

”מבחן התוצאה” כמבחן של מגמות

נקודת המבט הפלסטינית ביחס
לפתרון הסכסוך

מודל חדש לצבא
המילואים

רוחות חדשות
מנשבות בכנפי
המזל”טים

התאחדות
המזרחית
המזרחית
המזרחית
המזרחית

מזעזכות

בית ההוצאה לאור של צה"ל
נוסד 1939

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

גיליון 383, אייר התשס"ב, מאי 2002

העורך: אפי מלצר עורך משנה: יואב תדמור

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

מזכיר המערכת: עמית פיטובסקי

איורים: בוריס דיקרמן, טוביה קורץ

מפות: עופר שטל

תמונות: ארכיון מערכות, דובר צה"ל

צוות המערכת: צבי עופר, אביטל רנב"שושני

ISSN 0464-2147

המחיר: 12 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה:

חיילים ועובדי מערכת הביטחון: 50 ש"ח, אזרחים 60 ש"ח

כתובת המערכת:

רח' אלוף מנדלר 3 ת"ד 7026, תל אביב 61070

טל' 03-5694343/5

מחלקת מנויים:

משרד הביטחון - ההוצאה לאור, רח' החשמונאים 107,

תל אביב, טל' 03-5655947

הודפס בדפוס "המאירי" באמצעות ההוצאה לאור של

משרד הביטחון.

רבותיי, ההיסטוריה חוזרת

לאחר מלחמת העצמאות החלו פלסטינים להסתנן לתוך שטחה של מדינת ישראל שאך זה קמה. מרבית המסתננים פעלו ממניעים כלכליים-חברתיים - רצון להתיישב מחדש בשטחים שמהם נמלטו, לקצור יבולים בשדות שהשאירו מאחוריהם, להבריח סחורות, לגנוב וכו' - ורק מיעוטם ביצעו פעולות חבלה ורצח ממניעים לאומיים, בין היתר בשליחותו של המופתי, שבאמצעות התססת הגבול רצה למנוע את התקבעות הסטטוס-קוו שנוצר לאחר מלחמת העצמאות. חששם הגדול ביותר של המופתי - ושל כל המנהיגים הפלסטינים - היה שישראל תזכה להכרת שכנותיה ותחתום איתם על הסכמי שלום.

את הלהט הפלסטיני - כפי שניתן ללמוד ממאמרו של סרן רונן - ניצלו גם מצרים וירדן, שהחל מ-1955 הפעילו חוליות טרור פלסטיניות כדי להחליש את מדינת ישראל לקראת "הסיבוב השני".

חלפו 50 שנה מאז, אך היעד הפלסטיני נותר בלתי מתפשר כשהיה: החרבתה של מדינת ישראל. מאמרו של סא"ל יהונתן מוכיח באמצעות שפע של מסמכים כי גם בשיאו של תהליך השלום לא התכוונה ההנהגה הפלסטינית להגיע להסדר הוגן של "שתי מדינות לשתי עמים", אלא הדגישה כל הזמן כי לנגד עיניה עומד כל הזמן "הפתרון ההיסטורי" לסכסוך, שבו אין למדינת ישראל שום מקום. אישים פלסטינים בכירים מצוטטים כמי שמודים שתהליך אוסלו לא היה אלא "סוס טרויאני", שבאמצעותו רצו הפלסטינים - והצליחו - להשיג קרש קפיצה נוח לניהול מתקפת טרור רצחנית, שאמורה הייתה להחליש את כוח הרצון של ישראל עד כי תסכים לחיסולה העצמי באמצעות השלמה עם "זכות השיבה".

על מאמרו המרתק קיבל סא"ל יהונתן את פרס הרמטכ"ל לשנת 2001.

קריאה מועילה
אפי מלצר

פרס הרמטכ"ל לכתיבה בענייני צבא וביטחון

אנו שמחים להודיע על תוצאותיה של התחרות לכתיבה בענייני צבא וביטחון לשנת 2001. בפרס הרמטכ"ל בסך 1,500 ש"ח לרכישת ספרים זכה סא"ל יהונתן ממפקדת פיקוד המרכז על מאמרו "נקודת המבל הפלסטינית ביחס לפתרון הסכסוך", הרואה אור בגיליון הזה.

בפרס השני בסך 750 ש"ח לרכישת ספרים זכו רס"ן סער רווה וסרן מיה פקר-רינת ממפקדת פיקוד המרכז על מאמרים "לנצח ולהישאר בני-אדם - אתגר המנהיגות בעימות המוגבל", שיפורסם בקרוב. בתעודת הערכה זכה סא"ל אייל מחמ"ן על מאמרו "הזדור הבא במערכות המודיעין", שיפורסם בקרוב.

בית "מערכות" מברך את הזוכים ומודה לקצינים הרבים, ששלחו מאמרים לתחרות, ולחברי ועדת השופטים.

תוכן העניינים

2		משימות יעדי המודיעין אלוף אהרון זאבי (פרקש)
6		הים כעומק האסטרטגי של ישראל חי"כ ד"ר יובל שטייניץ
12		"מבחן התוצאה" כמבחן של מגמות תא"ל גרשון הכהן
16		נקודת המבט הפלסטינית ביחס לפתרון הסכסוך סא"ל יהונתן
26		אתגרים צבאיים, כלכליים וחברתיים של מערך המילואים בצה"ל אהוד עילם
34		מודל חדש לצבא המילואים אל"ם (מיל') אריה נייגר
42		השפעתה של ארצות הברית על היתרון האיכותי של צה"ל סא"ל אביעד סלע
50		קצין ודוקטור - כיבוד המלצת רופאים צבאיים עלידי מפקדים אל"ם חני כספי, רס"ן תמיר מוריץ
58		המרכיב הלאומי-פלסטיני בפעילות המסתננים 1948-1956 סרן רונן
68		הצילום האווירי במלחמת העצמאות משה נאור

מדורים מדורים מדורים מדורים מדורים

78		לא החלפנו את הדיסקט בזמן סרן איתי	
86		רוח צה"ל ואהבת המולדת סא"ל (מיל') שחר עמיהוד	תגובה
90		נשים וצבא - ניתוח ביולוגי-היסטורי או עמדה מגדרית? סא"ל ענת קדם	
92		כיבוש לוד והשפעתו על צה"ל סא"ל בועז	היסטוריה צבאית
98		מנהיגות יצירתית אל"ם (מיל') ד"ר שמואל גורדון	סיקורת ספרים
102		רוחות חדשות מנשבות בכנפי המזלי"טים אל"ם (מיל') יעקב צור	חידושים טכנולוגיים

משימות ויעדי המודיעין

ראש אמ"ן מציג את החזון, את היעדים ואת הערכים של חיל המודיעין

אלוף אהרון זאבי (פרקש)

מבוא

הרעיונות שבמאמר זה הוצגו בפני קציני חיל המודיעין עם כניסתי לתפקיד ראש אמ"ן. העלאת הדברים על הכתב ופרסומם באכסניה זו של "מערכות" נועדו לשלוש מטרות: ראשית, לשמש לקציני המודיעין בסיס שאליו יוכלו לחזור בכל עת. הדברים בכתב לרוב בהירים וחדים יותר מדברים שבעל-פה. שנית, להביא את הדברים למעגל רחב יותר של קצינים, מתוך הראייה שמרבית הערכים והגישות המוצגים בו ישימים גם למערכים נוספים. שלישית, כיוונים אלה והדברים שאותם אמרתי מוצגים בזה לפני הקצינים בתוך מערך המודיעין ומחוצה לו כבסיס להתייחסות ולדיון. החזון, היעדים והערכים נוסחו בקפידה. לא קל לעמוד

בהם, אולם אין זה בלתי אפשרי. חובתנו כקצינים למלא אמירות אלה בתוכן ולהקנות להן אמינות על-ידי דוגמא אישית. תהליכי התחדשות ורענון שונים שבוצעו בצה"ל בשנים האחרונות, ובראשם "צה"ל 2000", הינם ההוכחה כי בהובלה נכונה מלמעלה ובשיתוף פעולה כן של כלל דרגי הפיקוד ניתן לממש שינויים משמעותיים גם בארגון גדול כמו צה"ל

ובסביבה תובענית ומשתנה במהירות.

מערך המודיעין: המשימה, החזון והיעדים

המשימה

מערך המודיעין של צה"ל, המהווה את גוף האיסוף, המחקר וההערכה העיקרי במדינת

ישראל, אחראי על:

- בשגרה – גיבוש הערכת המודיעין ומתן התרעה מפני מלחמה ומפני פעולות איבה וטרור.
- בלחימה ובחירום – מתן מודיעין ללחימה ולניהול המלחמה.
- הגדרת הצי"ח – ציון ידיעות חיוניות, שעל-פיו יתכננו גופי האיסוף את פעולותיהם ויבצעו אותן.
- מתן מודיעין לקבלת החלטות ברמה הלאומית, בזירת הביטחון ובצה"ל.
- לוחמת מודיעין, מידע ומבצעים מיוחדים.
- בניין הכוח, הפעלתו ומיקודו על-פי הצי"ח.

החזון

להיות שירות המודיעין המרכזי במדינת ישראל, המוביל במקצועיות ובמצוינות של אנשיו ובאיכות תוצריו, זמינותם ועדכניותם. זאת כדי לתמוך במדיניות הביטחון הלאומי וביכולתו של צה"ל להגן על המדינה ועל ביטחון אזרחיה.

היעדים

היעימות המזוין עם הפלסטינים מאז ספטמבר 2000, כמו גם שינויים בזירה הבין-לאומית ובטכנולוגיה, מחייבים התאמות ושינוי דגשים ביעדיו של מערך המודיעין. אין זה המקום לפרט את כלל יעדי המודיעין, ולהלן יפורטו יעדי העל בלבד:

1. מתן התרעה מפני פעולות איבה וטרור ומתן מודיעין לסיכולן. זאת באשר לגופים הבאים:

- הרשות הפלסטינית על כל ארגוניה ועל התנועות האסלאמיות הפועלות מהשטחים שבהם היא שולטת

החזון: להיות שירות המודיעין המרכזי במדינת ישראל, המוביל במקצועיות ובמצוינות של אנשיו ובאיכות תוצריו, זמינותם ועדכניותם

ראש אמ"ן

ההתגוננות מפניהם והן רכישת היכולת לעשות בהם שימוש זזום מחייבות עשייה מודיעינית נמרצת.

7. גם ההתפתחויות הטכנולוגיות בתחום הצבאי הטהור מחייבות שינוי דגשים בעשייה המודיעינית. **הפיתוחים בתחומי החימוש המדויק, אמצעי החישה מרחוק והפלטפורמות הקרביות בים, ביבשה ובאוויר מחייבים מודיעין ברזולוציה גבוהה מאוד, שיהיה זמין במועדים מוגדרים.** ללא הכנת תשתית מקיפה של מטרות וללא בניית הכלים והתהליכים להזנת מערכות הנשק במידע המדויק בזמן הנחוץ, נעקר אותן מיתרון היחסי ונהפוך יתרון מבצעי לנחיתות.

כיצד נפקד ואיך נוביל

קווי הפעילות שיפורטו להלן אינם ייחודיים רק למערך המודיעין. הם טובים וישימים לכל צה"ל ואף לארגונים מחוצה לו. נקודת המוצא ביישום היא יוזמה והובלה של המפקדים. בתפקוד היום-יומי יש להקפיד על המימוש, על העשייה ועל הפרטים הקטנים. נכון שלכאורה מדובר בנושאים פשוטים וברורים מאליהם, אולם דווקא כאן מבחן המימוש קשה במיוחד. אין זו משימה מוגדרת, שלה נקודת התחלה ונקודת סיום ברורות; אלה קווים מנחים, המכתיבים עשרות החלטות, התייחסויות, התבטאויות והתנהגויות שלנו כמפקדים. מעשים יום-יומיים אלה הם הקובעים בסופו של דבר כלפי פקודינו את סולם העדיפויות האמיתי שלנו כמפקדים, ורק לפיו הם פועלים.

■ בניית האדם והארגון להתחדשות מתמדת ויצירת התנאים לכך. שלושה ממדים להתמודדות עם האתגר הזה: האישי, היזום והתגובתי. בממד האישי חובה עלינו לא לקבל מצבים, שיטות ודרכי פעולה כמובנים מאליהם. יש לחזור ולשאול שאלות, לרדת לתכלית של כל פעילות ולסיבה של כל מצב. רק כך נוכל לאתר את המרכיבים שעבר זמנם, או שניתן לעשות אותם טוב יותר. כתמיכה לכך ישנו הממד היזום. קביעת כלים ושיטות מחייבים לבחינת מרכיבי העשייה יוצרת את הבסיס להתחדשות. כאן בא הממד השלישי, התגובתי: כיצד אנו מקבלים באמת ביקורת או רעיונות חריגים. האם אנו יודעים להקשיב לקולות יצירתיים, גם כשהם עטופים בקליפה של התבטאות בוטה או עוקצת, ויותר מכול, האם אנו מוכנים ללכת קדימה ולדחוף למימוש מול המערכת, שעדיין לא אימצה אותם ומנסה מטבעה לבלום שינויים?

■ קביעת דרישות ויעדים גבוהים להשגה ועמידה בסטנדרטים גבוהים של איכות ושל מצוינות בביצוע. התחום הזה חשוב במיוחד במערך המודיעין דווקא בגלל הקושי

והמקיימות איתה מידה משתנה של תיאום.

■ ארגון החזבאללה וארגוני הטרור הנוספים, שבסיסיהם ומפקדותיהם ממוקמים בסוריה ובלבנון.
■ כלל ארגוני הטרור העולמי בעלי הזיקה לנעשה באזורנו.

2. מתן התרעה מפני מלחמה ומהלכי כוח בעיקר מצד סוריה הן משטחה והן משטח לבנון.

3. מתן התרעה בתחום של טילי קרקע-קרקע ואמצעי הלחימה הבלתי קונוונציונליים והספקת מודיעין להתמודדות עימם ולסיכול מהלכים בתחום הזה. הדברים אמורים בראש ובראשונה בהתייחס לאיראן, לעיראק ולסוריה, שברשותן ארסנל רחב היקף, ואשר שוקדות כל העת על הגדלתן ועל שכלולן של יכולותיהן בתחומים האלה, והאוחזות בתפיסת הפעלה תוקפנית לגבי ישראל.

מהות האיומים האלה ומידת חומרתם מחייבות מעקב הדוק גם על מדינות נוספות באזור, המחזיקות בטיילים בליסטיים, גם אם אינן מצהירות על איבה לישראל או אף כאלה שלהן הסכמים עימה.

4. הרשות הפלסטינית היא כיום

יעד מודיעיני בפני עצמו, שאין כל צורך להסביר את חשיבותו ואת משמעותו. הגדרתה כיעד נפרד מנושא ההתרעה מפני פעולות טרור מפנה לצורך במתן מודיעין איכותי והערכות מקיפות לניהול העימות בכל המישורים – המדיני, הצבאי, הכלכלי והתודעתי – כמו גם למאמצים להגיע עימה להסדר מדיני. 5. מאמצי הפלסטינים בכלל

והארגונים האסלאמיים בפרט לגרור

מדינות נוספות לעימות שלהם עימנו מאיימים על יציבות המשטרים במקצת המדינות באזורנו, בדגש על מצרים, על ירדן ועל ערב הסעודית. המשמעות החמורה שעלולה להיות לתפניות במדיניותן מציבה את המעקב המודיעיני בתחום הזה בעדיפות גבוהה. איננו יודעים כיצד תמשיך להתפתח המלחמה שהכריזה ארצות-הברית נגד הטרור הבין-לאומי לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר. אם היא תופנה נגד מדינות כמו עיראק או נגד ארגונים כמו החזבאללה והחמאס, היא עשויה לחולל – שלא מתוך כוונת מכוון – תהליכים שיפגעו ביציבות המשטרים או אף תפניות מדיניות.

6. ההתפתחות בטכנולוגיות המידע והתקשורת מהווה תשתית לאיום פוטנציאלי בתחום לוחמת המידע ולוחמת המודיעין. מידת הפגיעות הרבה של מדינת ישראל, כמדינה מפותחת טכנולוגית, והמידה שבה הנסתר באיום הזה רב על הנגלה הביאו להצבתו ברשימת יעדי העל שלנו. איומי לוחמת המודיעין והלוחמה הפסיכולוגית זוכים גם הם להעצמה רבה נוכח ההתפתחויות הטכנולוגיות הנזכרות. הן

חובה עלינו לא לקבל מצבים, שיטות ודרכי פעולה כמובנים מאליהם. יש לחזור ולשאול שאלות, לרדת לתכלית של כל פעילות ולסיבה של כל מצב. רק כך נוכל לאתר את המרכיבים שעבר זמנם, או שניתן לעשות אותם טוב יותר

סיסמאות. מפקדים יכולים להעצים את התכונות האלה ולהוציא באמצעותן את המיטב מפקודיהם.
אני רואה איפוא חמש אבני יסוד להובלה ולפיקוד על יחידה, הנשענות גם על דרישות יסוד אישיות מהמפקדים. אבני היסוד האלה הן:

■ הצבת חזון וגיבוש אסטרטגיה למימוש. אלה משמשים כמצפן חיוני ליחידה או לארגון.

■ יצירת קונסנזוס בתוך היחידה ביחס לחזון ולדרך מימושו.

■ בניית הכלים, התהליכים והתרבות שיאפיינו את ההתנהלות היום-יומית.

■ "בינת הלב" – קיום אותם המרכיבים היוצרים, בין היתר, הזדהות ושותפות אמיתית של כל הדרגים עם החזון, עם היעדים

במערך המודיעין, כבמערכים תומכי לחימה אחרים, יש להקפיד על כך שהעושים במלאכה לא יסתגרו בתחום המקצועי המצומצם שלהם. חיוני לטפח את ההשכלה הצבאית שלהם ולא להזניח גם את ההיבט הייחודי שלנו כיהודים במדינת ישראל, שהוא מקור התשובות לשאלות התכלית היסודיות ביותר

ועם דרכי הפעולה.

■ הצבת כלים ומדדים ברורים להישג ולמצוינות תוך חתירה ליצירת חוויות הצלחה ולמידה חיוביות.

במישור האישי אני מבקש להבליט את הנקודות הבאות:

■ מחויבות המפקדים – במובן העמוק והרחב ביותר – להשגת המשימה והמטרות ולתהליכי הישום.

■ יישום יום-יומי ומתמשך של סדר העדיפויות המוצהר בעת קביעת נושאי העיסוק של המפקד. זאת גם תוך הבאת לביטוי מעשי בלוח הזמנים החודשי והשבועי.

■ העזה ומוכנות לקחת סיכונים. בלעדי זאת אין כל סיכוי לפריצות דרך מקצועיות ומבצעיות, ויכולת ההובלה ליעדים משמעותיים מצטמצמת עד מאוד.

התרבות הארגונית והערכים – אבני היסוד בעשייה המודיעינית

התרבות הארגונית והערכים עומדים בבסיס העמוק של העשייה שלנו ושל ההתנהגות היום-יומית. מסגרת הפעילות הערכית שלנו בנויה על חמש אבני יסוד, המכתיבות את העשייה ואת ההתנהגות שלנו. בכל אחת מהן ישנו מרכיב של עשייה אישית ומרכיב של מחויבות לארגון. אבני היסוד הן:

■ **ערכים.** נוסף על ערכי היסוד ועל הערכים המפורטים במסמך "רוח צה"ל" אנו מציבים בתחום העשייה האישית

למדוד אותו. במקרים רבים רק איש המקצוע ואולי מפקדו הישיר יודעים מהו רף האיכות המרבי שאליו ניתן להגיע. המידור וההתמקצעות המבדלת במודיעין מחדדים ומחריפים את האתגר הזה. לכן מכוונת הדרישה הזאת למפקדים בכל רמה שהיא: לתבוע מעצמם ומפקודיהם יעדי איכות גבוהים. התחרות כאן היא עם עצמנו ועם מבחן התוצאה שלנו.

■ דאגה להתפתחות אישית מתמדת של המפקדים ושל אנשי המקצוע. זהו יעד שמועד במיוחד להזנחה, משום שבו עומדים תדיר זה מול זה צרכים דחופים מול פעילות שתוצריה ותרומתה אינם מוחשיים. אלה לרוב ניכרים רק בטווח הארוך ובממדים הבלתי ניתנים לכימות של מיצוי האיכות. במערך המודיעין, כבמערכים תומכי לחימה

אחרים, יש להקפיד על כך שהעושים במלאכה לא יסתגרו בתחום המקצועי המצומצם שלהם. חיוני לטפח את ההשכלה הצבאית שלהם ולא להזניח גם את ההיבט הייחודי שלנו כיהודים במדינת ישראל, שהוא מקור התשובות לשאלות התכלית היסודיות ביותר.

אתגר הקשור לתחום הזה הוא ההקפדה על קשר רצוף ואמיתי עם הדרגים הפועלים בשטח, בין אם אלה גופי מודיעין שדה ובין אם אלה יחידות לוחמות. הקשרים האלה הם המפתח להסתכלות כולית ולראייה מערכתית, שהן מדרגות חיוניות בדרך להשגת יעילות גבוהה של הארגון ככלל. אין תחליף למגע עם השטח ועם מציאות החיים שבו.

■ הדגשים החשובים האלה אינם ניתנים להשגה ללא רכישה, טיפוח והפגנה של כישורי מנהיגות. במיוחד יש לחתור לצמצום הפער בין הפיקוד הקיים לבין המנהיגות האפשרית. למפקדים פוטנציאל מנהיגות גבוה, המבוסס על נתונייהם האישיים, המועצמים במה שרכשו בלמידה ובהתנסות. לצערנו, רק חלק מהפוטנציאל

הזה מפותח למימונויות מנהיגות יישומיות, ורק בחלק מהמימונויות האלה עושים המפקדים שימוש לצורך פיקוד והובלה. נראה לי שעל הפער הזה ניתן לגשר באמצעות טיפוח של מספר תכונות: החיות והלהט בעבודה, ראייה ממלכתית ולא יחידתית או מגזרית, יושר אישי ויושרה מקצועית (אינטגרטי), עוצמה רגשית ואינטלקטואלית. כל אלה אינן

התרבות הארגונית והערכים עומדים בבסיס העמוק של העשייה שלנו ושל ההתנהגות היום-יומית. מסגרת הפעילות הערכית שלנו בנויה על חמש אבני יסוד, המכתיבות את העשייה ואת ההתנהגות שלנו

את הערכים הבאים: שותפות במימוש החזון של מערך המודיעין, ערך ההובלה והצניעות האינטלקטואלית. המחויבות לארגון נובעת מהשותפות לערכים האלה.

■ **תרבות ארגונית.** התרבות מתבטאת בעשייה האישית, בשקיפות המלאה של הנתונים, של המדדים ושל הסטנדרטים בין יחידות המערך כלפי פנים ובין השותפים בקהילת המודיעין ויחידות צה"ל האחרות כלפי חוץ. ביטויים נוספים לתרבות הארגונית יהיו קיומה של אווירת פתיחות והקשבה והבטחתה של סביבת עבודה מתקדמת. בפן הארגוני המוקד הוא בלמידה הארגונית הן זה מזה והן באורח ממוסד ומובנה.

■ **רוח אמ"ן.** המפקדים באמ"ן יטפחו יוזמה ויצירתיות תוך העזה לפעול בדרכים חריגות. הם יחזרו להתחדשות מתמדת תוך קיום חופש הבעת דעה לפקודיהם והקפדה על משמעת ועל ביצוע פקודות כלפי מטה וכלפי מעלה. בפן הארגוני תתבטא רוח אמ"ן במיצוי מיטבי של המשאבים, אשר ייצור פיקוד ברוח "סולם יעקב": שמירת המעוף והיוזמה המגיעים לשמיים, בלי לתת למציאות לרתק אותן לקרקע, אך גם בלי לאבד את הקשר ההכרחי אליה ואת העשייה בפועל הנובעת מהחזון.

■ **היחס לפרט.** המפקדים יגלו רגישות לכבוד האדם באשר הוא ויגלו דאגה לפרט ויחס אישי כלפיו. הם ינהגו ברעות ובכבוד זה בזה. הארגון יפגין הערכה לאיכות, למקצועיות, למצוינות ולמסירות אישית.

■ **שותפות.**

השותפות תהיה דו-צדדית. מצד אחד יטופח שילוב הפרט, המשפחה והקהילה בעשייה השוטפת ובאירועים ומצד שני יבטא הפרט את השותפות בפעולתו בגישה של נתינה. ברמת הארגון מתבטאת השותפות בגאווה השירות בן, בעשייה המשותפת ובתרומה הכללית לצה"ל, למדינה ולעם ישראל.

הים כעומק האסטרטגי של ישראל

חסרונו של עומק אסטרטגי וקרבת התשתיות האזרחיות והצבאיות לחזיתות השונות מהווים עקב אכילס בהגנת ישראל. בגלל תלותו של חיל האוויר בשדות תעופה הוא למעשה חיל יבשתי, החשון להטרדות גרילה ולטילים כמו כל הכוחות הקרקעיים בישראל. המסקנה היא שעל ישראל להשקיע משאבים רבים יותר בפלטפורמות ימיות, שפיתוחים טכנולוגיים חדשניים כבר מאפשרים להן לתקוף בדיוק רב מטרות בעומק שטחו של האויב. "משימות חדשות לחיל ים חדש" זהו האתגר החדש והמרתק העומד לפתחנו

ח"כ ד"ר יובל שטייניץ

המדינות שיש להן גבולות ימיים משמעותיים. בעוד שבקרוב המעצמות (ארה"ב, רוסיה, סין, צרפת, ובריטניה) וכן במדינות אחרות כגון איטליה, יוון, טייוואן או מצרים מקובל להקצות 20%-30% מהמשאבים לפיתוח הזרוע הימית ונתח דומה לפיתוח הזרוע האווירית, ואילו 50 האחוזים הנותרים מוקצים לשאר הצבא – הרי בישראל ההשקעה בזרוע הימית בטלה בשישים ביחס להשקעות העצומות בחילות היבשה ובחיל האוויר. את התוצאה היטיב לבטא גנרל אמריקני, שסיכם את התרשמותו מאיכותו ומהיקף כוחותיו של חיל הים הישראלי במילים הבאות: "יש לכם חיל ים מצוין, רק חבל שאינו קיים".

כיום, 50 שנה לאחר מאמרו של בן-גוריון, הגיע הזמן לנפץ את הדוגמות הישנות ולהוביל למהפכה בתפיסת הביטחון – מהפכה, שאחת מאבני היסוד שלה תהיה הסטה מסוימת של מרכז הכובד מהאוויר אל הים במטרה להפוך את האגן המזרחי של הים התיכון לעומק האסטרטגי של מדינת ישראל.

אם עד לאחרונה הסתפקה ישראל בהחזקתו של חיל ים קטן ומדולדל, שצוללותיו וספינות הטילים הזעירות שלו נועדו לשמש בעיקר במשימות של הגנה ושל אבטחה לאורך חופי הארץ ונתיבי השיט, הרי מכאן ואילך יהיה עליה להתבסס על חיל ים התקפי, אשר יצויד לצורך זה בפלטפורמות ימיות מתאימות ובטכנולוגיות תקיפה חדישות. אלה יאפשרו לו לנפק עוצמות אש גבוהות ומדויקות לטובת ההכרעה בעומק היבשה.

ברצוני להודות למפקד חיל הים, אלוף ידויה יערי, לראש מספן ציוד, תא"ל אבריאל בריוסף, לאלופים (מיל) זאב אלמוג ועמי איילון ולמרוך פרידריך על תרומתם לידיעותיי ולמחשבותיי בנושא הזה. עם זאת האחריות לתוכן המאמר היא עליי בלבד.

ב-1953 עשה ראש-הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון, את הבלתי ייאמן: הוא לקח חופשה בת 50 יום על מנת לגבש את תפיסת הביטחון של ישראל. כשחזר, הניח על שולחן הממשלה מסמך שכותרתו "צבא ומדינה". לאחר טיפול קצר וממוקד בשורה של נושאים חיוניים כגון: השמירה על היתרון האיכותי, פיתוח האקדמיה והתעשיות הביטחוניות, ההתבססות על צבא המילואים, העברת הלחימה לשטח האויב ופיתוח חיל האוויר כזרוע האסטרטגית של המדינה, הקדיש הערה קצרה לנושא חיל הים: "יש לצמצם את חיל הים ושירותיו"¹.

הערת השוליים הזאת, שהייתה אולי יפה לשעתה, הובילה ברבות השנים לקיבעון מחשבתי הרה גורל. במשך חמשת העשורים שחלפו מאז התייחסה מערכת הביטחון הישראלית לעמדתו של בן-גוריון כאל תורה מסיני והעניקה עדיפות מוחלטת בהקצאת המשאבים לחיל האוויר ולחילות היבשה תוך הזנחת הממד הימי. כך נוצר מצב שבו סוטה חלוקת המשאבים בישראל באורח ניכר מהפרופורציות המקובלות ברוב

**"יש לכם חיל ים מצוין,
רק חבל שאינו קיים",
אמר גנרל אמריקני
לעמיתיו הישראליים**

יו"ר ועדת המשנה
לתפיסת הביטחון ולבניין
צה"ל של ועדת החוץ
והביטחון של הכנסת

הטיעון הגיאואסטרטגי

הטיעונים העיקריים לטובת העתקה עתידית של מקצת מבנק המשימות העצום, המוטל כיום על כתפיו ועל כנפיו של חיל האוויר, לכיוונו של חיל הים הם שניים: הטיעון הגיאואסטרטגי, כלומר הצורך להמציא פיצוי הולם למצבה הגיאוגרפי הבלתי אפשרי של מדינת ישראל; והטיעון הטכנו-אסטרטגי, המצביע על כך שכיווני ההתפתחות של הטכנולוגיות הצבאיות בעולם המערבי מברשים ממילא את תחילתו של שינוי משמעותי בחלוקת התפקידים המסורתית בין מטוסים לספינות.

אפתח בסוגיה הגיאואסטרטגית. בניית הכוח של צה"ל חייבת להתבסס על

בניית הכוח של צה"ל חייבת להתבסס על ההנחה, שמנקודת מבט גיאואסטרטגית ישראל כבר חזרה בפועל לגבולות 67

ההנחה, שמנקודת מבט גיאואסטרטגית ישראל כבר חזרה בפועל לגבולות 67. אומנם רמת-הגולן עדיין בידונו, ומדבר סיני עדיין מפורז – נתונים העלולים, כמובן, להשתנות לרעה בעתיד – אך לעומת זאת חזרו באחרונה שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה לשמש כבסיס לכוחות עוינים בעלי אופי מיליציוני (כמו דרום לבנון). ההתפתחות הזאת אירעה בעקבות ההפרות השיטתיות של ההסכמים, שאמורים היו להבטיח שהחימוש הפלשתיני לא יחרוג מנשק קל. על הכיוון האפשרי של בניית הכוח הפלסטיני בשנים הקרובות ניתן ללמוד מתפיסתם של מאות הקטיושות והמרגמות על סיפון ה"קארין A" ושל עשרות הטילים נ"ט ונ"מ על סיפון ה"סנטורני". אם לא תיבלם המגמה הזאת, אפשר שנצטרך בתוך שנים ספורות להיערך במרכז הארץ ובדרומה מול צבא פלשתיני עממי, שיהיה מגובה במערכים דלילים של אמצעים נ"מ ושל ארטילריה קלה.

התפתחות מדאגה נוספת, שהואצה בעשור האחרון, היא הצטיידותן של מדינות ערב במאות טילי קרקע-קרקע ממשפחות ה"סקאד" הרוסי וה"נרדונג" הצפון-קוריאני ופיתוחם של דגמים בעלי טווח מוגדל על בסיס אותן משפחות, כגון טילי ה"אל-חוסיינ" העיראקיים וטילי ה"שיהאב" האיראניים. מאות הטילים הבליסטיים המוצבים כבר היום בסוריה, במצרים ובלוב, ובמספרים קטנים יותר בסעודיה (טילים סיניים משופרים), בעיראק ובאיראן, מהווים איום נוסף, שאין להתעלם ממנו, על העורף הישראלי.

כבר בראשית שנות ה-70, בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים, הגיע המטכ"ל המצרי למסקנה כי נקודת התורפה העיקרית של הערבים מול ישראל היא האסימטריה ביכולת הפגיעה בתשתיות העורף. בעוד חיל האוויר של ישראל איפשר לה לפגוע בבסיסים ובמפקדות העורפיים ברחבי מצרים ולשתק את חיל האוויר המצרי בבסיסו, הרי חיל האוויר המצרי לא יכול היה לפגוע בעומקה של ישראל ולשבש את פעילותו של חיל האוויר הישראלי על-ידי הפצצת שדות

התעופה שלו. (הדבר נבע מעליונותו המוחצת של חיל האוויר הישראלי על זה המצרי, אולם סאדאת וקציניו העדיפו להציג זאת כפועל יוצא של הסירוב הסובייטי לספק להם מפציצים ארוכי טווח). האסימטריה הזאת הביאה את המטכ"ל המצרי להציב מלכתחילה יעדים צנועים לצבאו לקראת מלחמת יום הכיפורים – יעדים שלא חרגו מתפיסתה של רצועת קרקע צרה מאוד בסיני, שהייתה בתוך תחום ההגנה נ"מ שהעניקו סוללות הסא"ם, שנפרסו ממערב לתעלה.²

אולם ההתפתחויות האחרונות יוצרות מציאות חדשה, בכך שהן מאפשרות לאסטרטגים הערבים, לראשונה מאז 1967, לנסות לעקוף את נחיתותם האווירית על-ידי שימוש באמצעים אחרים. האמצעים האלה – מתקפת גרילה פלסטינית אל תוככי הקו הירוק, רקטות ארוכות טווח ומטחי טילים בליסטיים מתוזמנים כהלכה – מקנים לערבים יכולת לנסות

ספינת התותחים האמריקנית "איווה" באימוני ירי (אוקטובר 1987) בים התיכון

לפגוע בתשתיות הצבאיות החיוניות בעורף הישראלי בשלבים הראשונים לעימות.³

בקיצור, הבעיה של היעדר עומק אסטרטגי לישראל רק הולכת ומחריפה. מכאן השאלות הנוקבות ביחס להמשך ההסתמכות הבלעדית על חיל האוויר,⁴ שכן אף שפעולת המטוסים בעת מלחמה מתבצעת בתווך האווירי וממנו, הרי שהפעלתם מתבצעת מבסיסים יבשתיים. במובן הזה חיל האוויר הישראלי הוא חיל יבשתי מובהק, והוא רגיש לממדים

אלוף ישראל טל

"הכוח האווירי חשוב וחיוני מאין כמוהו, אבל הוא אינו יכול עוד לשמש גורם ההרתעה והיסוד האסטרטגי הצבאי הבלעדי של ישראל... הים יכול להוות עומק אסטרטגי - אם קיים צי מלחמה המנצל את מרחביו ומעמקיו. על חיל הים של ישראל להפוך את הים לחלק מהעומק הביטחוני שלה"

המדויקים, תחום המל"טים התוקפים ותחום התותחים הימיים ארוכי הטווח - מבשרות ממילא את התקרבותו של שינוי כלל-עולמי בחלוקת התפקידים הקלאסית בין זרועות האוויר והים. דא עקא, ההזנחה רבת השנים בבנייתו של הכוח הימי בישראל וכתוצאה מכך משקלם הקטן, יחסית, של בוגרי חיל הים במערכות הביטחוניות והציבוריות, עוד עלולים לגרום לכך שהנהגת המדינה וצמרת מערכת הביטחון יחמיצו את ההזדמנות לעריכת דיון רציני בשאלת משמעותן של ההתפתחויות הטכנו-לוגיות העכשוויות בתחומים האלה. החמצת הזדמנות כזאת עלולה לגרום לכך שהצמרת הביטחונית בישראל תאחר להפנים את המשמעות הדרמטית הצפויה לפיתוחים החדשניים, האמורים להופיע במדינות המערב במהלך השנים הקרובות.

כך, למשל, עלינו לדון בשאלה, האם עלינו להמשיך לרכוש עוד ועוד פלטפורמות אוויריות יקרות לביצוען של משימות תקיפה בעורף האויב, בה בשעה שניתן לבצע את המשימות אלה באמצעות ספינות קטנות ובינוניות (ספינות של 4,000-12,000 טון), המסוגלות לשאת כמויות משמעותיות של טילי שיוט ושל טילים בליסטיים מדויקים להפליא. לדוגמא, טילי בטומהוק" לטווחים של כ-2,000 ק"מ, "הנטקם" ("האטקם" בגרסתו הימית) לטווחים של כ-400 ק"מ ו"הרפון בלוק 2" לטווחים של כ-120 ק"מ (מהסוג שהמצרים ביקשו באחרונה לקבל מארה"ב).

יתר על כן, אם ניתן להפעיל מספינות בינוניות מל"טים ומזל"טים תוקפים, שיוכלו להחליף מטוסים מאוישים בחלק ניכר מהמשימות, מדוע להשקיע עוד ועוד במטוסים מאוישים נוספים?

ובהנחה הסבירה שיוכתרו בהצלחה מאמציהן של ארה"ב ושל מדינות אחרות לפתח תותחים ימיים לטווחים של עשרות ושל מאות קילומטרים, האם לא יהיה זה מן הראוי להעביר לכלים כאלה חלק מהמשימות של תקיפת תשתיות העומק של האויב?

בכנס מקיף, שנערך באחרונה במרכז ללימודי ביטחון באוניברסיטת MIT בארה"ב, נבחנו ההתפתחויות הטכנולוגיות העכשוויות והעתידיות בתחום הלוחמה הימית, ונדונה ההשפעה שעשויה להיות להן על תפקידיו של הצי בעתיד.⁶ במהלך הכינוס התמקדו אנשי האקדמיה, האדמירלים והמהנדסים מהתעשיות הביטחוניות של ארה"ב

הקרקעיים הבלתי אפשריים של ישראל בדיוק כמו כל כוח יבשתי אחר. קרבתם של שדות התעופה הצבאיים לגבולות החיצוניים של המדינה והיותם נייחים מאפשרות לאתרם, לטווחם ולנהל נגדם מתקפת שיבוש תוך שימוש באמצעים פרימיטיביים, יחסית: כוחות גרילה, ארטילריה ארוכת טווח או טילים בליסטיים פשוטים.

שונים הם פני הדברים באשר להפעלתן של פלטפורמות ימיות. אומנם גם הספינות והצוללות עוגנות ומצטיידות בנמל יבשתי כלשהו, אלא שבניגוד למטוסים, החייבים לחזור לנמל הבית היבשתי שלהם מדי כמה שעות על מנת להתחמש ולתדלק, הספינות והצוללות מסוגלות - מרגע שהפליגו מנמליהן - לשהות בים ולבצע את משימותיהן במשך ימים ושבועות ללא תלות או הזדקקות לממד היבשתי.

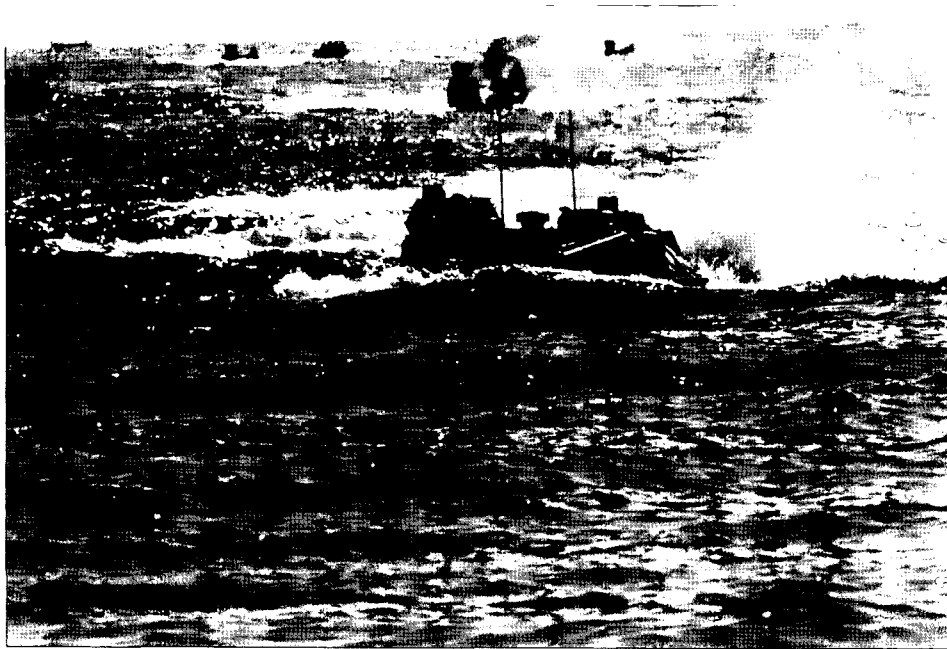
המסקנה מכל זה היא שאם ישראל חפצה להמשיך להיות מסוגלת להגן על עצמה בתנאים הבעייתיים האלה גם בעתיד - תנאים העלולים להחרף בעקבות הסדרים מדיניים עתידיים ובעקבות הגידול ההולך ונמשך בטווחי

הארטילריה ובדיוקם של הטילים הבליסטיים של יריביה הפוטנציאליים - היא חייבת ליצור לעצמה קונספט חדשני של חיל הים. על-פי הקונספט החדשני הזה ייצור חיל הים למדינת ישראל מידה מסוימת של עומק אסטרטגי ויעניק לה גיבוי אסטרטגי קונוציונלי, גם כאשר ייווצר שיבוש זמני במרחב הקרקעי הבלתי אפשרי - אשר הולך ומצטמצם - של המדינה. אחד הראשונים שעמד על חיוניותו של מהלך מקיף בכיוון הזה היה אלוף (מיל') ישראל טל בספרו "ביטחון לאומי":

"הכוח האווירי חשוב וחיוני מאין כמוהו, אבל הוא אינו יכול עוד לשמש גורם ההרתעה והיסוד האסטרטגי הצבאי הבלעדי של ישראל... הים יכול להוות עומק אסטרטגי - אם קיים צי מלחמה המנצל את מרחביו ומעמקיו. על חיל הים של ישראל להפוך את הים לחלק מהעומק הביטחוני שלה".⁵

הטיעון הטכנו-אסטרטגי

אולם האם החזון הזה הוא בכלל אפשרי? האם ניתן ליצור חיל ים התקפי בלי להזדקק לפלטפורמות ימיות ענקיות ויקרות להחריד, כגון סירות כבדות או נושאות מטוסים? התשובה חיובית. ההתפתחויות הטכנולוגיות הדרמטיות בעולם המערבי בשלושה תחומים - תחום הטילים

רק"ם אמפיבי של חיל הנחתים האמריקני בדרך אל החוף

בסוגיית פיתוחם של טילים בליסטיים ושל טילי שיוט מסוגים שונים וכן בסוגיית פיתוחן של פלטפורמות ימיות נושאות טילים למשימות של תקיפת מטרות עומק יבשתיות מטווחים שונים. מסקנות המומחים מצביעות באורח חד-משמעי על יתרון של פלטפורמות ימיות נושאות טילי ים-יבשה מדויקים במשימות כאלה בהשוואה לתקיפת אותן מטרות באמצעות מטוסים נושאי חימוש מדויק. היתרונות נובעים הן משיקולים של עלות-תועלת והן משיקולי לים של חיסכון בחיי אדם. בעוד שמטוסי תקיפה

צריכים להתמודד עם מטוסי קרב ועם אש נ"מ של האויב בדרכם לביצוע משימותיהם בעורף האויב, יכולות הפלטפורמות הימיות לתקוף אותן המטרות כשהן מצויות הרחק מטווח האש של האויב.

מסקנה נוספת, הכלולה בסיכום הרשמי של הכנס, היא כדלקמן:

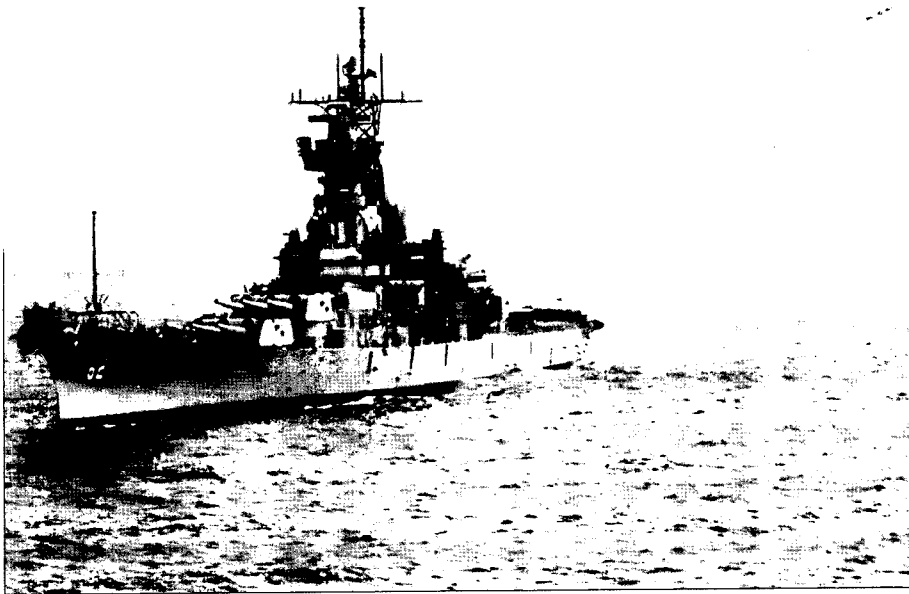
"ההתקדמות בפיתוח הטכנולוגיות... תאפשר לכוחות קטנים ופזורים, שיצוידו בחימוש מדויק וארוך טווח, להשפיע [על המלחמה] באזורים נרחבים בעומק היבשה תוך צמצום הסיכון להיפגע מהתקפות האויב. אפשרות זו תהיה משמעותית במיוחד לכוחות ימיים קטנים, שיידרשו להגדיל את תרומתם למשימות התקיפה בעומק החוף בלי להתפשר על מחויבותם להבטחת העליונות הימית".⁷

בינתיים התרחשו בתחום המז"טים התוקפים ובתחום התותחנות הימית התפתחויות רלוונטיות נוספות, שאמורות לתת למגמה המומלצת לעיל תנופה נוספת. כך, למשל, נמצאים כיום בשלבי פיתוח מתקדמים בארה"ב ובאירופה תותחים ימיים מהירים, היורים תחמושת 155 מילימטר מדויקת, מונחית GPS, לטווחים של 75-120 קילומטר בקצב של 1,200 פגזים בשעה.⁸ תותחים כאלה, שיוצבו על פלטפורמות ימיות שישוטו מול חופי הגליל ולבנון, הרחק מאשר-הנגד של האויב, יהיו מסוגלים, למשל, להעניק תמיכה משמעותית לכוחות הלוחמים ברמת-הגולן ולפגוע בעוצמה רבה בריכוזי כוחות, בסוללות ארטילריה ובמטרות אחרות בעומק החזיתות בסוריה ובלבנון. פלטפורמות ימיות עם יכולות כאלה יקנו לצה"ל גיבוי משמעותי מ"בסיסים נעים" בים התיכון, שאינם מצויים בטווח התצפית והאש כמו

בסיסים עורפיים, הממוקמים בהרים ובעמקים בגליל. את "הבסיסים הימיים" האלה יהיה קשה לגלות ולהטריד באמצעים הפשוטים והנפוצים, העומדים בשפע לרשות הצד השני, כגון כוחות גרילה פלסטיניים, ארטילריה ארוכת טווח או מטחים של טילים בליסטיים. הבעיה היא, שהתותחים החדשים האלה, השוקלים ביחד עם מנגנוני הטעינה שלהם בין עשרות טונות (בגרסאות האירופיות) למאות טונות (בגרסה האמריקנית), אינם מיועדים לקורבנות, כי אם לספינות מדרגת גודל של פריגטות (4,000 טון ויותר) - ספינות שישראל נמנעה עד כה מלהצטייד בהן.

מאמצים אחרים, הנמצאים עדיין רק בשלבי מחקר מוקדמים, עוסקים בפיתוחן של טכנולוגיות מהפכניות שיאפשרו, אם יוכתרו בהצלחה, לבנות תותחים ימיים אלקטרו-מגנטיים בעלי טווחים של מאות קילומטרים.⁹ בכל מקרה, משמעותן של ההתפתחויות המהירות בתחומים האלה (בצירוף היכולות ההולכות ומשתפרות לקבל בספינות מידע בזמן אמת ממגוון רחב של גורמי איסוף ומודיעין, כולל ממל"טים ומלוויינים צבאיים, ולבנות את תמונת המערכה) היא מהפכנית: לראשונה בהיסטוריה יוכלו חילות ים קטנים, אך מצוידים כהלכה, למלא תפקיד מרכזי בתקיפתן ובשיתוקן של התשתיות הצבאיות והאזרחיות של האויב בעומק שטחו. התוצאה הבלתי נמנעת תהיה - במוקדם או במאוחר - הסטת חלק נכבד מהמשימות הקלאסיות של מטוסי הקרב לכיווןן של פלטפורמות ימיות קטנות ובינוניות.

נסכם ונאמר, שיתרונותיהן של הפלטפורמות הימיות על פני מטוסי הקרב ברורים: ראשית, פלטפורמה ימית בינונית

"ניו ג'רסי" יורה טיל ים-ים מסוג "הרפון"

המפותחות תהיה אף גבוהה יותר מרמת עליונותן באוויר, כיוון שהעליונות המוחלטת באוויר נפגמת באזורים רבים בגלל מעורבותן של מערכות נ"מ יבשתיות בקרב האווירי. העליונות הימית, שאף תתחזק בעתיד עם הגברת השימוש במערכת לוויינים לצורך הספקת אינפורמציה שוטפת על מיקומן של הפלטפורמות העל-ימיות של הצד האחר, היא שתאפשר לנו להפוך את האגן המזרחי של הים התיכון למרחב פריסה בטוח, יחסית, שיתאים להפעלת הזרוע הימית גם לטובת משימות נוספות.

השגתה של עליונות ימית מוחלטת תתאפשר באמצעות הוספתן של פלטפורמות ימיות קטנות וזולות, יחסית, מהסוג הנמצא כבר כיום בשירות חיל הים, כגון צוללות ה"דולפין", או ספינות הסער ואף באמצעות מעורבותם של מטוסים נושאי חימוש מתאים, דוגמת מטוסי "אף-16" נושאי טילי "הרפון", שיונחו

למטרותיהם על-ידי חיל הים. לפיכך ייתכן שהעליונות הימית הכמעט מוחלטת, שתושג בעלות נוספת נמוכה, יחסית, תאפשר לישראל לבסס את מקצת כוח התקיפה המדויק למשימות ים-יבשה על פתרונות מקוריים וזולים בהרבה מאלה המקובלים במדינות המערב. למשל, ניתן יהיה להתאים פלטפורמות ימיות זולות, יחסית, שאינן ספינות מלחמה משוכללות שהן בגדר "המילה האחרונה", לביצוע משימות צבאיות, תוך צידוך באמצעי ההגנה הנדרשים. זאת

**אם ישראל חפצה חיים,
עליה להזדרז באימוץ
השינויים הנדרשים בתורת
הביטחון ולפתח את חיל
הים כזרוע אסטרטגית**

שקולה ביכולת נשיאת החימוש שלה למספר רב של טייסות קרב. שנית, יחסי העלות-תועלת של הפלט-פורמות הימיות בחלק נכבד מהמשימות יהיו טובים בהרבה מיחסי העלות-תועלת של המטוסים. שלישית, שלא כשדות התעופה, הפלטפורמה הימית, המשנה את מיקומה במרחבי הים, היא מטרה שקשה מאוד לאתרה. היא אינה מטרה נייחת, שאפשר לשבשה על-ידי כוחות גרילה או על-ידי ארטילריה וטילים בליסטיים מהסוג המצוי בידי מדינות ערב.

שאלת השרידות

שאלה נוספת שעתידה להישאל בהקשר הזה נוגעת לשרידותן של המערכות

הימיות. כאמור, יתרון הגדול של הפלטפורמות הימיות הוא הקושי להשמידן או לשבשן באמצעות שימוש באותם אמצעים פשוטים, יחסית, המצויים בשפע בידי הערבים, ואשר עלולים לפגוע במתקנים יבשתיים, כגון כוחות קרקעיים קלים או טילים בליסטיים.

אך האם לא יהיו אותן הפלטפורמות חשופות לאיומים אחרים - הדומים בעוצמתם לאיומים שלהם חשופים הבסיסים היבשתיים - דוגמת טילי ים-ים שישוגרו מספינות שטח ומצוללות או חימוש המשוגר ממטוסים של האויב?

התשובה היא שלפלטפורמות ימיות אין תעודות ביטוח. הפלטפורמות הימיות העתידיות של צה"ל יהיו מאוימות על-ידי חילות הים וחילות האוויר של האויב. אולם ההתמודדות ביים מתחילה בתנאי מרחב-זמן שהם פחות או יותר שוויוניים. ביים איננו סובלים מאותו עקב-אכילס

גיאוגרפי, הרלוונטי להתמודדות ביבשה ובאוויר.

יתר על כן, הפיכתו של הקרב הימי בשנים האחרונות לקרב מתוחכם ורווי מחשבים וטכנולוגיות היי-טק (מכ"מים, סונארים, אמצעי הטעיה, טילים מונחים, טילים נגד טילים וכו') מחזקת את יכולתן של המדינות המפותחות הנהנות מיתרון טכנולוגי, כמו ישראל, להגיע לעליונות ימית כמעט מוחלטת - עליונות שאינה נופלת מזו שיש להן באוויר. למעשה, ייתכן שרמת העליונות הימית ששיגו המדינות

בהנחה שהמרחב הימי המוגן, יחסית, על-ידי פלטפורמות ימיות ותת-ימיות קטנות, יחסית, הופך את הדבר לסיכון מחושב.

סיכום

ישראל פועלת מתוך מעטפת קרקעית בלתי אפשרית. תהליכי האכלוס והעיור במזרח התיכון יחד עם תהליכי הגידול בסדרי

הכוחות הקרקעיים של מדינות ערב הופכים את ההכרעה הקרקעית באמצעות העברת הלחימה לשטח האויב וכיבוש שטחו לבעייתית ביותר. האסטרטגיה האופטימלית של ישראל תהיה איפוא להגן על הליבה היבשתית ובו בזמן להעביר את ההכרעה למגרש שבו יתרונה האיכותי-טכנולוגי מגיע לכלל מיצוי מקסימלי:

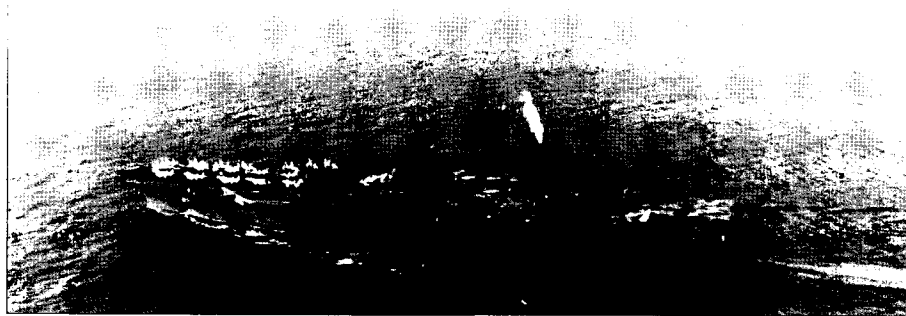
המגרש הנפרד-משותף של הים והאוויר.

יחד עם זאת, ההסתמכות הבלעדית על חיל האוויר מסוכנת. הופעת טילי הקרקע-קרקע במרחביו העצומים של המזרח התיכון מחד, והופעת הכוחות הפלסטיניים בקרבה מיידית למרכז הארץ מאידך, הופכות את המשך המגמה של הנחת כל הביצים בסל אחד להימור. גם הזיקות ההדדיות בין הקרב הימי לקרב האווירי הולכות והופכות את "מעטפת הים-אוויר" לזירת מאבק אחת. השולט באוויר מסוגל לסייע לכוח הימי באיכונן ובהשמדתן של מטרות ימיות ובכך לתרום תרומה משמעותית להשגת היתרון הימי. השולט בים מסוגל להשתמש בטילי ים-אוויר חדישים בעלי טווח של עשרות קילומטרים (כמו, למשל, טילי ה"סטנדרד" של הצי המצרי) על מנת לפגוע בחופש התמרון האווירי של הצד שכנגד מעל הים ומעל אזורי היבשה הסמוכים לו. ויכולות אלו אמורות להתחזק בעתיד הקרוב עם כניסתם לזירה של טילי ים-אוויר

בעלי טווחים של מאה קילומטרים ויותר. אם ישראל חפצה חיים, עליה להזדרז באימוץ השינויים הנדרשים בתורת הביטחון ולפתח את חיל הים כזרוע אסטרטגית. כשנסגרת היבשה, חייבים לפתח גיבוי מהים.

הערות

1. ראו: דוד בן-גוריון, "צבא ומדינה", 1953, נדפס במערכות 279-280, 1981, עמ' 11-2
2. להרחבה בנושא זה ראו בספרו של אורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, הוצאת זמורה-ביתן, 2001, ובמיוחד פרקים ג', ח' ו"ז.
3. לעניין אפשרותה של מתקפת גרילה בלב הארץ כמרכיב בעימות כולל ראו את מאמרי "כאשר הצבא הפלשתינאי יפלוש למרכז הארץ", **נתיב**, נובמבר 1998, עמ' 69-78. וכן גרסה אנגלית שונה במקצת "When the Palestinian Army Invades" שפורסמה בכתב העת **Commentary** בדצמבר 1999.
4. סוגיה נוספת בהקשר הזה נוגעת למידת ההסתמכות על אנשי

נושאת המטוסים "ג'ון קנדי" - בסיס חיל אוויר (ימי) בתנועה מתמדת ובו מטוסי קרב, מטוסי ביון, מסוקים למיניהם ועוד.

- המילואים בכוחות היבשה לאור הסכנה של שיבוש הגיוס בימ"חים ובדרכים אליהם באמצעים דומים. אולם הסוגיה הזאת חורגת מתחום המאמר הזה.
5. ראו: ישראל טל, **ביטחון לאומי**, הוצאת דביר, 1996, עמ' 221-223
 6. על הכנס **Precision Strike from the Sea: New Missions for a New Navy, 1997** - ראו באתר האינטרנט: www.publications@confseries.strike
 7. **שם**, סעיף שלוש.
 8. E.H., Hooton, "Rolling out the Big Guns", **Jane's Navy International**, 2002, עמ' 22-27
 9. לנושא עתידי זה ראו את מאמרו של דניאל קרניי, "תצורת ספינות העתיד", **מדע פופולרי**, גיליון 89, ספטמבר 2001, עמ' 32-36

"מבחן התוצאה" כמבחן של מגמות

בשיח הציבורי הישראלי נשמעת מדי פעם האמירה כי אין מענה צבאי לאיום הטרור. אכן באילוצי הסביבה האסטרטגית שבה אנו פועלים, ובהתחשב במאפייני העימות המוגבל, ניתן לומר כי אין פעולה צבאית סופית שתגדע באחת את מכלול מרכיבי איום הטרור. אולם לא בכך מדובר. הפעילות הצבאית מיועדת בהקשרי עימות אלה גם להגן מפני האיומים, גם לסכל את יכולת הפעולה וההתארגנות של גורמי הטרור וגם – אם לא בעיקר – ליצור באמצעות הפעלת הכוח את האפקטים המערכתיים ואת המגמות האסטרטגיות שבהם יעוצבו גבולות הדין המדיני ותכניו

תא"ל גרשון הכהן

שתיאר שמעון נווה בספרו "תורת המערכה"¹, נוצרה מתוך המצוקה התיאורטית שאליה נקלע הידע הצבאי והאסטרטגי שלאחר מלחמת העולם הראשונה. הניסיון המיוחד שנצבר בצבא הרוסי במלחמת האזרחים שלאחר מלחמת העולם הראשונה היווה מקור השראה לפרדיגמה אחרת: אירועי לחימה במקומות שונים התגלו כמושפעים הדדית למרות המרחק הרב ביניהם. נוצרה בכך ההכרה בקיומה של הווייה מערכתית (System) כיישות נוספת שאינה ניתנת למיצוי בהתרחשות הפיזיקלית והמכנית.

הידע הצבאי הפורמלי נמצא בשנים האחרונות במצוקה דומה. שאלת הקשר שבין הפרקטיקה הצבאית לבין המטרות האסטרטגיות הייתה תמיד שאלת היסוד, אולם בשנים האחרונות, לאור ניסיון הפעילות בזירות לחימה שונות בעולם, דיון כן בשאלה זו נקלע למבוכה: שוב ושוב נשאלה השאלה האם הפעלת הכוח הצבאי אכן הייתה רלוונטית למה שרצוי היה להשיג. כך, לדוגמא, סיכם

גנרל שורט (Short), שפיקד על הכוח האווירי בקוסובו את הפעלת הכוח האווירי במלחמת קוסובו: "כאשר אני מציע לתקוף מטרה, חייב להיות לנו בראש אפקט כלשהו. מהו האפקט הנדרש? האם תקיפת מטרה זו והשגת האפקט הנדרש יעזרו לנו כדי להשיג את מטרת המלחמה הצבאית, ואם נשיג את ההישג הצבאי, האם נשיג את היעד המדיני? ואם אין ביכולתנו לקשור את הקשר בין שניהם, מדוע אנו

"האם הושגו מטרות המלחמה?" "האם השיגה המערכה הצבאית את יעדיה?" שאלות אלה מלוות תמיד מערכות צבאיות, והן עולות בימים אלה עם סיומו של מבצע "חומת מגן".

על-פי רוב נוטים לגשת לשאלות אלה דרך המושג הרווח – "מבחן התוצאה". במבצעים צבאיים מסוג מסוים, כגון חילוץ החטופים במבצע אנטבה, אכן מהווה מבחן התוצאה מהות הכול. אולם במקרים רבים למבחן התוצאה בהקשרו המידי אין תרומה של ממש בבחינת הישגי מערכה, במיוחד כאשר מדובר ב"מבחן התוצאה" הבא לידי ביטוי ביצירת מגמות חדשות, שלא ביום אחד ניתן לעמוד על טיבן. כך גם בחיי יום-יום: הפגנת המונים נגד סלילת כביש, הכרוכה בפגיעה בשמורת טבע, יכולה על-פי מבחן התוצאה להסתכם בכישלון, כאשר ההפגנה לא הצליחה למנוע את סלילת הכביש. אולם

"האם הושגו מטרות המלחמה?" "האם השיגה המערכה הצבאית את יעדיה?" שאלות אלה מלוות תמיד מערכות צבאיות, והן עולות בימים אלה עם סיומו של מבצע "חומת מגן"

ייתכן שעצם קיום ההפגנה יהווה לעתיד גורם משפיע, שיבוא לידי ביטוי כגורם מרסן של תוכניות אחרות. ההפגנה תיבחן בהקשר זה כמחוללת מגמה, ותוצאותיה יוכלו להיבחן בטווח של שנים.

התהוות תורת המערכה הרוסית בשנות ה-20 וה-30, בין שתי מלחמות העולם, כפי

רח"ט תוה"ד

תוקפים מטרה זו?"

במצוקתו זו פונה גנרל שורט אל "מחסן הידע" הצבאי ותולה את הפתרון במושג הידוע "מרכז הכובד" (Center of Gravity). תקיפת מטרות שהן מרכז הכובד של האויב תכוון בעינינו את יצירת הקשר הראוי שבין הפעולה הטקטית לבין ההישג האסטרטגי המבוקש.

מצוקתו של גנרל שורט מוכרת היטב לצה"ל ולממשלות ישראל, והפתרון המוצע לנו אינו נראה כסיוע של ממש.

כאשר מדובר על תקיפת מערכת צבאית קונוונציונלית במודל של היערכות הרוסים למגננה במזרח-אירופה בתקופת המלחמה הקרה, ניתן אולי למצוא שימוש בפנייה למושג "מרכז הכובד". אך מהו מרכז הכובד של היישות הפלסטינית, שעימה מתמודדת מדינת ישראל בלחימה ב-18 החודשים האחרונים?

שינויים בסביבה האסטרטגית הבין-לאומית מתבטאים

בשנים האחרונות בהיווצרותן של מערכות צבאיות מסוג חדש, דוגמת המערכה שהובילו האמריקנים ובעלות-בריתם בקוסובו.

גם הלחימה המתמשכת בעימות המוגבל בין מדינת ישראל לבין הרשות הפלסטינית מציגה קשיים תיאורטיים דומים, וגם לה מתלווים מושגים צבאיים חדשים, כגון אפקטים מערכתיים ומגמות מערכתיות/אסטרטגיות. בצבא ארה"ב, לדוגמא, אימצו באחרונה את המונח "מבצעים מוכוונים אפקט" (Effect Based Operations), ומושגים מסוג זה הפכו לכלי עבודה בעיצובן ובתכנון

של מערכות צבאיות. מתוך הנחה שלמושגים תיאורטיים חייב להיות שימוש בהוויית המעשה, אברר בדבריי הבאים את מידת הנחיצות של המושגים "אפקט" ו"מגמה" לשיח הצבאי.

אפקטים ומגמות ככלי עבודה אסטרטגיים

למבצע אנטבה (1976) נקשר שובל מיתולוגי. היה לו אפקט מרשים, וגם התפתחה בעקבותיו מגמה אסטרטגית, שהשפיעה על חטיפות מטוסים, אולם עצם שחרור החטופים בוצע על-ידי המבצע עצמו, לא על-ידי אפקטים ומגמות. הקול

גשר של צה"ל על תעלת סואץ לאחר מלחמת יום הכיפורים

הנשיא סאדאת, כהוגה רעיון המלחמה המצרי ב-1973, הצליח ביציאתו למתקפה לא רק לממש את המשימה הטקטית - צליחת תעלת סואץ - אלא גם לחולל מגמה אסטרטגית: מאמץ מדיני להשבת סיני לידי המצרים

הקורא בדעת הקהל בישראל "תנו לצה"ל לנצח" מצפה בערגה למעין "מבצע חילוץ", לפעולת "סופר-מן" שיהיה לה, כמו בסרטי מערבונים, התחלה, אמצע וסוף טוב.

לעומת זאת, פעולת כוחות נאט"ו בקוסובו, כמו פעילות צה"ל בלבנון ובזירה הפלסטינית, הן פעולות צבאיות מסוג אחר. גם הן מוכוונות בהתרחשותן להשיג הישגים של ממש, אולם לא די בהן כשלעצמן כדי להביא להישג האסטרטגי המבוקש. בעולם המדיני - השואף למנוע הידרדרות אזורית למלחמה כוללת - נוצרה חשיבות הולכת וגוברת לפעילות מידתית וכפופה לאילוצים, המוכוונת ליצירתם של אפקטים מחוללי מגמה. דווקא כאן מוטל על המצביא, "האופרטור", נטל יצירתי כבד. בדומה לפעולת הארכיטקט - ככל שמתרבים האילוצים, כך כישוריו של הארכיטקט הופכים לנחוצים יותר. (על מנת לשלב בדירת

**שינויים בסביבה
האסטרטגית הבין-לאומית
מתבטאים בשנים
האחרונות בהיווצרותן של
מערכות צבאיות מסוג חדש**

מבחן התוצאה" כמבחן של מגמות

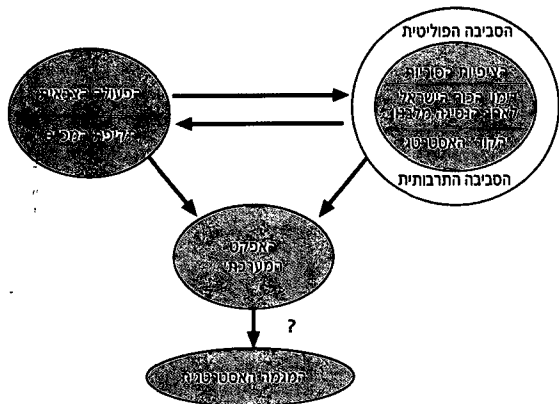
383

בדרום-מזרח לבנון הוא ההישג שנדרש כאן ושקובע את הצלחת התקיפה, אלא האפקט המושג בתקיפה המכוון כמסר מהמוען הישראלי אל הנמען הסורי.

תקיפת המכ"ם כמסר באה להדגיש כי לאחר נסיגת צה"ל מלבנון השתנו כללי המשחק, ומדינת ישראל רצינית בכוונתה להשיב מלחמה אף במחיר הסתכנות בהידרדרות למלחמה כוללת עם סוריה. בתקיפות אלה מודגמת יכולת התקיפה של חיל האוויר הישראלי, וגם בכך טמון מסר של רצינות ושל מוכנות לעימות.

התקיפה, על המסר הגלום בה, נועדה להביא להיווצרות המגמה האסטרטגית המבוקשת: לשכנע את השלטון הסורי לרסן את פעולות חזבאללה נגד ישראל בגבול לבנון. האפקט בהקשר זה תלוי אם כן בהקשר שבו הוא מתרחש, והמגמה הנוצרת תלויה בהיווצרותה בעוצמת האפקט.

באופן סכמטי ניתן לתאר את ההתרחשות באופן הבא:

התהליך, כמובן, אינו דטרמיניסטי. האפקט יכול להיות מושג במלואו ועדיין לא להוביל בהכרח אל המגמה האסטרטגית הרצויה. כאן באה לביטוי יכולת השיפוט של המצביא ושל המדינאי במעקב אחר היווצרות האפקט והמגמות המתפתחות ומידת התאמתם לציפיות. האפקט המערכתי אינו איפוא תוצר לוואי קבוע של הפעולה הצבאית, אלא הוא תלוי באופן חד-פעמי בהקשר ההתרחשות. כך קורה שאותה פעילות צבאית, כמו תקיפת תחנת כוח, יכולה פעם אחת להשיג הישג מערכתי רצוי ופעם אחרת, בהקשר אחר, להשיג בדיוק את ההיפך. מבחנו של המצביא תלוי כאן בהבנתו את ההקשר הסביבתי הכולל על הרגישויות האסטרטגיות והתרבותיות הרלוונטיות. בהבנתו זו תלויה רלוונטיות המעשה הצבאי והאפקטיביות שלו ביחס למגמות העשויות להתחולל באמצעותו.

הפעולה הצבאית - ההקשר והמטען הסמלי

עם השינוי המתהווה בסביבת הפעולה של הצבאות מתגלה מבחנו של המצביא כתלוי ביכולתו ליצור את שיווי המשקל

חדר וחצי פונקציות של חדר שינה, חדר עבודה וסלון נדרשים כישורים יצירתיים, שאינם הכרחיים כאשר לפנינו דירת שלושה חדרים). בסביבה האסטרטגית, שהפכה להיות מרובת אילוצים, הולך ונוצר ז'אנר לחימה מסוג חדש - ז'אנר ההופך את האפקט המערכתי ואת המגמה האסטרטגית לכלי העבודה העיקריים של המצביא.

רעיון המלחמה המצרי ב-1973 כרעיון מוכוון אפקט מערכתי ומגמה אסטרטגית

כוחו התיאורטי של מושג כרוך ביכולתו להימצא יעיל במגוון תופעות רחב, ואכן הסתכלות על תופעות לחימה במסגרת ההתייחסות המושגית הכוללת את מושגי האפקט והמגמה אינה ייחודית רק לתחומי העימות המוגבל.

הנשיא סאדאת, כהוגה רעיון המלחמה המצרי ב-1973, הצליח ביציאתו למתקפה לא רק לממש את המשימה הטקטית - צליחת תעלת סואץ - אלא גם לחולל מגמה אסטרטגית: מאמץ מדיני להשבת סיני לידי המצרים.

בצליחת התעלה ובהתבססות הצבא המצרי ממזרח לתעלת סואץ לא הוצב איום של ממש על מדינת ישראל. בינו ובין העורף האסטרטגי הישראלי היה עדיין מרחק רב, אבל נוצר אפקט בעל עוצמה, שגם הוא תרם, כנראה, להשגת היעדים האסטרטגיים המצריים בהמשך. האפקט נוצר באינטראקציה שבין האירוע הצבאי הטקטי לבין התודעה הישראלית והתודעה הערבית. במשמעותה העיקרית עירערה הצליחה המוצלחת את הביטחון העצמי של החברה הישראלית, סדקה את האתוס של החייל הישראלי הבלתי מנוצח והשיבה את הכבוד לאומה הערבית.

מרכז הכובד שאותו תקפו המצרים היה על-פי תיאור זה בעיקר מרכז כובד תודעתי וסמלי. עוצמתו של אפקט זה, שלא נפגמה על אף מתקפת הנגד הישראלית המוצלחת למערב התעלה ולעומק מצרים, חוללה את המגמה האסטרטגית המדינית, שהובילה בהמשך לויתור הישראלי על סיני ולהסכם השלום בין ישראל למצרים. היווצרות האפקט במקרה זה נעוצה, אם כן, במפגש בין המעשה הצבאי ובין הסביבה התודעתית-תרבותית.

האפקט המערכתי כתופעה תלויה הקשר

גם לפעולה טקטית בודדת יכול להיות אפקט מערכתי. כך, לדוגמה, השתלטות הימ"מ על בניין האוריינט-האוס בירושלים בקיץ 2001. פעולת ההשתלטות היא אירוע טקטי, אבל בהקשר התרחשותה מתלווה לפעולה אפקט, ההופך את האירוע לבעל ממד אסטרטגי.

באופן דומה יש לייחס אפקט מערכתי גם לתקיפת המכ"ם הסורי בדהר אל-ביידר באפריל 2001. בממד הפיזיקלי המכ"ם הותקף והושמד בתקיפה מדויקת של טייסי חיל האוויר. אולם לא אל הממד המכני-פיזיקלי כוונה התקיפה הזאת, לא עצם שיבוש מערכת ההגנה האווירית הסורית

נפשם וחתר להשלים הישג זה ללא פשרה – גם במחיר של סיכון חיי חייליו.

על רקע דימוי חוסנה של החברה הישראלית, שנמשל כפי מנהיג החזבאללה ל"קורי עכביש", הוצגה בלחימת צה"ל חברה אחרת, המסוגלת ביום פקודה להעמיד מתוכה כוח לוחם יעיל ונחוש. נוצר בכך אפקט ברור בעוצמתו, שישפיע בצורה זו או אחרת על המגמות האסטרטגיות העתידות להיווצר.

סיכום

העימות בין מדינת ישראל לבין הפלשתינים נראה לפי שעה כממשיך להיות עימות מוגבל. בחוברת ה"עימות המוגבל"² (תוה"ד) נאמר:

"במלחמה הצבא הוא זה שמכריע בפועל, ובעימות המוגבל הצבא משפיע באופן מכריע. בעימות המוגבל נדרש הצבא למצות את יכולותיו להוגעת היריב לשם השגת התכלית המדינית ולמנוע את היריב מלהוגיע אותנו". (עמ' 44)

בשיח הציבורי הישראלי נשמעת מדי פעם האמירה כי אין מענה צבאי לאיום הטרור. אכן באילוצי הסביבה האסטרטגית שבה אנו פועלים, ובהתחשב במאפייני העימות המוגבל, ניתן לומר כי אין פעולה צבאית סופית שתגדע באחת את מכלול מרכיבי איום הטרור. אולם לא בכך מדובר. הפעילות הצבאית מכוונת בהקשרי עימות אלה גם להגן מפני האיומים, גם לסכל את יכולת הפעולה וההתארגנות של גורמי הטרור וגם – אם לא בעיקר – ליצור באמצעות הפעלת הכוח את האפקטים המערכתיים ואת המגמות האסטרטגיות שבהם יעוצבו גבולות הדיון המדיני ותכניו.

מנהיגות צבאית ומדינית נבחנת בשעות כאלה במידת יכולתה לזהות את המגמות המתפתחות, לחזק את אלה הרצויות ולמנוע ככל הניתן את אלה שאינן רצויות. פעילות הדרג הצבאי ברמה המערכתית מתגלה כך כמאופיינת יותר ויותר על-ידי מתודת החשיבה ולא דווקא על-ידי היקף הכוח המופעל, כאשר האפקט המערכתי ואופן יצירתו הינם ביטוי של האינטראקציה הייחודית בין המעשה הצבאי הטקטי לבין המטרות האסטרטגיות.

מבחן התוצאה של פעילות זו כרוך, כמובן, במבחן המעשי של הביצוע הצבאי, אולם עיקרן של התוצאות נעוץ באפקטים ובמגמות, אשר לבחינתם נדרשים מאמץ מסוג אחר, מתודה אחרת וטווח זמן אחר.

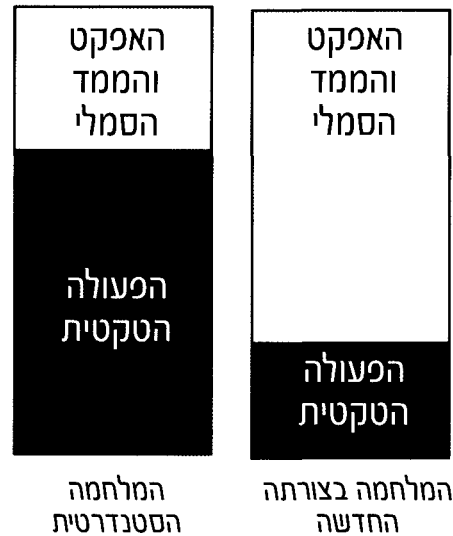
מקורות

- שמעון נווה, אמנות המערכה: התהוותה של מצוינות צבאית, מערכות, 2001
- אל"ם שמואל ניר (סמו), העימות המוגבל, תוה"ד, 2001

התואם בין שיקולים צבאיים "מקצועיים", שהם פיזיקליים ופונקציונליים, לבין שיקולים אחרים, המעוגנים בחלקם בממד התרבותי-סמלי של סביבת הפעולה.

ההתרחשות בסביבת כנסיית המולד בבית-לחם בימי מבצע "חומת מגן" מדגימה עניין זה בפשטות כמעט טריוויאלית. כאן טמון אחד ההבדלים המהותיים בין המלחמה בצורתה המוכרת, דוגמת מלחמת יום הכיפורים, לבין המלחמה בצורתה החדשה.

לפעילות הצבאית הפיזיקלית, הממשיכה להיות תובענית ושוחקת, ניתן בצורת המלחמה החדשה מקום אחר. בצד הפעלת הכוח בתרגולות הלחימה הסטנדרטיות נדרשת חשיבה נוספת ויצירתית על הממד הסמלי המעוגן בסביבת הפעולה, אשר מכתוב את האפקט הנדרש ובהתאם לכך את שיטת הפעלת הכוח.

"חומת מגן" האפקט והמגמות

עוד לא שקע האבק מתנועת הרק"ם חזרה מן הערים ביהודה ובשומרון, ומוקדם כנראה לבחון את המגמות שחולל המבצע.

אולם במסגרת המושגית שהוצעה כאן ניתן לומר כי את הלחימה ואת מבחן תוצאותיה יש לבחון לא רק בממדי כמות: "כמה נשק נתפס, כמה מעבדות הושמדו, כמה מבוקשים נלכדו", אלא גם באפקטים שנוצרו בפעולת הלחימה ובמגמות שיווצרו בהמשך.

את הלחימה במחנה הפליטים של ג'נין ובקסבה של שכם כמו גם במקומות אחרים יש לשפוט איפוא לא רק בממד הפיזיקלי, שבו התגלתה לחימת צה"ל כיעילה, אלא גם בממדים הנוספים – בנחישות הלחימה, ברוח ההתנדבות וביכולתה של החברה הישראלית, בעמידתה אל מול איום ממשי, להפוך מחדש לחברה לוחמת ומגויסת. צה"ל אסר קרב על המחבלים, הכריח אותם להיכנע או להילחם על

נקודת המבט הפלסטינית ביחס לפתרון הסכסוך*

התבטאויותיהם ומעשייהם של ראשי הרשות הפלסטינית מוכיחים בכירור כי הם מעולם לא התכוונו להגיע לפשרה היסטורית אמיתית עם הציונות, המבוססת על חלוקת הארץ. את התהליך המדיני הגדירו הם עצמם כ"סוס טרויאני", שאיפשר לפלסטינים להגיע לעמדה מדינית וצבאית משופרת לקראת המערכה המכריעה על העצמאות ועל השיבה - מערכה אשר נועדה להביא בסופו של דבר להחרבתו של המפעל הציוני

זכה
במקום הראשון
בתחרות
פרס הרמטכ"ל
לכתיבה בענייני
צבא וביטחון

סא"ל יהונתן

הלגיטימיות ל"בעיית פלסטין", נסיגה ישראלית מלאה מהשטחים שנכבשו ב-1967, ובכללם באיזור ירושלים, הקמת מדינה פלסטינית בעלת ריבונות מלאה והסדרתה של הבעיה הפלסטינית על בסיס החלטה 194 של עצרת האו"ם, דהיינו הכרה ישראלית באחריותה לבעיית הפליטים, מתן אפשרות לשיבת הפליטים וצאצאיהם לבתייהם ולרכושם במדינת ישראל ומתן פיצויים לפליטים.

גם פסגת טאבה (ינואר 2001) והיוזמה המדינית של הנשיא קלינטון, שנערכו בעיצומה של "מלחמת העצמאות והשיבה" הפלסטינית, ואשר היו מאמץ אחרון של ממשלת ישראל ושל הממשל האמריקני ערב בחירות מבית בישראל ובארה"ב, לא הגיעו את הרשות הפלסטינית להגמיש את עמדות היסוד המדיניות שלה.

הפער המדיני הבלתי ניתן לגישור בין הרשות הפלסטינית לישראל, שנחשף במשא"ומתן על הסדר הקבע, נובע בראש ובראשונה מהשוני המהותי בתפיסת שני הצדדים את אופיו של הסכסוך ואת תכלית המשא"ומתן. הגישה הישראלית רצתה לראות את העימות כסכסוך מדיני בין שתי ישויות, המוכנות להגיע לפשרה היסטורית, שתביא לדו-קיום אמיתי

היעדים המוצהרים של הרשות הפלסטינית

הפסגה השנייה בקמפ דייוויד (יולי 2000), שחתמה כמעט עשור של הידברות מדינית בין ישראל לנציגי העם הפלסטיני בשטחים וכשש שנים של הסדר ביניים - מאז ההכרה ההדדית בין ישראל לאש"ף - לא הצליחה, כקודמתה, להביא לחתימה על חוזה שלום ישראל-פלסטיני, המסיים את הסכסוך ארוך השנים בין התנועה הלאומית הפלסטינית לבין הציונות. המשא"ומתן בין ראש ממשלת ישראל, אהוד ברק, לבין ראש הרשות הפלסטינית, יאסר ערפאת (העומד גם בראש אש"ף והפת"ח), בשושבינות הנשיא האמריקני, ביל קלינטון, רק חידד את הפערים הקיימים בין הצדדים בסוגיות המהות

הנוגעות לסכסוך. חרף הרעיונות וההצעות, שהלכו כברת דרך ארוכה לקראת הפלסטינים (גם על-פי עדותם), נותרה העמדה הפלסטינית תקיפה ובלתי מתפשרת בעמדות היסוד שעיקרן: הסתמכות על כל ההחלטות שהתקבלו במסגרת האו"ם כמקור

הפער המדיני הבלתי ניתן
לגישור בין הרשות הפלסטינית
לישראל, שנחשף במשא"ומתן
על הסדר הקבע, נובע בראש
ובראשונה מהשוני המהותי
בתפיסת שני הצדדים את אופיו
של הסכסוך ואת תכלית
המשא"ומתן

קצין מודיעין

קריקטורה שהופיעה באתר אינטרנט של החמאס

בין שתי מדינות. הפשרה ההיסטורית - על-פי הגישה הישראלית - הייתה כרוכה בויתור הדידי על חלום הארץ השלמה, דהיינו ארץ-ישראל השלמה מצד אחד ופלסטין השלמה מצד אחר. המשא-ומתן, על-פי הגישה הזאת, נועד למצוא נוסחה שתגשר על הפער בין עמדות הצדדים על בסיס מאזן ויתורים "הוגן" במרכיבי המהות (לדוגמא, הכרה ישראלית במדינה פלסטינית וגמישות בסוגיית ירושלים בתמורה לויתור פלסטיני בסוגיית הפליטים). הסדר הקבע מבחינת ישראל הוא תכלית המשא-ומתן, ומשמעותו בראייה הישראלית היא קץ הסכסוך וסתימת הגולל על תביעות פלסטיניות אפשריות נוספות - בוודאי בסוגיות העלולות לשנות את אופי ההסדר מיסודו (שיבת פליטים לתחומי מדינת ישראל הריבונית, החזרת הרכוש והנכסים הפלסטיניים הפרטיים והציבוריים).

הגישה הפלסטינית הייתה שונה בתכלית מזו הישראלית הן בהנחות היסוד ביחס למהות הסכסוך והן בתכלית המשא-ומתן. בראייתה של

הרשות הפלסטינית בראשות ערפאת (וכך גם בראייה של אש"ף ושל הפת"ח) אין מדובר בסכסוך מדיני בין יישות פלסטינית לבין מדינת ישראל על שטח אדמה מוגדר, אלא במאבק בין שתי תרבויות ("סראע חדארי". ובתעתיק מזרחני: "צראע חצ'ארי"),

המנוגדות בתפיסת עולמן ובשאיפותיהן הלאומיות. המאבק בין הציונות לבין התנועה הלאומית הפלסטינית, הנמשך כבר יותר מ-100 שנים (ערפאת מציין את ועידת באזל כנקודת המפנה ההיסטורית) המיט "אסון" ("נכבה") על העם הפלסטיני. האסון, שבא לידי ביטוי ב"גירושו הכפוי של העם הפלסטיני מארצו" ב-1948 וב-1967 ובהיותו

נתון מאז תחת "עול הכיבוש", הוא בבחינת "עוול היסטורי". הישראלים משולים על-פי התפיסה הזאת ל"פולשים" ("רזאה". ובתעתיק מזרחני: "ע'זאה") לארץ לא להם, שהקימו יישות שהיא בבחינת "נטע זר" במרחב הערבי והאסלאמי

ואשר משמשת כבסיס ל"אימפריאליזם" ולתרבות של המערב. מדובר איפוא במאבק קיומי היסטורי בין המפעל הציוני ("אל-משרוע א-סהיוני". ובתעתיק מזרחני: "אל-משרוע א-צהיוני") לבין המפעל הלאומי הפלסטיני ("אל-משרוע אל-וטני אל-פלסטיני").¹

התפיסה הזאת עדיין עומדת ביסוד המצע האידיאולוגי ה"מהפכני" של תנועת הפת"ח, שבראשה עומד ערפאת. המצע הזה לא השתנה מאז הוועידה הכללית האחרונה שהתכנסה ב-1989, וזאת למרות הפנייה לנתיב ההידברות המדינית עם ישראל. פרסומים רשמיים רבים של תנועת הפת"ח ושל הרשות הפלסטינית מוכיחים כי

מבחינתם התפיסה הזאת עדיין תקפה. סחר חבש (בתעתיק מזרחני: צח'ר חבש), החבר בוועדה המרכזית של הפת"ח, ממיסדי התנועה והנחשב לאידיאולוג הרשמי של הפת"ח, התייחס בנאום שנשא בשמו של ערפאת למשמעותו של

התפיסה שמדובר במאבק בין שתי תרבויות עדיין עומדת ביסוד המצע האידיאולוגי ה"מהפכני" של תנועת הפת"ח, שבראשה עומד ערפאת, למרות הפנייה לנתיב ההידברות המדינית עם ישראל

"מאבק התרבויות" הפלסטיני-ישראלי (הנאום פורסם בעיתון הפלסטיני הרשמי "אל-ח'יאת אל-ג'ידה" ב-30 בינואר 2001):

"הניסיון הוכיח כי ללא כינון המדינה הפלסטינית על כל האדמה לא יוגשם שלום. אנו עוברים שלבי מאבק, שבאמצעותם אנו יכולים לדחוף את החברה הציונית להיפטר מן הציונות, שכן לא ייתכן דו-קיום בין הציונות לבין התנועה הלאומית הפלסטינית. על היהודים להיפטר מן הציונות השולטת בהם, מטילה אותם למערכה אחר מערכה ואינה משרתת את האינטרסים שלהם. הם

צריכים להיות אזרחים במדינת העתיד, מדינת פלסטין הדמוקרטית".

ברוח דומה נכתב בחוזר פנימי של הוועדה העליונה של תנועת הפת"ח בגדה המערבית:

"הי אנשי הפת"ח הלוחמים הגיבורים... אין חזרה לאחור, אין חזרה לחטא הגדול, לטעות ולתעייה. פלסטין הגדולה לא תהיה השומר הקטן של חופי תל-אביב. פלסטין, העולה

והמתנשאת בדם ובהחלטה שקיבלה, הסירה מעליה את לבוש העבדות... והיום האגדה הציונית החלה לסגת מעמדותיה, האגדה תיכנע, והם ייצאו מאדמתנו, הם יצאו מגילה, מעופרה ומבית"ר, הם ייצאו מאגדת השווא שלהם, ואנו צועדים לעבר האינתיפאדה כדי להגיע ללידה... השנה אנו מוצאים מנוח מפני האויב, בעוד אנו מקלפים את קליפת האגדה שיצר ומעצבים אותה מחדש כפי שנרצה... ובעת הזאת מתחילים להתעצב גבולות פלסטין; מכל בית, מכל חזה, מכל זעקה, מכל טיפת דם מתחילים גבולות פלסטין...

לא תהיה התפייסות בין דיר-יאסין לבין ההגנה, ולא השלמה בין דלאל אל-מררבי (בתעתיק מזרחני: אל-מע'רבי) לברק ולא שלום בין הפזורה לבין מה שנקרא תוכניות השלום ויישוב הפליטים. זו אינתיפאדת השיבה לסיסמאות הראשונות של הכפר, של הבית ושל המפתח... תנועת הפת"ח הודיעה על תנאיה לשלום והם: זכות השיבה לפליטים

הפלסטינים בהתאם להחלטה 194 לבתייהם בפלסטין נוסף על זכותם לפיצויים, נסיגה ישראלית מלאה לגבולות 1967, החזרת ירושלים לריבונות ערבית פלסטינית, הזכות להקמת

מדינה ולהגדרה עצמית, סילוק ההתנחלויות, גירוש המתנחלים וקץ הכיבוש על כל שרידיו... אם היעדים האלה לא יוגשמו, הדרך שבה תבחר תנועת הפת"ח ברורה - המאבק והלחימה בכל האמצעים והשיטות כדי לממש את הזכויות האלה".²

בכל הנוגע להסדר הבעיה הפלסטינית עורכים הרשות הפלסטינית, אש"ף והפת"ח הבחנה ברורה בין "פתרון מדיני" ("חל תאריכו").³ ההבחנה הזאת שואבת השראה ולגיטימציה מהחלטות המועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) ה-12 משנת 1974, שהתפרסמו כ"תוכנית השלבים" של אש"ף. "תוכנית השלבים" באותה עת ביטאה שינוי מהותי באסטרטגיה של אש"ף, אשר עבר ממשנה נוקשה של מאבק מזוין ללא פשרות לשחרור כל פלסטין לנכונות לשחרור הדרגתי של פלסטין בהתאם

לנסיבות המדיניות והצבאיות מבלי לוותר על עקרון "המאבק המזוין" או על שעל כלשהו מאדמת פלסטין. להלן אחדות מההחלטות שהתקבלו בוועידה ה-12 של מל"פ, אשר סללה את דרכו של ערפאת לנאום בפני עצרת האו"ם ופתחה את הדרך המדינית לאש"ף:

סעיף 2: "אש"ף ייאבק בכל האמצעים, ובראשם המאבק המזוין, כדי לשחרר את האדמה הפלסטינית ולהקים את שלטון העם הלאומי העצמאי הלוחם על כל חלק מהאדמה הפלסטינית אשר ישוחרר. [זו] התפתחות אשר תביא

לשינוי גדול יותר במאזן הכוחות למען עמנו ומאבקו".

סעיף 3: "אש"ף ייאבק בכל יוזמה להקמת יישות פלסטינית... תוך ויתור על הזכות הלאומית ושלילת העם הפלסטיני מזכות השיבה וההגדרה העצמית על אדמתו הלאומית".

סעיף 4: "כל צעד אשר יביא לשחרור יתבצע במסגרת

"הפתרון המדיני" הוא עבור הפלסטינים בבחינת הטקטיקה המשרתת את האסטרטגיה. הפנייה הפלסטינית ל"פתרון מדיני" נובעת מתוך הכרה בחולשה "הזמנית" של הצד הפלסטיני לעומת ישראל

הפסגה השנייה בקמפ דייוויד (יולי 2000)

המשאומתן בין ברק לערפאת רק חידד את הפערים הקיימים בין הצדדים בסוגיות המהות הנוגעות לסכסוך

נגד ישראל) חזון בר-מימוש וצעד לקראת יצירת התנאים (ובמרכזם התנאים הדמוגרפיים) לכינון מדינה דו-לאומית ב"פלסטין", היא "מדינת פלסטין הדמוקרטית", שתשתלב במרחב הערבי והאסלאמי.⁸

תהליך הסדרי הביניים במסגרת "הצהרת העקרונות" של אוסלו נתפס על-ידי הפלסטינים כחלק מ"הפתרון המדיני", דהיינו כמהלך טקטי ביסודו. בספרו "הסכנה ההיסטורית וגבולות השלמות הלא-מית" משנת 1994 מסביר סח'ר חבש כי ההליכה הפלסטינית לתהליך אוסלו מתבצעת על יסוד של תוכנית לאומית אסטרטגית בעלת חזון ולטווח ארוך. בדבריו אין אפולורגטיקה (בבחינת "לא ניתן להשיג מעבר למה שהושג") ואין שום רמז על כוונה להגיע ל"פשרה היסטורית" עם הציונות ועם מדינת ישראל. הניתוח שעורך חבש מתייחס למרכיבים הבאים:

■ מקורה של הסמכות לתהליך אוסלו היה ועודנו החלטות הוועידה ה-12 של המל"פ, קרי "תוכנית השלבים".

■ נקודת המוצא לפנייה הפלסטינית למסלול המדיני היא הנסיבות המדיניות הכוללות ומגמת הנסיגה ("תראג'ע") במפעל הציוני, הבאה לידי ביטוי בנכונות הישראלית המעשית לוותר על חלום ארץ-ישראל השלמה ולסגת משטחי 1967.

■ היעדים האסטרטגיים והחזון הפלסטיני לא השתנו כתוצאה מהכניסה לתהליך אוסלו. הפתרון הצודק ובר-הקיימא לבעיית פלסטין ייתכן אך ורק במימוש זכות השיבה לפליטי 1948 ולצאצאיהם ובהקמת המדינה הפלסטינית הדמוקרטית על כל האדמה הלאומית.

■ מימוש יעדים הדרגתיים: ראשית, הסדר הביניים, שהוא שלב מעבר, שבו תשיג הרשות הפלסטינית שליטה בגדה המערבית וברצועת עזה. רק לאחר מכן יושג "הפתרון הסופי" (כך בלשוננו) – סילוק הכיבוש ומימוש החירות והעצמאות הלאומית לצד דבקות במאבק המזוין ובאינתיפאדה כדי להניע את "המאבק העתידי, אשר יהפוך את האיחוד הדמוקרטי ("תוחיד דימוקרטי") של כל שטח פלסטין לעניין אפשרי למימוש".

■ הבחנה בין היעדים הטקטיים ליעדים האסטרטגיים:

יישום אסטרטגיית אש"ף להקים את המדינה הפלסטינית הדמוקרטית, כפי שנוסח בהחלטות המל"פ הקודמות".

סעיף 10: "במסגרת התוכנית הזאת תגבש הנהגת המהפכה את הטקטיקה אשר תשרת ותאפשר ליישם את המטרות האלה".⁴

"הפתרון המדיני" הוא איפוא בבחינת הטקטיקה המשרתת את האסטרטגיה. הפנייה הפלסטינית ל"פתרון

מדיני" נובעת מתוך הכרה בחולשה "הזמנית" של הצד הפלסטיני במשוואת הכוחות עם ישראל, ותכליתה להביא לשיפור עמדות מתמיד, באמצעות הסדרים מדיניים, אשר יביאו בסופו של התהליך ההיסטורי (הדטרמיניסטי בראייה הפלסטינית) להטיית מאזן הכוחות באופן מוחלט לצד הפלסטיני. ההסדרים המדיניים מאפשרים לקבוע סדר עדיפות במימוש יעדי הביניים והיעדים האסטרטגיים ובכל מקרה אינם מבשרים את קץ הסכסוך עם ישראל ועם הציונות.⁵ בצד הפלסטיני קיימת הסכמה

ערפאת ומרוואן ברגותי

מרוואן ברגותי: "מי שחושב שניתן להגיע להכרעה בענייני הסדר הקבע, דוגמת הפליטים, ירושלים, ההתנחלויות והגבולות בעזרת משאומתן שוגה באשליות. בעניינים האלה עלינו לנהל מערכה בשטח לצד מערכת המשאומתן... אני מתכוון לעימות"

לאומית רחבה (שעליה אין עוררין) ולפיה אין לפלסטיני כלשהו הסמכות לוותר בשם העם הפלסטיני על פרט כלשהו מתוך ה"ת'ז'אבת" – עקרונות היסוד לפתרונה של בעיית פלסטין.⁶ הצעת החוקה הפלסטינית, שהוגשה לאישור ערפאת באמצע שנת 2000, קובעת כי: "פלסטין היא רכוש פיקדון של העם הפלסטיני לדורותיו, והזכויות הלאומיות שבה הן מורשת משותפת לכל הפלסטינים. חובתם לשמור עליה, להעבירה מדור לדור ולהגן עליה".⁷ משמעות הדברים: "שערי העימות" והלגיטימציה להמשך המאבק ו"האינתיפאדה" נותרים "פתוחים" בפני העם הפלסטיני לדורותיו, כל עוד לא הושג במלואו "הפתרון ההיסטורי".

"הפתרון ההיסטורי" מבטא בחשיבה הפלסטינית את השגת "הצדק" הפלסטיני, שמשמעותו תיקון "העוול ההיסטורי" שנגרם לעם הפלסטיני עם כניסתה של הציונות לארץ-ישראל. המינוח החוזר ונשנה (גם בתקופת המשאומתן המדיני) בנאומיו של ערפאת בדבר "שלום צודק וכולל" משמש מעין קוד לתפיסתו האסטרטגית. זו רואה בשיבת הפליטים לתחומי מדינת ישראל (לצד מאבק לאומי בלתי פוסק וניסיון ללכד מחדש את העולם הערבי למערכה צבאית

נמצאים בהסדר מדיני ולא בהתפייסות היסטורית".¹⁰

הדרך למימוש היעדים האסטרטגיים

הרשות הפלסטינית, אש"ף והפת"ח מתרגמים את תפיסת "המאבק ההיסטורי" לכלים מעשיים בזירת העימות הכולל עם הציונות - עימות אשר מעצם טבעו ההיסטורי נמשך כל העת גם בעידן של משא-ומתן ושל הסדרים מדיניים. "ארגז הכלים" הפלסטיני כולל אמצעים מסוגים שונים, אשר המכנה המשותף שלהם הוא חתירה לערער את יסודותיה של מדינת ישראל כמדינה ציונית ולהפוך בברות השנים את הצד הפלסטיני לחזק במשוואת הכוחות.

היעד הראשון והחשוב ביותר בשלב הנוכחי של העימות, שאותו הגשימה התנועה הלאומית הפלסטינית, היה ניצול תהליך אוסלו לשם שחרור ולו שטח ראשון וקטן מאדמת פלסטין, מה שאיפשר להעביר את זירת העימות - לראשונה - לתוך ולעומק שטחי פלסטין. הקמת המדינה הפלסטינית העצמאית ובעלת הריבונות המלאה על שטחי '67 נתפסת בהקשר לכך כשלב חיוני בבניית ראש הגשר, שתכליתו להעניק יכולת לצד הפלסטיני לחבר באופן מעשי את הפזורה הפלסטינית לפלסטין, להעמיק את הזיקה הפוליטית, החברתית והכלכלית עם "העומק האסטרטגי הפלסטיני" בשטח מדינת ישראל (ובממלכה ההאשמית) ובסיכומו של דבר להציב איום על היציבות האזורית באופן המשרת את היעדים האסטרטגיים הפלסטיניים.

הכלי המרכזי שבו עושה הרשות הפלסטינית שימוש קבוע למימוש היעדים המדיניים הינו הפעלת האלימות והטרור נגד ישראל. פרצי האלימות, שליוו את תקופת הסדרי הביניים עם ישראל, לא היו עממיים וספונטיים (אירועי מנהרת הכותל, מהומות הר חומה, אירועי הנכבה, ימי הזעם) כטענת הפלסטינים, אלא מהלך מתוכנן על-ידי הרשות הפלסטינית, שנעזרה בהפקתם בעיקר בתנועת הפת"ח (בשיתוף פעולה עם ארגונים אחרים) כדי ליצור מנוף לחץ על ישראל כדי שתגמיש את עמדותיה בסוגיות המהות.

ההחלטה הפלסטינית לפתוח ב"מלחמת העצמאות והשיבה" הבשילה כבר בתחילת שנת 2000. הסימנים הראשונים הברורים ניכרו בלשון התקיפה שנקט ערפאת בשיחות בתוך "המגרש הביתי" שלו - במפגשים עם ה"שביבה", צעירי תנועת הפת"ח ברמאללה ובשכם. במפגשים האלה (אפריל 2000) כינה ערפאת את צעירי הפת"ח "הגנרלים החדשים" ואיים "לפתוח באינתיפאדה חדשה" כדי לכפות על ישראל את "הקמת המדינה הפלסטינית העצמאית".¹¹ מרוואן ברגותי, ראש הוועדה העליונה של הפת"ח ביהודה ושומרון הבהיר ב"תורה

ערפאת בכנס של צעירי ה"פת"ח (ה"שביבה") נותן לגיטימציה לדרך המאבק המזוין

הנסיגה המלאה של כוחות הכיבוש מכל האדמות הפלסטיניות, ובכללן ירושלים, הינה שלב ראשון לפעולת המאבק ("נידאל". ובתעתיק מזרחני: "נצ'אל"), אשר הכרח שתימשך באמצעים אחרים ליישום היעדים האסטרטגיים.⁹

ד"ר כמאל אל-אסטל (מבכירי המשרד הפלסטיני לתכנון ולשיתוף פעולה, המתפקד כמשרד החוץ בפועל) ניתח בחורף 2000 את המגעים המדיניים בין ישראל לרשות הפלסטינית ערב קמפ דייוויד במאמר שפורסם בכתב העת א-

סיאסה אל-פלסטיניה. אל-אסטל קובע במאמרו כי "ההסדר המדיני... הוא ביטוי להפסקת-אש (הודנה) זמנית... הסכסוך הערבי-ציוני הוא סכסוך תרבותי, שיימשך אף אם ייחתם חוזה שלום... האיזור ימשיך לחיות בצל המשוואה - שלום בלתי מושלם ומלחמה ללא קץ... ההתפייסות אינה היסטורית... המאבק יימשך בכל שוחות המאבק... אנו

הרשות הפלסטינית, אש"ף והפת"ח מתרגמים את תפיסת "המאבק ההיסטורי" לכלים מעשיים בזירת העימות הכולל עם הציונות - עימות אשר מעצם טבעו ההיסטורי נמשך כל העת גם בעידן של משא-ומתן ושל הסדרים מדיניים

ממשלחת המשא-ומתן בראשות המפקד הסמל אבו עמאר לעמנו הפלסטיני הגיבור: היו נכונים, מערכת ירושלים החלה. זו משמעות חזרת המשלחת הפלסטינית לאדמת המולדת מקמפ דייוויד, בלי שוויתרה על עמדות היסוד הפלסטיניות המוצהרות: לא יהיה שלום ללא ירושלים, בירת הנצח של מדינת פלסטין, לא תהיה יציבות, ולא יהיה ביטחון באזור כולו, אלא בהיענות ישראל לדרישות הלגיטימיות הבין-לאומיות¹⁴.

כשלושה שבועות לפני פרוץ האירועים הייתה הכתובת ברורה על הקיר. במאמר בעיתון א-סבאח (בתעתיק מזרחני: "א-צבאח"), העיתון הרשמי של הרשות הפלסטינית, הודיע יאסר ח'ליל סלאח (בתעתיק מזרחני: יאסר ח'ליל צלאח. ככל הנראה זהו שמו הספרותי של עורך העיתון, יאסר אל-קדווה) על העיתוי הקרוב ועל העילה הצפויה - ירושלים - לפתיחת "מערכת האינתיפאדה והג'יהאד" נגד ישראל, ובלשונו: "ההגנה על ירושלים דורשת דם. בדם בלבד נגן על ירושלים. הגיע זמן הניצחון והנפילה חלה... מערכת ירושלים היא אם המערכות... אנו נתקדם ונכריז על אינתיפאדה כוללת למען ירושלים. הגיע זמן האינתיפאדה, הגיע זמן האינתיפאדה, הגיע זמן הג'יהאד, הגיע זמן ירושלים, וירושלים קוראת"¹⁵.

הפעלת אלימות נתפסת כלגיטימית ונשענת בראייה הפלסטינית על "זכות העמים" לנקוט "התנגדות" לשם השגת שחרור לאומי והגדרה עצמית. כדי להותיר את חרב האלימות מוכנה בנדן כל העת הקימה הרשות הפלסטינית את מנגנון ההכוונה הפוליטית, הכפוף ישירות לערפאת, ואשר אחראי לגיוס הלאומי ("תעביאה") ולעיצוב דעת הקהל הפלסטינית בכל

המישורים, החל מגני-הילדים, עבור דרך הנוער הפלסטיני וכלה בחיילים, בקצינים ובעובדים במגזר הממשלתי. המנגנון, אשר לו נציגים מטעמו בכל מוסד ממשלתי ובכל היחידות הצבאיות, מבצע פעולות נרחבות להסברה ול"הכשרת לבבות". (הקצינים של מנגנון ההכוונה הפוליטית משמשים מעין "פוליטרוקים" בגרסה הפלסטינית). הפעולות כוללות הוצאת פרסומי הסברה רבים, עריכת הרצאות ליחידות,

שבעל-פה" (מארס 2000) לאן נושבת הרוח בצמרת הפת"ח: "מי שחושב שניתן להגיע להכרעה בענייני הסדר הקבע, דוגמת הפליטים, ירושלים, ההתנחלויות והגבולות בעזרת משא-ומתן שוגה באשליות. בעניינים האלה עלינו לנהל מערכה בשטח לצד מערכת המשא-ומתן... אני מתכוון לעימות. אנו זקוקים לעשרות מערכות דוגמת מערכת מנהרת אל-אקאצא... בהתנחלויות לא נאבקים בעזרת תחנונים, אלא באמצעות כוח הנשק... זכותו של עמנו להיאבק בישראלים בגדה

המערבית, ברצועת עזה ובירושלים בכל השיטות והדרכים"¹². שבועיים לפני פסגת קמפ דייוויד (25 ביוני 2000) ופעם נוספת בכינוס של הפת"ח בשכם דיבר ערפאת מפורשות על האפשרות לחזור לדרך "המאבק המזוין", שבה דגלו הפת"ח ואש"ף קודם לכניסה למסלול ההסדרים: "את נפשנו... נקריב למען פלסטין... אנו נלחמים על אדמתנו... ומי ששכח, שיזכור את מערכת כראמה (פעולת צה"ל בשטח ירדן נגד מחבלים שהונהגו על-ידי אש"ף ושמצוינת בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית כניצחון הערבי הראשון על צה"ל), מערכת ביירות ושבע השנים של האינתיפאדה. אנו מוכנים למחוק הכול ולהתחיל הכול מחדש"¹³.

ההחלטה הסופית נפלה מייד בסיומה של ועידת קמפ דייוויד, וכל שנותר היה לקבוע את סוגיית העיתוי ואת העילה המיידית לפרוץ העימות. במסמך תיעודי מפורט על פסגת קמפ דייוויד, שפורסם בעיתון אל-חיאאת אל-ג'דידה (20 בספטמבר, תשעה ימים לפני פרוץ האירועים) מציין סחר חשב כי בתגובה להצעות הישראליות והאמריקניות בקמפ דייוויד "האח אבו עמאר (ערפאת) דיבר בלשון האדם המאמין,

אשר רואה את הדברים העומדים בפניו ובפני העם הפלסטיני הנשגב - אופציית העימות".

המסר הזה תורגם מייד לאחר הפסגה במעין פקודת יום, שהופצה לכוחות הביטחון הלאומי ברצועת עזה, ובעקבותיה הוכנו כוחות הביטחון הלאומי לאפשרות קרובה של פתיחת מערכה אלימה נגד ישראל. במסמך הזה, הנושא את הכותרת "המערכה התחילה", נכתב כדלהלן: "קריאה, קריאה, קריאה

ההחלטה הסופית נפלה מייד בסיומה של ועידת קמפ דייוויד, וכל שנותר היה לקבוע את סוגיית העיתוי ואת העילה המיידית לפרוץ העימות

ערפאת בשכם מאיים לחזור למאבק המזוין - יוני 2000

האינתיפאדה ושל "מערכת המשא-ומתן".¹⁷

■ יצירת היפוך במאזן הדמוגרפי בפלסטין באמצעות שיבת הפליטים כדי להכשיר את התנאים למדינה הדו-לאומית. התפיסה הפלסטינית – שלפיה ישנה לגיטימציה למאבק עד למימוש מלא של זכות השיבה ולא-יסגירת "שערי העימות" עד להשגת "הפתרון ההיסטורי" – מותירה את הדלת פתוחה להמשך הניסיונות לערער את יסודותיה של מדינת ישראל גם לאחר השגתו של הסדר מדיני. חודשים אחדים לפני מותו, בנאום בשמו של ערפאת בחזית האוריינט האוס בירושלים, ביטא פייסל (בתעתיק מזרחני: פייצל) חוסייני, מבכירי הנהגת הפת"ח, את

קריקטורה שהופיעה ב"ג'רוזלם ריפורט" הממחישה את האסטרטגיה של ערפאת: מאיץ בדרך הטרור ובולם את תהליך השלום

הביטחון הפלסטיני בניצחוננו ההיסטורי על הציונות ולו משום הגורם הדמוגרפי. לדבריו, "האופציות שלהם (של הישראלים) קשות יותר מהאופציות שלנו, שהרי לנו יש כעת פחות מארבעה מיליון פלסטינים מהנהר לים, וזאת לעומת כארבעה מיליון שאינם פלסטינים. בשנת 2010 יהיה שוויון בין מספר הפלסטינים ובין המספר של אלה אשר אינם פלסטינים. בשנת 2045 הפלסטינים יהיו 75% מכלל התושבים בחבל ארץ זה. בשלב הזה בדיוק נאמר לישראלים, כי אנו מציעים להם מדינה ישראלית, ואם לא תסכימו, אתם תפסידו".¹⁸

■ עידוד הזיקה בין שני חלקי העם הפלסטיני ב"פלסטין" (פוליטית, חברתית וכלכלית)

ועידודה של מגמת הבדלנות של הפלסטינים בישראל כדי לערער את יסודות המדינה מבפנים. לכן רואה הרשות הפלסטינית בעין יפה יוזמות בקרב הנהגת הפלסטינים בישראל, החותרות לבטל את אופיה היהודי של מדינת ישראל ולהכריז עליה כ"מדינת כל אזרחיה".

את השתקפות הקו המדיני של הרשות הפלסטינית כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל ניתן למצוא בדברים שנשא חבר-הכנסת עזמי בשארה בהרצאה בפורום של פוליטיקאים ושל

ארגון מחנות קיץ מדי שנה לעשרות אלפי תלמידים (שבהם מושם דגש על הזכות הפלסטינית ב"פלסטין" 48) ושהם לומדים הצעירים להפעיל נשק ככלי לגיטימי במאבק), הסברת מדיניותה של ההנהגה הפלסטינית בפקודות יום ליחידות וכו'. כלל הפעילות הזאת מכוונת לחנך את הדור הנוכחי ואת הדור הצעיר על ערכי היסוד הפלסטיניים הבלתי מתפשרים (עצמאות, ירושלים, שיבה), ערעור הלגיטימציה של עצם קיומה של מדינת ישראל, שלילת זכות היהודים לחלק ולנחלה בפלסטין, עידוד מגמות אנטישמיות מובהקות וכן הכשרת

הדור לערכי ה"אסתשהאד" (הנפילה חלל) והמוכנות היומיומית להקרבה עצמית למען השגת כלל היעדים הפלסטיניים כביטוי לסיסמת הפת"ח "מהפכה עד לניצחון". הימנון מחנות הקיץ, שנערכו בשטחי הרשות הפלסטינית בקיץ 2001, כלל, בין היתר, את השורות הבאות: "אנו הצעירים... נקריב נפשנו למען יאסר [ערפאת]... מתאמנים בנשק, צעירים נוקמים... מהפכה, מהפכה עד לניצחון".¹⁶

את המהלך המכריע ההיסטורי בתהליך הכניעתה של הציונות רואה הרשות הפלסטינית בשילוב הגורמים הבאים:

■ גיבוש אחדות לאומית במחנה הפלסטיני, הנסמכת על הקונסנזוס סביב עקרונות היסוד

הפלסטיניים. אחד מהישגיה החשובים של "מלחמת העצמאות והשיבה" הפלסטינית היה (ועודנו) כינון מסגרת לתאום-על בין הכוחות הפוליטיים בזירה הפלסטינית, הנקראת "הכוחות הלאומיים והאסלאמיים". הגוף הזה הפך להיות הגורם המנהל (מטעמה של הרשות הפלסטינית) את האינתיפאדה, הקובע את מדיניות הטרור ומתבלט כמקור הסמכות החדש (המאפיל אף על אש"ף, שאינו מייצג את הגורמים האסלאמיים) בהתוויית המטרות המדיניות של

הפעלת אלימות נתפסת כלגיטימית ונשענת בראייה הפלסטינית על "זכות העמים" לנקוט "התנגדות" לשם השגת שחרור לאומי והגדרה עצמית

אנשי רוח פלסטינים בתחילת 1999. בשארה מאמץ את הטרמינולוגיה של הרשות הפלסטינית, של הפת"ח ושל אש"ף וקובע כי "פתרון הקבע הוא שלב הביניים", וכי "ישראל היא זו אשר צריכה להיות מוטרדת מהעתיד... כל עוד הצדק הוא אבן הבוחן, האפרטהייד אינו יכול להיות חלופה לו אלא היישות הדור לאומית, אשר הסימנים האפשריים היחידים לה כעת הינם חיזוק הקשר בין הפלסטינים משני צידי הקו הירוק ותמיכה בדרישת הערבים בישראל להפוך את המדינה למדינת כל אזרחיה. זו התוכנית היחידה הקיימת כעת, ואשר קרובה במשמעותה הבסיסית למדינה דו-לאומית".¹⁹

מהצד השני של המתרס הפוליטי עוסק ראיד סלאח (בתעתיק מזרחני: צלאח), ממנהיגי התנועה האסלאמית בישראל, בבניית "חברה פלסטינית עצמאית" ("מג'תמע עיסאמי". בתעתיק מזרחני: "מג'תמע עצאמי"), ההולכת ומתנתקת מהחברה הישראלית ונסמכת על מוסדות כלכליים וחברתיים שהיא מקימה לעצמה תוך חיזוק הקשר עם "האחים" בגדה המערבית.²⁰

ערפאת עצמו - בנאום טלפוני במהלך כנס תמיכה בו בגליל (7 בדצמבר 2001) - פנה לפלסטינים "בגליל, במשולש ובנגב" וכינה אותם חלק מהעם הפלסטיני הגיבור, שאינו נכנע ודבק ב"ארד א-רבאט" (בתעתיק מזרחני: ארץ' א-רבאט. זהו מושג אסלאמי, שמשמעותו שטח כינוס לצבא המוסלמים).

ערפאת הציג את החזון הפלסטיני המשותף לכלל העם הפלסטיני באשר הוא (ובמשתמע גם של פלסטיני ישראל), המתבסס על "הלגיטימיות הבינ-לאומית" (שם קוד לכל החלטות האו"ם העוסקות בנושא הפלסטיני), ובראש ובראשונה מימושה של זכות השיבה.²¹

■ החתירה לגייס תמיכה ערבית פעילה במאבק הפלסטיני

כחלק מהתפיסה הרואה את המאבק המזוין ואת החזית הערבית הצבאית כשרירה וקיימת גם בעת המשא-ומתן

סמל הכוחות הלאומיים והאסלאמיים הממחיש את התלכדות כל הכוחות הפוליטיים הפלסטיניים סביב התפיסה של שחרור כל פלסטין

וביתר בתוקף בשלב שבו יתרחש העימות על מימושה של זכות השיבה. עות'מאן אבו רביה (בתעתיק מזרחני: ע'רביה), ראש מנגנון ההכוונה הפוליטית, הציג במאמר המערכת של העיתון הרשמי הפלסטיני "א-ראי" (דצמבר 2001) את התפיסה הפלסטינית בהקשר לכך בכותבו: "האומה (הערבית) והעם הפלסטיני יוסיפו לנהל את המערכה על הזכויות הלאומיות הפלסטיניות ועל זכויות האומה... עד אשר הכיבוש ורוח הכיבוש יעקרו מן השורש. רוח זו [רוח הכיבוש] כופה את אופציית המאבק והכוח בכל השלבים והנסיבות ובהיבט ההיסטורי. [אופציית המאבק והכוח קיימת] לשם מימוש החזית המדינית

האסטרטגית וההיסטורית בדרגה המספיקה ובמידת ההכרח הנשענת על שלושה יסודות: עיראק, סוריה ומצרים. לאלה יש להוסיף את היסוד הרביעי - החיג'אז ועומקו (דהיינו מדינות המפרץ). יסודות אלה היו מבחינה היסטורית היסודות אשר הביאו לסילוק הפלישות בפלסטין".

בנימה חריפה יותר ביטא חבר הוועדה המרכזית של הפת"ח, עבאס זכי, בנאומים שנשא בשמו של ערפאת (אפריל 2001) את התקווה הפלסטינית להסתייע בחזית הצבאית הערבית, ובעיקר בעיראק, לשם השלמת המסע ההיסטורי לשחרור פלסטין. זכי, כאמור בשמו של ערפאת, אמר כי "אנו נשבעים לך, אבו עודיי (כיניויו של סדאם חוסיין, נשיא עיראק) לדבוק בדרך המאבק, עד אשר הצבא העיראקי ישחרר את הארץ מטומאת הדיכוי".²² ובנאום אחר, לזכר אבו ג'יהאד,

שיבח זכי בשם ערפאת את עמדתם של ממשלת עיראק ושל העם העיראקי על נכונותם לגייס שבעה מיליון לוחמים "כדי להגיע לאדמת פלסטין ולשחררה מהכיבוש".²³

אחרית דבר ומבט לעתיד

הרשות הפלסטינית, אש"ף והפת"ח גילו עקביות בקו המדיני הבלתי מתפשר ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני גם כאשר תהליך ההסדרים

היה בעיצומו. תפיסת "הפתרון ההיסטורי" הייתה והינה השלטת בדרך החשיבה הפלסטינית והיא מתורגמת הלכה

תפיסת "הפתרון ההיסטורי"
הייתה והינה השלטת בדרך
החשיבה הפלסטינית והיא
מתורגמת הלכה למעשה
ל"תוכנית השלבים", החותרת
להביא לחורבנו של המפעל הציוני
בארץ-ישראל

למעשה ל"תוכנית השלבים", החותרת להביא לחורבנו של המפעל הציוני בארץ-ישראל. ישראל ניהלה את התהליך המדיני עם הפלסטינים מתוך תפיסה, שהסכסוך עימם הוא מדיני בעיקרו, ושניתן ליישבו באמצעות יצירתם של תנאים לדו-קיום - בראש ובראשונה הכרה הדדית ופריחה כלכלית.

אולם התפיסה הזאת מתעלמת מהראייה הפלסטינית את מהות המאבק עם הציונות ואת מהותם של היעדים ההיסטוריים, הנראים מהזווית הפלסטינית קרובים מבכל עת למימוש.

התהליך המדיני היה בבחינת "סוס טרויאני", שאיפשר לפלסטינים להגיע לעמדה מדינית וצבאית משופרת לקראת המערכה המכריעה על העצמאות ועל השיבה - מערכה אשר לתוצאותיה תהיה

השפעה ישירה על יציבותה של מדינת ישראל. המדינה הפלסטינית אינה רק איום ל"עימות נמוך עצימות" (מונח שבו הרבה המודיעין הישראלי לעסוק בשנים האחרונות בניתוחיו את העימות עם הרשות הפלסטינית), הבא לידי ביטוי ב"אינתיפאדה עממית" או ברמת משתנה של טרור.

הרשות הפלסטינית ועמודי התווך שלה - אש"ף והפת"ח - מגלמים סכנה קיומית למדינת ישראל, העלולה להתממש באופן מוחשי עוד יותר לאחר הקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית וקבלת מעברי הגבול היבשתיים, הימיים או האוויריים לשליטה פלסטינית מלאה. האיום על ישראל כמדינה ציונית וכמדינת היהודים ועל עצם קיומה העצמאי טמון בגורמים הבאים:

■ המדינה הפלסטינית לא תהווה

מענה למאויים הלאומיים הפלסטיניים ולא תחתום את "שערי המאבק ההיסטורי". בידי הפלסטינים, הרואים בפשרה המדינית הוכחה לנסיגה ההיסטורית של הציונות בפני התנועה הלאומית הפלסטינית וביטוי למאזן הכוחות

המשתנה בהדרגתיות לטובתם, תהיה יכולת טובה יותר להמשיך את המאבק ולעודד מגמות חתרניות משטחם ("אינתיפאדת פליטים") ובתוך שטח מדינת ישראל ("אינתיפאדת פלסטיני ישראל").

■ שיבת הפליטים, שתתאפשר מייד לאחר קבלת מעברי

הגבול לידיים פלסטיניות, משמעותה קליטת אלפי לוחמים פלסטינים מלבנון, המשתייכים למיליציות החמושות של הפת"ח, של החמאס ושל ארגונים נוספים. מיליציות אלה יגדילו באופן ניכר את הסד"כ הלוחם בתוך שטחי המדינה הפלסטינית.

■ הרצון הפלסטיני להחיות את החזית הצבאית הערבית עשוי להזמין מעורבות גורמים אזוריים קיצוניים בתוך שטחי

המדינה הפלסטינית - בראש ובראשונה עיראק, איראן וחזב"אללה. הדבר עשוי להתבטא בהעברת אמל"ח מתקדם (ללא יכולת בקרה או ניטור), שיאיים על מרכז המדינה, בשיפור היכולות לאסוף מודיעין - גם בתחום המודיעין למטרות - וכן בהצבת יחידות לוחמות ערביות, ובהן יחידות מיוחדות (בכיוו "תמים" דוגמת חילופי סטודנטים וכו') בקו המגע.

החינוך המתמשך ברשות הפלסטינית על ערכי המאבק בציונות עד חורמה ושחרור "כל פלסטין" יצר מורשת מחייבת, המוציאה מחוץ למחנה כל יוזמה מדינית פלסטינית החותרת לפתרון פשרה "היסטורי" של שתי מדינות ב"פלסטין".

הערות

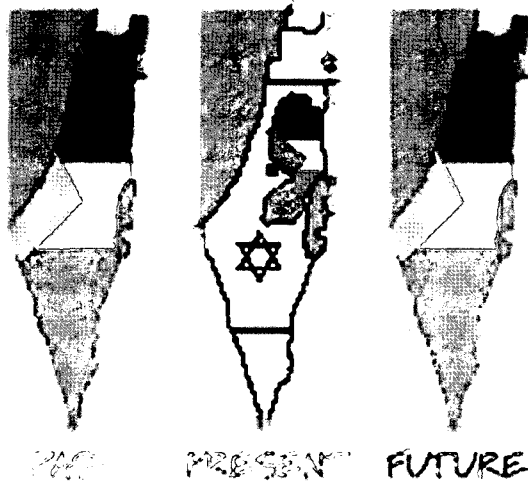
1. התפיסה הזאת מוצגת בהרחבה ובעקביות בעיתון הרשמי של הרשות הפלסטינית, א-צבאח, ובכתב העת הרשמי, א-ראי.
2. פת"ח, תעמים חרקי, רמאללה, הוועדה העליונה של הפת"ח בגדה המערבית, ינואר 2001, עמ' 5-1.
3. כתב העת הרשמי א-ראי הביא בגיליונות 32 ו-33 מהחודשים מאי

אימון נערים פלסטינים במחנות קיץ בעזה

התהליך המדיני היה בבחינת "סוס טרויאני", שאיפשר לפלסטינים להגיע לעמדה מדינית וצבאית משופרת לקראת המערכה המכריעה על העצמאות ועל השיבה - מערכה אשר לתוצאותיה תהיה השפעה ישירה על יציבותה של מדינת ישראל

13. אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 26 ביוני 2000
14. אל-שהדאא (רש"פ), גיליון 28, 28 ביולי 2000
15. איצבאח (רש"פ), 11 בספטמבר 2000. אחד מיועציו של ערפאת, ממדוח נופל, תיאר במספר ראיונות עיתונאיים ובזיכרונות שכתב על "אינתיפאדת אל-אקצא" כיצד התקבלה ההחלטה על פריצתה: "היא (האינתיפאדה) אינה תנועת המונים נפרדת מן הרשות או שפרצה מעצמה. נהפוך הוא, היא החלה על יסוד החלטה מלמעלה של הרשות, לפני שהפכה להיות פעילות עממית. הדבר אירע מייד לאחר ביקור שרון באל-אקצא. באותה עת התכנסו הגופים הפוליטיים והביטחוניים של הרשות הפלסטינית וקיבלו החלטה להגן אל-אל-אקצא. ערפאת ראה בביקור באל-אקצא נקודת פיצוץ של המצב הקיים, המספיקה להצית שריפה לא רק באדמה פלסטינית, אלא גם להשפיע על המצב מחוץ לגבולות פלסטין. התקבלו החלטות שעסקו בהכנות מעשיות, ונערכו ישיבות של הכוחות הנוטלים חלק ברשות, הוחלט על הנעתם לעבר אל-אקצא ביום שישי. כן תוגברו סידורי האבטחה של המסגד באמצעות הבאת שומרים נוספים והוצאת הנחיות למנגנוני הביטחון להיכנס לאל-אקצא ולהגן עליו". אל-דראסאת אל-פלסטיניה, גיליון 47, קיץ 2001, עמ' 44 וכן נובל אוברבטור (צרפת), 1 במארכ 2001
16. אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 30 ביולי 2001
17. על מדיניות הכוחות הלאומיים והאסלאמיים ראו את גיליונות העיתון "אל-אינתיפאדה", הנותן במה קבועה לקו המדיני של הגוף הזה.
18. בהרצאה בעזה הגדיר עות'מאן אבו ע'רביה מפורשות את הדמוגרפיה כ"אחד מצירי המערכה הבסיסית העתידית עם יישות הכיבוש לשם מימוש הזכויות הלאומיות הפלסטיניות". אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 22 במאי 2000
19. המועצה הלאומית הפלסטינית, אל-דולה אל-פלסטיניה, ואקע ואאפאק ממארה אל-אסתקאלאל וא-סיאדה, ירדן, דאר אל-כרמל, 2000, עמ' 37-36
20. אל-מג'תמע (כוויית), גיליון 1476, 10 בנובמבר 2001
21. אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 8 בדצמבר 2001
22. צות אל-ג'מאהיר (רמאללה), גיליון מיוחד, מאי 2000, עמ' 23
23. אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 22 באפריל 2000. זיאר רג'וב, חבר הוועדה העליונה של הפת"ח ביהודה ובשומרון, הבהיר את ציפיותיו מהקמתה של המדינה הפלסטינית באומרו כי "הפתרון היסודי והאסטרטגי לבעיית פלסטין הוא הקמת מדינה אסלאמית... ממדינה זאת ייצאו הצבאות לשחרור פלסטין... בני פלסטין, והפת"ח בתוכם, אינם רשאים לקבל את ישראל כמדינה נצחית על אדמת פלסטין". אח'באר אל-ח'ליל, 24 בינואר 2000

העבר, ההווה והעתיד של ארץ-ישראל לפי אתר אינטרנט פלסטיני

יוני ויולי-אוגוסט 2000 את תוכן ההרצאות שנשא ראש מנגנון ההכוונה הפוליטית, עות'מאן אבו ע'רביה, בפני קצינים וחיילים פלסטינים. בהרצאות הודגשה ההבחנה בין הפתרון הפוליטי לפתרון ההיסטורי: הכיבוש הוא עדיין האויב העיקרי של העם הפלסטיני... אנו דבקים ביעד הכולל, אשר בשלב הנוכחי מגולם במדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים ובזכות השיבה. יעד זה אינו בבחינת סוף המסע מבחינה היסטורית. השלב אשר ייחשב סוף המסע הינו אינטגרציה גיאוגרפית, היסטורית, תרבותית ואנושית של מולדתנו פלסטין בעומק הלאומי הערבי והאסלאמי".

4. סעיף אל-חסן (עורך), חול אינתיפאק ע'זה אריחא אולא, ירדן, דאר אישרוק, 1995, עמ' 52-51
5. בראיון לעיתון פלסטין אל-יום, גיליון 59 מה'17 במארכ 2001 כותב עות'מאן אבו ע'רביה, כי "החלטה 242 היא הלגיטימית אשר תטפל בתוצאות תוקפנות 1967" (כלומר החזרת המצב לקדמותו ללא השלמה בין העמים), "והלגיטימיות הבין-לאומית הנוגעת לסוגיית פלסטין היא החלטות 181 ו-194" (קרי, פתרון הבעיה הפלסטינית בתוך שטחה של מדינת ישראל הריבונית).
6. חול אינתיפאק ע'זה אריחא אולא, עמ' 43
7. אל-חיאת אל-ג'דידה (רש"פ), 22 ביולי 2000
8. בספרו "אל-תנטיים בין אל-נטייה ואל-תטיב פי תג'רבתנה (מאי 1999), שהוא מעין ספר יסוד ומורה נבוכים לתנועת הפת"ח, כותב עות'מאן אבו ע'רביה (בעמוד 475), כי "היעד הבסיסי של תנועת הפת"ח יישאר הקמתה של המדינה הדמוקרטית הפלסטינית על כל האדמה הלאומית, שבה יהיה שוויון זכויות וחובות בין האזרחים ללא הבדל דת, גזע, מין או צבע. כל הפעילות של הפת"ח קשורה למטרה הזאת, נובעת ממנה וחותרת אליה".
9. צ'חר חבש, אל-מג'אזפה אל-תאריכיה ואטואק א-סלאמה אל-זטניה (ללא ציון מקום), המשרד לענייני הגות ומחקר, 1998, (הוצאה שנייה. הספר נכתב ב-1994), עמ' 45-75. בראיון שפורסם לאחר מותו (24 ביוני 2000) צוטט פייסל חוסייני בעיתון המצרי אל-ערבי כמי שמתאר את תהליך אוסלו כ"סוס טרויאני", שנועד להוליך שולל את הישראלים, בלי שהפלסטינים יתירו על יעדיהם האסטרטגיים.
10. כמאל אל-אסטל, "טיביעה א-צראע אל-ערבי א-צהיוני ומנהג'תה אל-מיסתקבליה", א-סיאסה אל-פלסטיניה, המרכז למחקרים פלסטיניים (CPRS), שכם, גיליון 25, חורף 2000, עמ' 21-23
11. אל-מג'אהד (עה), גיליון 101, 3 באפריל 2000
12. אח'באר אל-ח'ליל (חברון), גיליון מספר 4, 4 במארכ 2000

שיבת הפליטים, שתתאפשר מייד לאחר קבלת מעברי הגבול לידיים פלסטיניות, משמעותה קליטת אלפי לוחמים פלסטינים מלבנון, המשתייכים למיליציות החמושות של הפת"ח, של החמאס ושל ארגונים נוספים. מיליציות אלה יגדילו באופן ניכר את הסד"כ הלוחם בתוך שטחי המדינה הפלסטינית

אתגרים צבאיים, כלכליים וחברתיים של מערך המילואים בצה"ל

ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה לפרק את מערך המילואים, אבל ספק אם היא יכולה לאפשר לו להמשיך להתקיים בלי רפורמה מעמיקה. מהבחינה הזאת אין די בצעדים שננקטו בצה"ל לשיפור התנאים והאווירה שבהם פועלים אנשי המילואים

אהוד עילם

צבא ערבי אחד או יותר היה על ההגנה המרחבית להעניק זמן כדי שחיילי המילואים יוכלו להתגייס, להצטייד ולהיערך כהלכה.⁵ עיקר כוחו של צה"ל התבסס על המערך הזה, ולא בכדי אמר ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, ערב מלחמת סיני, כי "אנו בונים הכול על מילואים".⁶

גיוס מילואים בהיקף זה או אחר נעשה לצורך אימונים ורענונים, למשימות של ביטחון שוטף ואף לביצוע מטלות שגרתיות בבסיסי צה"ל. אך מובן שהמקרים שבהם נדרשו המילואים במיוחד היו בעת משבר חריף, במיוחד כזה שהיה עלול להידרדר למלחמה. דוגמא

אחת למצב כזה הייתה פרשת "רותם" בפברואר 1960, כאשר צבא מצרים הזרים לסיני כשלוש דיוויזיות. צה"ל, שהופתע תחילה מהמהלך המצרי, החיש בזריזות כוחות לנגב וגם גייס כ-6,000 חיילי מילואים.⁷

אתגרים במישור הצבאי בעימותים השונים בין ישראל לערבים

המתאר החמור ביותר היה, כאמור, של מלחמה כוללת, אם כי דווקא העימות הקשה ביותר בתולדות מדינת ישראל,

הרקע והמשקל של מערך המילואים

האיום הצבאי הקונונציונלי הגדול ביותר על ישראל היה ונותר מלחמה מול יותר מאשר צבא ערבי אחד ביותר מאשר חזית אחת. מאחר שתבוסה מוחלטת משמעותה מבחינת ישראל כיליון, היה עליה להקים ולתחזק צבא גדול ככל האפשר.¹ אבל אילוצים כלכליים כבדי משקל מנעו ממנה להקים צבא סדיר גדול.

השיטה של המילואים הייתה מענה הגיוני במישור הצבאי והכלכלי כאחד. ההיסטוריה הצבאית המודרנית מלמדת על המשקל של יחידות המילואים בצבאות המערב.² ואכן, כבתחומים

עיצוב מערך המילואים
הישראלי שאב השראה
מהידע שנרכש במערב
בשילוב של הניסיון שנצבר
בתקופת היישוב, לפני
הקמת המדינה

אחרים בצה"ל, גם עיצוב מערך המילואים הישראלי שאב השראה מהידע שנרכש במערב בשילוב של הניסיון שנצבר בתקופת היישוב, לפני הקמת המדינה.³

המילואים, שנקראו תחילה עתודות, השלימו, ולו "על הנייר", את התארגנותם ביוני 1949.⁴ ההכנות של ישראל לעימות אפשרי נבנו סביב הצורך של מערך המילואים להתארגן. למשל, במקרה של מתקפה של

דוקטורנט
להיסטוריה

מלחמת העצמאות, התחולל בלי שלמדינה, שזה עתה נולדה, היה צבא מודרני המתבסס על מערך מאורגן ורחב היקף של מילואים.

במלחמת סיני היו לצה"ל שתי אוגדות משימתיות, ששילבו יחידות של מילואים ושל סדיר. למשל, אוגדה 77 כללה מרכיב סדיר – חטיבה 1 (גולני) – ומרכיב של מילואים – החטיבה המשוריינת 27. לאחר כיבושם של מוצבי רפיח דהרה חטיבת המילואים עד לסמוך לתעלת סואץ. אחד מכוחות המשנה של החטיבה, צוות גדודי משוריין 19, גמא כ-120 ק"מ ביום אחד.⁸ עם זאת יחידות מילואים גם נתקלו

בבעיות ואף נחלו כישלונות, דוגמת חלקה של חטיבת החי"ר 10 בקרב על מתחם אום כתף.⁹ כמו כן יש לזכור את התנאים הייחודיים של מלחמת סיני,¹⁰ שהשפיעו גם על היכולת של צה"ל לארגן ולהטיל לקרב את המילואים שלו.¹¹

הודות לתקופת ההמתנה הייתה לצה"ל גם ב-1967 שהות לארגן את המילואים שלו – שהות שהייתה

חיונית בין היתר משום שגיוס המילואים חשף מחסור בציוד.¹² גם במלחמת ששת הימים פעלו אוגדות משימתיות, שכללו יחידות סדירות ויחידות מילואים. לעיתים הוטלו על יחידות המילואים ועל יחידות הסדיר משימות נפרדות, ולעיתים הן פעלו במשותף, כפי שהיה בקרב לכיבוש של מתחם אום כתף. המתחם נכבש בקרב משולב, שבו השתתפו שריון, חיל רגלים, ארטילריה והנדסה. משימות מסוימות בקרב בוצעו על-ידי המילואים, כגון האיגוף האנכי שביצעה חטיבה 80 של הצנחנים. בחזית המרכז התייצב צה"ל מול הצבא הירדני, ושם הוטל עיקר העומס על יחידות מילואים: חטיבה 45 וחטיבה 10 הממוכנות יחד עם חטיבה 55 של הצנחנים. גם במתקפה על רמת הגולן השתתפו כוחות המילואים, דוגמת חטיבה 8 הממוכנת.¹³

במלחמת ששת הימים הביסו כוחות מילואים של צה"ל יחידות ערביות סדירות משלושה צבאות שונים – בעיקר בקרבות אופנסביים ובמגוון רחב של סוגי שטח: מדברי, הררי, בנוי ומבוצר. עם זאת היו יחידות, דוגמת חטיבה 45, ששילמו מחיר גבוה,¹⁴ בעוד שלפי תפיסת הביטחון

הישראלית על צה"ל לחתור למינימום של אבדות בנפש וציוד. מלחמת יום הכיפורים הייתה שונה משתי המלחמות הגדולות שקדמו לה. ראשית, בעוד שב-1956 וב-1967, היה זמן לארגן את המילואים, הרי הזמן הזה לא היה בנמצא ב-1973 בשל העובדה שצה"ל הופתע מפרוץ המלחמה.¹⁵ בגלל ההפתעה התנהל גיוס המילואים בלחץ זמן עצום, והתגלו במהלכו תקלות רבות.

יתר על כן, ב-1973 היו צבאות ערב מוכנים יותר למלחמה מאשר במלחמות הקודמות, ושדה הקרב היה רווי יותר מאי פעם בכוחות ובאש, מה שהקשה עוד יותר על המילואים להכריע במהירות את

יוצאים לשירות מילואים – שנות ה-50

צבאות ערב על-ידי הבקעת קווי האויב וחדירה לעומק. ואם לא די בכך, הרי מלחמת יום הכיפורים לא רק התמשכה זמן רב יותר משתי המלחמות שקדמו לה וגבתה מחיר גבוה הרבה יותר מאשר שתיהן גם יחד, הרי בסיומה רותקו כוחות מילואים רבים לקווי החזית. שחרורם לאחר חודשים אחדים היה חלק מהמאמץ להפיג

את אוירת המלחמה.¹⁶ בסופו של דבר, עם כל התרומה המכרעת של כוחות המילואים להשיגים של ישראל באותו עימות, בלטו בו במיוחד החסרונות שלהם.¹⁷ מאפיין ייחודי אחר של המלחמה היה תנועות המחאה שהקימו חיילי מילואים לאחר שחזרו הביתה. התנועות האלה שיקפו את המבוכה ואת האכזבה של אותם החיילים ואף רגשות של תסכול ושל זעם.

במלחמת לבנון ב-1982 היו התנאים – בוודאי שבמישור הצבאי – הרבה יותר נוחים לישראל ביחס למלחמות קודמות, ולו משום שהיא נהנתה מיחסי כוחות שנטו לטובתה.¹⁸ המילואים, כרגיל, היו חלק הארי של הכוחות שחדרו ללבנון, ויחידות חי"ר שהיו מורכבות מחיילי מילואים הוכיחו את עצמן גם מול יחידות עילית של האויב, דוגמת הקומנדו הסורי.¹⁹ אולם עד מהרה התעוררו בקרב הציבור, ובכללן חיילי המילואים, תהיות ביחס למטרות המלחמה,²⁰ והתהיות האלה הפכו לגל מחאה ציבורי, שכלל את חיילי מילואים.²¹ ההתמודדות שלאחר מכן הייתה כפולה: נגד הגרילה בדרום לבנון ונגד ההתקוממות הפלסטינית ביהודה, בשומרון

שירות מילואים פעיל בשנות ה-60 - תקופת ההמתנה לפני מלחמת ששת הימים

יש דמיון בין שוטר לאיש מילואים, שכן שניהם משקפים את נקודת החיבור בין האזרחים לבין המסגרת הצבאית. אך עבודת שיטור מחייבת הכשרה מיוחדת, והצבא התקשה לשמור על כשירותם הצבאית של חיילי המילואים שלו,²³ גם בלי שיצטרך להעמיס עליהם את תורת השיטור ואת

וברצועת עזה (האינתיפאדה הראשונה - 1987-1993). ההתקוממות הפלסטינית והקיצוץ בתקציב הביטחון באותה העת פגעו באימונים של אנשי המילואים ולעיתים אף הביאו לביטולם המוחלט.²² חמור מכך: חיילי המילואים נאלצו לשמש בתפקידי שיטור, שאליהם כלל לא הוכשרו. לכאורה

היה לישראל שום עומק אסטרטגי, וצבאות ערב, ובמיוחד צבא ירדן, היו סמוכים לריכוזי האוכלוסייה שלה. ב-1973 לא יכלו צבאות ערב לשבש את גיוס המילואים באמצעות פעולות קרקעיות, שכן הם היו מרוחקים מריכוזי האוכלוסייה של ישראל.²⁵

סיכון נוסף לגיוס המילואים נשקף מהאוויר. מכאן שהמטרה הראשונה במעלה של חיל האוויר הישראלי היא לחתור לעליונות אווירית מוחלטת מעל השטחים החיוניים ביותר של מדינת ישראל ומעל לשדות הקרב העיקריים. המטרה הזאת קודמת למשימות חיוניות אחרות כגון אמנעה וסיוע קרוב לכוחות היבשה. בחיל האוויר הישראלי היו מודעים לכך כבר בתרגילים הגדולים של צה"ל לאחר מלחמת העצמאות.²⁶

ב-1956 לא הפריעו המצרים לגיוס המילואים, שכן הוא התבצע בחשאיות והם לא היו מודעים לו. ב-1967 לא לוותה הכניסה הרעשנית של הכוחות המצריים לסיני במאמץ לשבש את הגיוס ואת ההיערכות של כוחות המילואים של צה"ל.

ב-1973 לא יכלו המצרים לסכן באופן משמעותי את העורף הישראלי ולשבש בכך את גיוס המילואים בשל שתי סיבות מרכזיות: עליונותו הבלתי מעורערת של חיל האוויר הישראלי ושליטתה של ישראל על חצי האי סיני. המצרים עשו בראשיתה של מלחמת יום הכיפורים ניסיונות אחדים לפגוע בעורף הישראלי באמצעות שיגורם של טילי אוויר-קרקע מסוג "קלט", אך

הניסיונות האלה נכשלו. הייתה זו הפעם הראשונה שבה בוצע מהלך ערבי נגד העורף הישראלי בעת שגיוס המילואים היה עדיין בעיצומו. לפחות אחד הטילים יורט על-ידי מטוסי חיל האוויר, אך גם אילו היו הטילים פוגעים במטרותיהם, הרי ברור שלא היה בכוחם לשבש את גיוס המילואים.

אולם במלחמת יום הכיפורים הופיע לראשונה נשק שיש ביכולתו לשבש את גיוס המילואים: רקטות וטילי קרקע-קרקע. רקטות מדגם "פרוג" פגעו ביישוב אזרחי, בגבת, אך טילי קרקע-קרקע, שלהם טווח גדול יותר, נורו רק לתוך סיני. אבל בשל הטווח של הטילים האלה היה ברור מהי המשמעות שלהם ביחס למערך המילואים.²⁷ הירי של טילי ה"סקאד" ב-1991 הבהיר לישראל את מה שהיה מובן לה כבר ב-1973: יש ביכולתם של טילי קרקע-קרקע – במיוחד אם הם מצוידים בראשי-נפץ לא קונוונציונליים – לפגוע קשות בעורף ובגיוס המילואים.²⁸

על המילואים מאיימים גם מרכיבים נוספים של הלוחמה המודרנית, כגון חימוש מונחה מדויק, מודיעין בזמן אמת, מנגנוני פיקוד, שליטה ובקרה מתוחכמים ושכלולים בתחומים נוספים, כגון בתחום הלוחמה האלקטרונית. הטמעה של חימוש מונחה מדויק – בקרקע ובאוויר –

מלאכת השיטור. יש לזכור כי מדובר בעבודה שאינה קלה גם לשוטר מיומן או לחייל סדיר שעבר הכשרה מיוחדת.

במלחמת המפרץ השנייה (1991) נורו טילי קרקע-קרקע אל העורף הישראלי, אך צה"ל – על כוחות המילואים שלו – לא קיבל הוראה להגיב בשל הנסיבות המיוחדות של המלחמה. אומנם לא היה טעם לשגר כוחות קרקע לעיראק, ובוודאי שלא אוגדות שריון, אבל גם חיל האוויר ויחידות עילית, שכוללים גם כוחות מילואים, נותרו מחוץ לחימה. העימות שפרץ בשלהי ספטמבר 2000 ביהודה, בשומרון וברצועת עזה, ואשר נמצא עדיין בעיצומו, שונה מהאינתיפאדה הראשונה של השנים 1987-1993. כוחות המילואים – כמו היחידות הסדירות – מצאו את עצמם מאז ספטמבר 2000 בלחימה של ממש וספגו אבדות. גם מבחינת האמצעים שהפעילו הפלסטינים – עשרות מחבלים מתאבדים, מרגמות וטילים נוסף על נשק קל ומטעני חבלה – שונה הלחימה הנוכחית מהאינתיפאדה של 1987-1993. הלחימה הנוכחית זורעת מוות והרס בעורף הישראלי בהיקף

שכמותו לא היה בשום מלחמה מאז מלחמת העצמאות, אך למרות זאת אין זאת מלחמה רגילה דוגמת מלחמת ששת הימים או מלחמת יום הכיפורים, שכן בשום שלב משלביה לא נשקף איום ישיר ומיידי על עצם קיומה של מדינת ישראל. לכן גם גיוס המילואים שעליו הוחלט במאסר 2002 היה חלקי והקיף רק כ-30 אלף איש. זה עדיין רחוק מהיערכות של כל אוגדות המילואים, כפי שהיה, למשל, במלחמת יום הכיפורים.

אתגרים עתידיים במישור הצבאי: טק"ק וחימוש מונחה מדויק

אחד האתגרים של אנשי המילואים בעת מלחמה הוא לעבור במהירות רבה ככל האפשר מהיותם אזרחים לחיילים. זהו אתגר קשה במיוחד כאשר הגיוס נעשה בעקבות מתקפת פתע, כפי שקרה במלחמת יום הכיפורים. גם כוחות סדירים מוטרים מהאפשרות שהאויב ישבש את היערכותם ואת תנועתם לחזית, אך כוחות המילואים חשופים הרבה יותר לפעולות שיבוש. הסיבה לכך ברורה: תנועתו של אזרח מביתו או ממקום עבודתו לעבר החזית ארוכה ומסורבלת הרבה יותר מתנועתו של חייל סדיר – בין היתר משום שהיא חייבת לעבור דרך הימ"חים. בנסיבות מסוימות גם בעיות שגרתיות של יום-יום, כגון פקקי תנועה, עלולות להקשות על חיילי המילואים את ההגעה לחזית, אולם כל הבעיות האלה יתגמדו ביחס להפרעה שתיגרם, אם גיוס המילואים ייעשה תחת התקפה יבשתית או מהאוויר.²⁴

בכל מלחמות ישראל עד כה לא נעשה ניסיון לשבש את גיוס המילואים של צה"ל, אף שעד מלחמת ששת הימים לא

בצבאות ערב תשפר את יכולתם בעת עימות אפשרי. פוטנציאל זה יבוא לידי ביטוי הן בתקיפות כדי לשבש את גיוס המילואים של צה"ל והן בהסבת אבדות כבדות בנפש ובציוד לאוגדות המשורינות הישראליות, במיוחד בשטחים פתוחים דוגמת הנגב וסיני.

טכנולוגיות מתקדמות אומנם עשויות להקל על צבא, הנשען בעיקר על מילואים, לסכל מהלומות פתיחה הרסניות מצד אויביו, אך הסתמכותו של צה"ל על מספר מצומצם של מרכזי תקשורת ושל בסיסים חיוניים, כגון שדות תעופה, עלול לפתות את האויב לתכנן מהלך פתיחה כזה.²⁹

אפשר שאחד הפתרונות הוא לצמצם את ההזדקקות לאנשי המילואים, למשל באמצעות הגברת מרכיב האש בצה"ל על חשבון מרכיב הניידות. כוח אש דורש פחות כוח אדם מאשר יכולות לתמרון רחב היקף עם מאסות גדולות של רכב קרבי משוריין לסוגיו, שמחייבות גם שפע של כלים בדרג הלוגיסטי.

פשרות ואילוצים במישור הכלכלי

מלכתחילה היו המילואים פתרון שנבע משיקול כלכלי. מבחינה צבאית הייתה ישראל זקוקה לצבא גדול ככל האפשר, שיהיה מאומן ומצויד כראוי. הפתרון הצבאי הנכון ביותר היה הקמתו של צבא סדיר גדול, שיכול

היה להתאמן כל הזמן ולשמור על כשירות מרבית. אולם כלכלתה של ישראל לא יכולה הייתה לשאת צבא סדיר גדול, המחייב תקציבי עתק, מה שהוביל לדילמות ולחילוקי דעות, דוגמת אלה שהתעוררו בחיל האוויר כבר בתחילת שנות ה-50. מפקד החיל, חיים לסקוב, דרש להקטין את ההישענות על חיילי המילואים לאור היחס ההפוך שבין משך ההכשרה הארוך שלהם לעומת זמן השירות המוגבל שלהם.³⁰ אך הדרישה הזאת, שאולי מתאימה לחיל האוויר, שהוא חיל קטן, יחסית, אינה מתאימה לחילות היבשה, שהם גדולים הרבה יותר.

ההישענות על כוחות המילואים אומנם חסכה לצה"ל את הצורך להקים צבא סדיר גדול, אך אין זאת אומרת שלשיטת המילואים אין מגרעות כלכליות. כל גיוס נרחב של מילואים פוגע קשות במשק, והעובדה הזאת העסיקה את צה"ל מתחילת שנות ה-50.³¹ הפגיעה נובעת הן משיטת הניצור האזרחי והן מאובדן אמינות בעיני לקוחות בחר"ל, שאינם מקבלים את הזמנותיהם בזמן.³² ההשלכות הכלכליות מרחיקות הלכת שיש לגיוס מילואים ממושך היו אחת הסיבות המרכזיות לכך שצה"ל שואף מאז ומתמיד להשיג הכרעה מהירה, כפי שהיה ב-1956 וב-1967.

לגיוס מילואים יש גם משמעויות כלכליות מרחיקות לכת לגבי המגויסים עצמם – במיוחד העצמאים שבהם. אולם

בעוד שבאמצע שנות ה-60 חויבו מפקדי מילואים בשריון להשתתף בקורסים לא לפי הנוחיות שלהם,³³ הרי שבשנות ה-90 נמצאו יותר ויותר ישראלים שהתרעמו על המחיר הכלכלי שתובע מהם שירות המילואים.³⁴ כמו כן היו יותר ויותר תופעות של מעסיקים, שסירבו להעסיק אזרחים שנקראו לתקופות שירות ארוכות במילואים.³⁵ זוהי גישה הרסנית למוטיבציה של אנשי המילואים ולחוסנו של מערך המילואים, וגם החקיקה לא הצליחה להתמודד עם התופעה הזאת. מנגד הייתה התארגנות באוגדת מילואים, שאנשיה דאגו זה לזה במציאת עבודה.³⁶ אבל עם כל חשיבותו של הצעד הזה היה זה מענה מצומצם ומאולתר ולא תחליף למדיניות מסודרת של הממשלה ושל המטכ"ל. ניתן בהחלט לעודד מהלכים כאלה בתוך אוגדות המילואים, מסיבות צבאיות וכלכליות כאחת, אבל חשוב לא פחות הוא לפתור בעיות כאלה במישור הממלכתי.

הבעיות במישור החברתי

חיילי מילואים הם למעשה אזרחים שפורשים מדי פעם מהחברה לפרקי זמן מוגדרים ולאחר מכן חוזרים אליה.³⁷ אנשי המילואים הישראלים נעים איפוא לסירוגין בין המסגרת הצבאית המובהקת לבין המערכת האזרחית.

חיילי מילואים, המשרתים באותה יחידה, מכירים אלה את אלה לא אחת

מהלימודים או ממקום העבודה. ידועות גם הסיטואציות, שבהן ההיררכיה בצבא המילואים בין שני אנשים הפוכה להיררכיה שלהם במקום שבו שניהם מועסקים. גם הצבא הסדיר מסייע לעיתים לחיזוק הקשר בין המילואים לחברה היות ואבות, בנים ואחים משרתים לא אחת באותם חילות ואף באותה יחידה. החיבורים השונים בין כל המרכיבים האלה מעמידים איפוא את המילואים כנקודת מפגש לרבים מהישראלים. כל אלה מסייעים להדק את הקשר שבין החברה למילואים ואף מסייעים לחזק את המערך עצמו.

עם זאת במהלך שנות ה-90 נוצר משבר במערך המילואים, שהתבטא בירידה ברמת המוטיבציה של המילואימניקים. למשבר הזה היו כמה גורמים. ראשית, די בנטל לאורך השנים כדי להתיש את מי שמבצע עשרות ימי מילואים כל שנה. גם אם לא נוצרת תסיסה בקרב יחידות או בקרב אנשים ספציפיים בשל המטלה עצמה, שמשנה באופן דרסטי – גם אם לתקופה מוגדרת בלבד – את מסלול החיים, יש בכך כדי להביא לעייפות מתמשכת ואף לשחיקה הדרגתית, ולו בקרב חלק מאנשי המילואים.

על הרקע הזה נוספו בשנות ה-90 מגמות חדשות, שהובילו למשבר. בישראל התחזקו נטיות סקטוריאליות ואינדיווידואליסטיות.³⁸ אף כי הקונספציה של צבא העם לא ננטשה רשמית, הרי נוצר מצב שבו מתוך 11 גברים הכשירים

הסתמכותו של צה"ל על מספר מצומצם של מרכזי תקשורת ושל בסיסים חיוניים, כגון שדות תעופה, עלול לפתות את האויב לתכנן מהלומת פתיחה הרסנית

צוקרמן

הממלא חובה מכובדת, אלא יותר כעל אזרח שלא השכיל להתחמק מטרחיה, אז הם יעדיפו ליישר עימה קו. כך צמחה וניזונה תדמית ה"פראייר" שמחלחלת בתוך שורות אנשי המילואים.⁴²

יתר על כן, השתתפותם של חיילי המילואים בלחימה בשטחים הפכה את השירות לא רק לטרחה אלא אף למסכן חיים. ה"פראייר" לא רק עוזב עתה את ביתו הנוח לטובת חיי שדה קשים ומסכן את פרנסתו, אלא גם עלול שלא לשוב הביתה. נוסף על הביקורת הנוקבת של קצינים ושל חיילים

לשירות מילואים שירתו בפועל רק שניים (הנתונים נכונים ל-1997).³⁹ כוחות המילואים מורכבים כמעט אך ורק מגברים, ולראיה באותה השנה שירתו רק כ-320 נשים במילואים.⁴⁰ גם ב-2001 רק 20% מהגברים הכשירים לשירות מילואים אכן שירתו.⁴¹ כך שאולי צה"ל הוא עדיין צבא העם, אבל רק שיעור קטן למדי מהעם מייצג ומשרת את כולם.

אחת ההשלכות הלא רצויות של מצב זה הוא שמדובר במעגל המזין את עצמו. אם חייל המילואים ומשפחתו חשים שהחברה מסתכלת על מי שמשרת במילואים לא כעל אזרח

העיקרי, בוודאי כל עוד צה"ל נשען על עוצמה קונוונציונלית בכלל ועל הרכב הקרבי המשוריין בפרט כמענה לאיום של מלחמה קונוונציונלית. עם זאת ישנו ספק האם ברגעים קריטיים, במיוחד בעת מתקפת פתע, עם או בלי שיגור טק"ק לעורף, אכן יהיה לצה"ל את מלוא העתודה הזאת, כפי שהמילואים נקראו בתחילת דרכם.

לאורך השנים התמודד מערך המילואים של צה"ל עם שורה ארוכה של אתגרים במישור הצבאי, הכלכלי והחברתי. במישור הצבאי למד צה"ל לקחים שונים לגבי מערך המילואים. ברמה האופרטיבית והטקטית היו כישלונות, כגון באום-כתף ב-1956. ברמה הלוגיסטית היה מחסור, למשל בתקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. ברמה המודיעינית הייתה התרעה קצרה מדי ב-1973. ברמת המוטיווציה התעוררו חילוקי דעות ב-1982. דילמות והתחבטויות, הקשורות לאותו התחום צצו גם בעת המאבק המתמשך בפלסטינים במהלך ההתקוממות של 1987-1993. בעיה אחרת התעוררה ב-1991, כאשר ישראל, הותקפה,

המילואים היו מגויסים בחלקם, אך לא ניתן להם לפעול. כל הדוגמאות האלה מראות את מגוון האתגרים שעמד נוכח מערך המילואים לאורך השנים, אם כי אין לשכוח את ההישגים שהיו לצה"ל ב-1956, ב-1967, ב-1973 וב-1982 – במידה רבה הודות לכוחות המילואים. כבר ב-1956 הייתה ברורה החשיבות של גיוס יעיל ומהיר של המילואים, אבל אולי דווקא מלחמת יום הכיפורים המחישה יותר מכול את

הצורך בכך. היו גם אתגרים מהותיים לא פחות במישור הכלכלי, כגון מתן פטור משיירות בשל צרכים כלכליים, ובמישור החברתי, כגון גיבוש אזרחים הבאים מרקעים שונים.

בשנות ה-90 נוספו אתגרים חדשים, גם אם לא בלתי צפויים, כגון טק"ק וחימוש מונחה מדויק. כן היו השפעות של כלכלת השוק יחד עם מגמות סקטוריאליזם ואינדיווידואליסטיות. לא אחת ישנו שילוב של כל האתגרים בעת ובעונה אחת, כפי שקורה כעת, לאחר שפריחה כלכלית ושלוש עם הפלסטינים נראים כחלק מהעבר הרחוק.

גם אם באופן אירוני עשוי העימות עם הפלסטינים לשפר את הדימוי של המילואים, ולו לטווח הקצר, זאת אינה הדרך האידיאלית לטפל במערך הזה. באותה מידה אין להמתין לשיפור במצב הכלכלי, מה שירכך ויטשטש את המתחים שיש בין דרישות הצבא מהמילואים לתביעות של המשק ושל החברה מאותם אזרחים.

ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה לפרק את מערך המילואים, אבל ספק אם היא יכולה לאפשר לו להמשיך להתקיים בלי רפורמה מעמיקה. מהבחינה הזאת אין די

במילואים לגבי הציוד הצבאי שקיבלו⁴³ או ביחס לתורת הלחימה,⁴⁴ המציאות של שדה הקרב שבו הם מצויים מדגישה בפניהם את היותם מיעוט מתוך הגברים הכשירים לשירות במילואים. יחד עם זאת דווקא הלחימה עשויה לחזק את המוטיווציה של אנשי המילואים ואת ההערכה כלפיהם – אם לא של החברה כולה, הרי לפחות שלהם כלפי עצמם.⁴⁵ אולם אם יצטייר העימות בעיני מרבית האוכלוסייה בישראל – ומכאן גם שבקרב אנשי המילואים עצמם – כמלחמה לא הכרחית, הדימוי השלילי שלה עלול לדבוק גם בשירות המילואים, כפי שהיה בעימותים קודמים עם הפלסטינים ובמלחמת לבנון. גם די בכך שהעימות יגרר זמן רב כדי להציג את שירות המילואים בו כמלאכה אפורה, מסוכנת ומיותרת.

כושר העמידה של החברה הישראלית עשוי להתבטא באהדה ובהערכה כלפי חיילי המילואים. אך קיימת גם אפשרות הפוכה – שהציבור יאמץ מנטליות פטליסטית תוך השלמה פסיבית עם המצב, שתתאפיין אף באדישות ובציניות, אם לא בהתנכרות, כלפי מי שייצא ממנה למשימה מבצעית באיזור המצוי לעיתים רק כמה קילומטרים מהיכן שבו התנהלו החיים שלו ושל רבים אחרים. במקרה הגרוע יותר, במיוחד אם יוסיפו להיות פיגועים רצחניים בקרב האוכלוסייה, עלולים המילואים לספוג את התסכול ואף האשמות של אזרחים כמותם כי הם לא פותרים בזריזות וביעילות את המשבר בגלל מדיניות רכה או אגרסיבית מדי כלפי הפלסטינים – הכול בהתאם לנקודת המבט הפוליטית של כל אחד.

גם למרכיבים הכלכליים יש השפעה ישירה על היחס למילואים. למשל, אם מעסיקים ימשיכו להעדיף מי שאינם משרתים במילואים, עלול הדבר לעורר או להגביר אצל המילואימניקים את תחושת ההתמרמרות ביחס לחוסר השוויון בנטל המילואים, במיוחד בתקופה של מיתון כלכלי. באותה מידה עלולים אנשי מילואים עצמאים לחוש כעס אם יזעיקו אותם בעת שמצב העסק שלהם הוא בכי רע. סוגיה אחרת, המשלבת אף היא בין המישור הכלכלי והחברתי, נוגעת לביטוח אנשי המילואים. התברר כי ביטוחם של אנשי המילואים היה פחות טוב מזה של אנשי הקבע, מה שעורר מחאות ואף איומי שביתה חסרי תקדים מצד אנשי צוות אוויר במילואים.⁴⁶

סיכום

כוחות המילואים נותרו גם היום אחד המרכיבים הבסיסיים ביותר של צה"ל. בתחילת המאה ה-21 הם נאמדים בכ-425 אלף איש,⁴⁷ ולכן לפחות בזרוע היבשה הם ללא ספק הכוח

אם מעסיקים ימשיכו להעדיף מי שאינם משרתים במילואים, עלול הדבר לעורר או להגביר אצל המילואימניקים את תחושת ההתמרמרות ביחס לחוסר השוויון בנטל המילואים, במיוחד בתקופה של מיתון כלכלי

עמ' 155
 23. ראו: Efraim Inbar, "Israel's Small War: The Military Response to the Intifada", **Armed Forces and Society**, Fall 1991, p.40
 24. ניתן לראות את הקשיים של גיוס תחת אש, כבעת הפלישה הגרמנית לברית המועצות. ראו, למשל: אלן קלקר, **מבצע ברבורסה**, מערכות, תל-אביב, 1970, עמ' 48
 25. בהקשר זה ראו: יובל שטייניץ, "כאשר הצבא הפלסטיני יפלוש למרכז הארץ", **נתיב**, נובמבר 1998, עמ' 69-78
 26. על הערתו של דן טולקובסקי, עוד לפני היותו מפקד חיל האוויר, ראו אוהד יונאי, **עליונות אווירית**, כתר, ירושלים, 1995, עמ' 97
 27. זאב שיף, **רעידת אדמה באוקטובר**, זמורה, ביתן ומודן, תל-אביב, 1974, עמ' 250
 28. דני שוהם, **נשק כימי וביולוגי בידי ארצות ערב ואיראן - איום קיומי כלפי ישראל**, מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן, דצמבר 1999, עמ' 48; עזריאל לורבר, "איום הטילים על ישראל", עמ' 3-13, אריה סתיו (עורך), **טילים בליסטיים - איום ומענה**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1998, עמ' 3; אורי שגיא, **אורות בערפל**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1998, עמ' 282. על הקשיים ב-1991 ראו: אלוט א' כהן ותומס א' קיני, **סופה בשמי עיראק**, מערכות, תל-אביב, 2000, עמ' 90-100
 29. עזריאל לורבר, **חימוש מונחה מדויק בקרב היבשה**, מערכות, תל-אביב, 1992, עמ' 238
 30. יצחק שטיינמן, **מעצמות לקדש**, מערכות, תל אביב, 1990, עמ' 71-73
 31. מטכ"ל/אכ"א, "הנחיות לדחיית שירות שנתי של חיילי מילואים", 10 באוגוסט 1952, א"צ, 1952/1559/167
 32. יעקב ליפשיץ, **כלכלת ביטחון**, משרד הביטחון, תל-אביב, 2000, עמ' 65
 33. אילן כפיר ויעקב ארזי (עורכים), **צה"ל בחילו - חיל השריון**, תל-אביב, רביבים, 1981, עמ' 93
 34. אלוט א' כהן, מיכאל ג' אייזנסטאדט ואנדרו ג' בסביץ', "טכניס, טנקים, וטילים": המהפכה הביטחונית הישראלית, מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן, פברואר 1999, עמ' 87
 35. **ידיעות אחרונות**, 29.6.1998, עמ' 7
 36. **ידיעות אחרונות**, 26.9.2001, עמ' 47-48
 37. יגאל אלון, **מסר של חול**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1968, עמ' 50-52, רות בונדי, אהד זמורה ורפאל בשן (עורכים), **לא על החרב לבדה**, א' לוי אפשטיין, דבר. היו גם מי שקישרו זאת לגישה מיליטריסטית. ראו: אורי בן-אליעזר, **דרך הכוונת**, תל-אביב, דביר, 1995, עמ' 292
 38. בהקשר הזה ראו את מאמרו של גבריאל בן-דוד, "יחסי צבא - אזרחים בישראל באמצע שנות התשעים", אוניטה שפירא (עורכת), **עצמות**, ירושלים, מרכז זלמן שזר, 1995, עמ' 471-486
 39. **ידיעות אחרונות**, 17.10.1997, עמ' 8
 40. **במחנה**, 20.8.1999, עמ' 9
 41. **הארץ**, 20.4.2001, עמ' ב' 5
 42. ראו, למשל, את דברי אלוף יהודה שגב כראש אכ"א, **מעריב**, 9.7.01, עמ' 8. על המכתב של קציני מילואים שמוחים כי נמאס להם להיות "פראירים" ראו: **ידיעות אחרונות**, 13.9.00, עמ' 6
 43. **מעריב**, 26.10.2001, עמ' 25-30
 44. **ידיעות אחרונות**, 28.12.2001, עמ' 15
 45. ראו, למשל, על גידוד צנחני מילואים בנוש קטיף. **הארץ**, 27.12.01, עמ' ב' 4
 46. **מעריב**, 29.1.1999, עמ' 2
 47. ראו: **The Military Balance 2000-2001**, p.142

בצעדים שונקטו בצה"ל לשיפור התנאים והאווירה שבהם פועלים אנשי המילואים. בעבר היו כבר שינויים דרסטיים בדוקטרינה ובבניין הכוח של צה"ל. מערך המילואים, כמרכיב צבאי חיוני, צריך גם הוא להיות מותאם בכל המישורים למציאות האסטרטגית העכשווית.

הערות

1. ראו, למשל, אג"ם/תכנון, "הנחיה לתכנון אמצעי ומקורות הביטחון הלאומי", 4 בפברואר 1952, **ארכיון צה"ל (להלן א"צ)**, 1962/174/1. וגם: Michael L. Handel, **Israel's Political - Military Doctrine**, Harvard University, 1973
2. על חשיבותם בתחילת המאה בצבא הגרמני ראו: עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, מערכות, תל-אביב, 2000, עמ' 317-320. על המשקל שלהם בצבא האמריקני במלחמת המפרץ השנייה ב-1991 ראו: ויליאם ג' פגוניס וג'פרי ל' קוקשנק, **לגללי הסופה**, מערכות, תל-אביב, 1998, עמ' 112
3. אבנר ניב, **פוליטיה ואסטרטגיה בישראל**, ספריית הפועלים, תל-אביב, 1994, עמ' 42-43; אג"ם/מבצעים, "דו"ח תמרוני הצבא השוויצרי", 1954 (ללא תאריך מדויק), א"צ, 56/642/119. ראו גם: דוד בן-גוריון, **ייחוד ויעוד**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1972, עמ' 139-140. וכן ראו: יהושע גולן, **צבא למדינה חדשה**, (עבודת M.A.), אוניברסיטת תל-אביב, 1995. על היתרונות והחסרונות של המערך ראו גם: Martin Van Creveld, **The Sword and the Olive - A Critical History of the Israeli Defence Force**, Public Affairs, New York, 1998, pp.114-115
4. יואב גלבר, **גרעין לצבא עברי**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1986, עמ' 504-505
5. אג"ם/מבצעים, "הנחיות למבנה ההגנה המרחבית", פברואר 1951, א"צ, 1952/1534/73
6. ישיבת מטכ"ל, 1 בספטמבר 1956, א"צ, 1962/847/32
7. ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 26 בפברואר 1960, **ארכיון המדינה**, מיכל 7566/10
8. עמיעד ברנר, **טוסים אבירים**, מערכות, תל-אביב, 1999, ע' 406
9. מפקדת אוגדה 38/ מודיעין, "דו"ח מודיעין יומי מס' 4", 2 בנובמבר 1956, א"צ, 84/804/26
10. ישיבת מטכ"ל, 20 באוגוסט 1958, א"צ, 1962/847/77
11. לפני מלחמת סיני כמעט כל יחידות המילואים ביצעו אימונים שנתיים, שהכשירו אותן לעימות בקיץ. ראו: מרדכי בר-און, **אתגר ותורה**, אוניברסיטת בן-גוריון, 1991, ע' 81
12. זהר לבקוביץ, **במבחן המלחמה - המערך הלוגיסטי בצה"ל במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה**, תל-אביב, משרד הביטחון, 1995, עמ' 168-171
13. מתי מייזל, **המערכה על הגולן**, מערכות, תל-אביב, 2001, עמ' 295-302
14. אלישיב שמשי, **בכוח התחבולה**, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 176-179
15. ראו, למשל: אלי זעירא, **מיתוס מול מציאות**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1993. אורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם**, זמורה ביתן, תל-אביב, 2001
16. משה דיין, **אבני דרך**, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 704
17. סטיוארט א' כהן, "מגבלות השימוש בכוחות המילואים: לקחי מלחמת יום הכיפורים", **מערכות**, אוקטובר 1999, עמ' 56-76
18. אבי קובר, **הכרעה**, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 410
19. אהוד יערי וזאב שיף, **מלחמת שולל**, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1994, עמ' 200
20. אריה נאור, **ממשלה במלחמה**, להב, ישראל, 1986, עמ' 116
21. מרדכי ציפורי, **בקו ישר**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1997, עמ' 304-305
22. אהוד יערי וזאב שיף, **אינתיפאדה**, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1990,

מודל חדש לצבא המילואים

תחושות חריפות של אפליה ושל קיפוח ותופעות של חוסר מקצועיות ושל חוסר משמעת הן רק שתיים מהבעיות הקשות שמאפיינות כיום את כוחות המילואים. על הבעיות האלה ניתן להתגבר באמצעות מודל חדשני, שבו אנשי מילואים מתמידים נהנים מתנאים של אנשי קבע

אל"ם (מיל') אריה נייגר

מבוא

המודל של שירות המילואים בצה"ל נקבע מייד לאחר תום מלחמת העצמאות¹ ומאז לא השתנה. על-פי החוק, חייב כל יוצא צבא בשירות מילואים עד גיל הפטור, ואינו זכאי לתגמול, אלא רק לפיצוי מהביטוח הלאומי. זהו מודל שאבד עליו כלח. 53 שנים אחרי שנקבעה חובת השירות, התבדתה ההנחה כי תישאר כללית. יותר מ-80% מימי המילואים בשנה מבוצעים על-ידי פחות מ-20% מאנשי המילואים. מספר משרתי המילואים בפועל אינו עולה על 10% ממספר אזרחי ישראל בגיל צבא. בשיח הציבורי התקבלה הדעה שאי-השוויון בנטל המילואים הוא תוצאה של השתמטות רחבה, הנובעת מאובדן של תחושת הלכידות ושל ההתגייסות הלאומית שאיפיינו את שנותיה הראשונות של המדינה.²

הטענה הרווחת היא כי הפכנו לחברה חומרנית, שבה אנשים מעדיפים לעשות לביתם במקום להירתם למשימות לאומיות. אבל ההסבר הזה אינו מספק. גם אם אכן חציר העם, אי-השוויון נובע בעיקר מהעובדה שהרכבו ומבנהו של

צה"ל מחייבים התאמה בין המשרתים לבין תפקידיהם הצבאיים. לא כל אדם מתאים לשירות צבאי בכלל, ולא כל מתגייס לשירות מתאים לכל תפקיד. יש תפקידים שמטבעם הם תובעניים יותר מאחרים, כאשר הפער הגדול ביותר מצוי בין לוחמי היחידות הקרביות לבין אלה שאינם לוחמים. זהו פער שמתחיל בשירות החובה וממשיך ומתרחב לתוך שירות המילואים. מדובר באי-שוויון מבני, שאם יתוקן רק על-ידי הנהגת שינויים בצה"ל, ייפגעו כושרו ואיכותו. ליצירת מודל מילואים שוויוני ובר-קיימא צריך איפוא

למצוא נקודה ארכימדית הנמצאת מחוץ לצה"ל, אצל המחוקק.

בניגוד למיתוס האופף את ימי הבראשית של קום המדינה, הרי דווקא מייד לאחר תום מלחמת העצמאות חוותה המדינה אכזבה רבה מדעיכתה של רוח ההתנדבות לשירות הצבאי. נכזבה הציפייה כי רבים מהמגויסים יישארו בצבא מתוך התנדבות, ותחת זאת התחוללה עזיבה המונית, שרוקנה את צה"ל מכוח אדם מקצועי וממפקדים מנוסים. כה חמורה הייתה התופעה הזאת, עד כי חמישה חודשים אחרי שחוקק לראשונה חוק שירות הביטחון, נאלצה הממשלה לתקנו כדי למלא את החסר.³ כשהביא בן-גוריון את הצעת התיקון לכנסת, ביקש להחזיר למציאות את אלה שהלינו (כבר אז) על אובדנה של רוח ההתנדבות. "לצער, עלי לציין שאפילו בימי המלחמה, בעצם ימי הקרבות, לא הייתה כמעט התנדבות; נתגייסו רק אלה שנתחייבו על-ידי צווים, מחוץ למעטים יוצאים מן הכלל".⁴

בן-גוריון האמין בחשיבותה של ההתנדבות, אבל היה מציאותי. הוא הבין כי משנסתיימה מלחמת העצמאות, "פנה זיוו של צבא הגנה לישראל",⁵ ולכן כבר אין לסמוך רק על רוח ההתנדבות, ויש צורך בחוק שיחייב שירות צבאי. כל זה לא בא לומר שדבר לא השתנה מאז בחברה הישראלית. אבל אם השירות בצה"ל הושתת מלכתחילה על חובה ולא על התנדבות, אזי הירידה ברוח ההתנדבות כשלעצמה אינה יכולה להסביר את הפער בין מספר המשרתים בפועל לבין פוטנציאל המשרתים על-פי החוק הן בסדיר והן במילואים.

בניגוד למיתוס מקובל נוסף, הרי רוב אלה שאינם משרתים במילואים עושים זאת ברשות החוק ואינם משתמטים. גם אם ייעשה מאמץ עליון, והמטרה הצבאית תפשוט על קיני המשתמטים, כך שכל מי שאין לו פטור חוקי

יותר מ-80% מימי המילואים בשנה מבוצעים על-ידי פחות מ-20% מאנשי המילואים

בעבר - מח"ט צנחנים במילואים

ייאסף לשירות, לא יתרחבו שורות המילואים ביותר מכמה אלפי חיילים בסך הכול (שספק אם לא יזיקו יותר בצבא מאשר בהיותם בבית).

תיאור הבעיה

כבר היום פטורים משירות חובה יותר ממחצית הישראלים: ערבים, חרדים, בנות דתיות, מי שנמצא לא כשיר בגופו או בנפשו, בעלי רקע עברייני, צרכני סמים וכיוצא באלה נערים ונערות, שהצבא אינו רוצה בהם – ובצדק. מתוך אלה שגויסו, ואפילו סיימו שירות חובה, מספר המשרתים בפועל במילואים יורד משנה לשנה, משנתון שחרור אחד למשנהו. המעגל הראשון של

הלא משרתים כולל את מי שקיבלו פטור פורמלי מסיבות בריאותיות, נפשיות או אחרות. גם אם הנתונים שמביאים החיילים המשוחררים בפני ועדות הפטור למיניהן כוזבים, הרי הפטור חוקי, ואי אפשר לצמצם את הקבוצה הזאת בלי לפגוע באמות המידה המקצועיות המנחות את הרופאים, את קציני בריאות הנפש ואת ועדות הרווחה העוסקים בכך. יתר על כן, מעגל הפטור החוקי מקיף גם אלפי אנשי מילואים כשירים לחלוטין בשל עיסוקיהם בשירות המדינה, כמו שוטרים, אנשי שירותי הביטחון, כבאים ואפילו נהגי שרים. לאלה יש אומנם פטור חלקי בלבד, אבל השפעתו ניכרת בהגברת הנטל על שאר משוחררי צה"ל, שמבצעים שירות מילואים מלא.

מסביב למעגל הפטורים כדין נמצאים ה"בלתי מתאימים", שלא זכו לסטטוס הפורמלי של פטור. אלה אנשים שהיחידות מוותרות על שירותם, משום שהטיפול בהם מחייב להשקיע זמן ותשומת לב העולים בהרבה על התועלת שניתן להפיק מהם. לקבוצה הזאת שייכים אנשים בעלי בעיות נפשיות גבוליות שלא פנו לקב"ן, חסרי משמעת כרוניים, טרדנים ושאר תפוחים רקובים, שהיחידה האורגנית מעדיפה לשמוט. להלכה ניתן לצמצם את המעגל הזה על-ידי שיפור תהליכי ההשמה מחדש של הבלתי מתאימים ומיצוי יכולותיהם במסגרות אחרות. אך למעשה רבים מה"בלתי מתאימים" הם אכן כאלה, והצבא לעולם לא יוכל למצות מהם יכולות משמעותיות כלשהן. כל יחידה נושאת על עצמה גיבנת של "בלתי מתאימים", השוכנים במשך שנים

בן גוריון: "לצער, עליי לצוין שאפילו בימי המלחמה, בעצם ימי הקרבות, לא הייתה כמעט התנדבות; נתגייסו רק אלה שנתחייבו על-ידי צווים, מחוץ למעטים יוצאים מן הכלל"

ארוכות במצבה שלה במעין לימבו רישומי, עד שהם עוברים את כל הליכי הפטור והגריעה ומשחררים לגמרי.

להערכת, רוב אלה המוגדרים כ"בלתי מתאימים" הם אכן כאלה, אלא שמספר הבלתי מתאימים בפועל גדול ממספר אלה שזכו בתואר הזה באופן רשמי. צה"ל קובע את מידת התאמתם של המתגייסים על-פי הנתונים שלהם בגיל 17. זה יהיה מנוגד לחלוטין לניסיון החיים של כל אחד מאיתנו להניח שמה שהיה נכון לנער בן 17, יהיה נכון גם בגיל 47 או אפילו 37. לא זו בלבד שאף אחד לא נעשה צעיר מיום ליום, גם נטיות הלב משתנות עם השנים. כוחות הלכידות, המאפיינים במיוחד קבוצות של גברים צעירים, מאבדים מעוצמתם

כשהחיל הופך להיות בעל משפחה, הטרוד בבעיות פרנסה ומטופל בילדים. גם מי שהיה חייל נלהב בעת שירותו הסדיר, מאבד בהדרגה את העניין שיש לו בצבא, והקסם שהילכו עליו סמלי הצבא מתפוגג. ככל שגדלה אי ההתאמה, כך נדחק איש המילואים הכשיר יותר ויותר אל מעגל הלא משרתים למעשה, לעיתים תוך עצימת עיניים של מפקדיו הישירים (ולעיתים בעידודם). טבעי שלמעגל הזה יגיעו המשתמטים, אבל יש בו גם הרבה חיילים וקצינים נורמטיביים, שפשוט אין מה לעשות בהם, כי הם כבר לא מתאימים מקצועית או מנטלית. מעטים הם הקצינים שמתאימים לשרת במשך 20 שנה כמפקדי מחלקות בח"ר. ומה נעשה במ"מ בן 40, שלא קודם לתפקיד מ"פ או לאיש מטה מקצועי? לפעמים ישאירו אותו ביחידה כעל-תקני או כעוזר אקראי למשימות שונות. שירות מלא הוא כבר לא יעשה.

אילוצים תקציביים גרמו לצה"ל להגביל את מספרם של ימי המילואים (ימ"מ), וכתוצאה מכך הוא נאלץ לוותר על קריאה של אנשים הזמינים לשירות על-פי החוק. התוצאה היא שיחידות נאלצות בשנים מסוימות לוותר על שירותיהם של אנשים פעילים וכשירים לחלוטין. רק לעיתים נדירות ייקרא מי ששוחרר מהסיבה הזאת לשירות חלופי. לתוך הפער שבין מספר חיילי היחידה לבין התקן לגיוס נדחקים המשתמטים האפורים, בעלי הבעיות האישיות, המשוחררים אד-הוק על-פי קריטריונים נזילים, המשתנים מיחידה ליחידה.

עיקר אי-השוויון נמצא דווקא בתוך אוכלוסיית הכשירים

כל יחידת מילואים אורגנית מתקיימת מבחינה חברתית סביב ליבה המורכבת ממילואימניקים בעלי תחושת שליחות ועניין מקצועי

והתחשבות רבה יותר במצבו - גם בנסיבות שהתחשבות כזאת אינה אפשרית. מנגד קטנה נכונותו להכפיף את עצמו לכללי המשמעת הצבאית.⁷ הקיפוח הוליד תסכול, שמצא פורקן בהתארה גנויות חוץ-צבאיות, כמו "פורום המג"דים" ועמורת שונות, שסדר יומן צמח בעיקר על רקע אי השוויון בשירות. בצד טענות צודקות צמחו גם טרוניות בלתי סבירות, שמוצאות עצמן בתקשורת, אשר ככלל מפרגנת לאנשי המילואים, אבל אינה מסייעת להם להפריד בין עיקר לטפל.⁸ כל אלה יצרו אווירה ציבורית הפוגעת במעמדו של הצבא בהיותו המוציא לפועל של

והמתאימים שבין אנשי המילואים, ובהם גם כאלה שהם בעלי מוטיבוציה גבוהה. זהו אי-שוויון שמתחיל בבקו"ם: יש מקצועות צבאיים שנחוצים יותר במילואים, או שמטבעם כרוכים בשירות תובעני, יחסית למקצועות אחרים. התעסוקה המבצעית הפכה את אוכלוסיית הלוחמים למבורקשת במיוחד, ולכן מי שסיים מסלול שדה בסדיר, ישרת יותר - ובתנאים קשים יותר - ממי ששירת בסדיר כאיש מנהלה או כבעל מקצוע טכני. אי-אפשר להסב כל אחד לכל תפקיד. מי שלא התאים להיות לוחם בהיותו

בסדיר, קרוב לוודאי שלא יתאים להיות לוחם כאיש מילואים. הפער הזה אינו קיים רק בין קרביים ללא קרביים. ככל שצה"ל מתקדם יותר מבחינה מקצועית, נדרשת התאמה רבה יותר של אדם לתפקידו, וזו נקבעת גם על בסיס הכשרתו בסדיר.

מחירו של אי-השוויון

"עלינו לעשות חוקים שיחולו על כולם במידה שווה. רק לחוקים אלה יש תוקף מוסרי" - אמר בן-גוריון בשנת 1950 והתכוון לחוק שירות הביטחון.⁶ מאז, כידוע, גדל אי-השוויון, והצטמק בסיסו המוסרי של החוק. בהעדר בסיס מוסרי איתן, התערערה היכולת לאכוף אותו - לא רק במובן של מלחמה במשתמטים, אלא גם כחוק שאמור להעניק בסיס למשמעת ולציות הצבאיים. התוצאה הבולטת ביותר של אי-השוויון היא

המילואימניק האופייני אינו שש אלי הישגים מקצועיים בצבא ואינו מוטרד בשאלה האם הוא בכלל מתאים לשירות, אפילו אם הוא מכיר בחשיבות הלאומית של השירות במילואים

תחושת הניצול ("הפראייריות") של המשרתים במילואים. אף שהמנצל בהקשר הזה אינו צה"ל, אלא עמיתיו האזרחים שאינם משרתים, חש איש המילואים מרירות, שאותה הוא מפנה אל אנשי המנגנון הצבאי, שעיימו הוא נפגש (שבחלקו מורכב מאנשי מילואים כמותו). תוך כדי כך צונח סף הרגישות שלו לכל תקלה, אי-סדר או יחס לא נאות. הוא חש שהוא מהבודדים שנושאים בנטל, ולכן תובע יחס טוב יותר

אי-השוויון.

פחות בולטת מתחושת הקיפוח, אבל מזיקה לא פחות, היא תופעה הפוכה, לכאורה: רבים מאנשי המילואים דווקא חווים את השירות כהתנדבות. החוויה הזאת אינה בהכרח שקולה לתחושת שליחות, אלא נובעת מההרגשה שבהעדר תמורה עבור השירות, הם יכולים להשתחרר בלי קושי. (בדרך כלל זו תחושה מדומה, מפני שהחוק הוא חוק, ולא בכל נקודת זמן יש לאיש המילואים אפשרות להשתחרר). לצידם יש, כמובן, כאלה - בעיקר בקרב המפקדים - שעושים חלק ניכר משירות המילואים ממש בהתנדבות. אבל בין שזו תחושה מדומה ובין שהיא אמיתית, העובדה שאיש מילואים רואה את עצמו מתנדב גובה מחיר מהצבא, שכן התנדבות אינה תחליף למחויבות ולמקצועיות. המתנדב מתנדב משום

שזהו צו מצפוני, ואם מצפוני יורה לו ללכת למקום אחר - לשם הוא יילך.⁹ העדר המחויבות לשירות נוגע לא רק לעניינים עקרוניים, אלא גם פוגע בשגרה. מי שמתנדב לסעוד חולים בבתי-חולים, יעשה את זה כשהדבר מתאים לו, וכשלא יתאים לו, ידחה את מעשה ההתנדבות ליום אחר. זהו הרבה פעמים הלך הרוח של איש המילואים שפונה למפקד בבקשת שחרור משירות ספציפי או סתם מאחר להתייצב ליום

מילואים בשל עיסוקים אזרחיים, שהם דחופים יותר מבחינתו.¹⁰

זה לא יכול לעבוד כך בשום ארגון מקצועי; בוודאי שלא בצבא. גם איש הקבע הוא מתנדב – במובן זה שהשירות נעשה מרצונו – אבל מרגע שהצטרף לשירות הקבע, הוא מפנים את חוקת הארגון ואת האתיקה המקצועית שלו. עובדה היא שבכל הקשור לסדר ולמשמעת, מילואימניקים

אינם מתנהגים כמו סדירים. זה נשמע טבעי, אבל יהיה זה מדויק יותר לציין שיותר משמילואימניקים נוהגים שלא על-פי אמות מידה של צבא סדיר, הם אינם נוהגים על-פי אמות המידה של ארגונים מקצועיים אזרחיים, ובכלל זה מקומות העבודה שלהם. שאלתי את עצמי פעמים רבות, איך זה שפקיד הבנק, שמגיע בכל בוקר ב-8 בדיוק לסניף, אף פעם

אינו מתייצב בזמן למילואים; ואיך זה שעורך־הדין, שמקפיד להופיע בבית־המשפט בבגדי ייצוג נקיים ומסודרים, מסתובב במילואים בצורה מרושלת. התשובה היא, שרוב אנשי המילואים אינם חשים הזדהות עם התפקיד הצבאי שלהם ומתייחסים לשירות כאל פנאי (מאולץ) ולא כאל עבודה.

העדר המחויבות הארגונית פוגע לא רק במשמעת, אלא גם במקצועיות. המילואימניק האופייני אינו שש אלי הישגים מקצועיים בצבא ואינו מוטרד בשאלה האם הוא בכלל מתאים לשירות, אפילו אם הוא מכיר בחשיבות הלאומית של השירות במילואים. צה"ל מצידו אינו נותן לאנשי המילואים שום תמריץ לשמור על רמתם המקצועית. לאיש המילואים הטיפוסי יש תמריץ שלילי לשמור על כשירות מקצועית, שכן ככל שיהיה טוב יותר, כך הוא מרחיק את עצמו מחוף המבטחים של "איההתאמה". צה"ל גם ממעט להציב דרישות מקצועיות מחייבות בפני המילואימניק – בין השאר משום שאין לו היכולת להביא אותו לרמה הנדרשת ולאכוף כשירות.

יש, כמובן, יוצאים מן הכלל. יש כאלה המפצים על הירידה ביכולת האובייקטיבית שלהם באמצעות כישורים אחרים ועל־ידי מידה רבה של מאמץ ושל השתדלות. יש כאלה המשמרים את כושרם ומצליחים לדבוק באורך חיים שאינו מפריע לשירות הצבאי ואינו מופרע על ידו. ישנם, כמובן, אלה שהשירות במילואים משמר אצלם חוויה ראשונית של נעורים ושל תחושת שייכות לחבורה מצומצמת של חברים, וישנם גם מילואימניקים בעלי תחושת שליחות ועניין מקצועי. כל יחידת מילואים אורגנית מתקיימת מבחינה חברתית סביב ליבה המורכבת מאנשים כאלה, אך אלה אינם הרוב. השעטנז של חובה שאינה נאכפת עם תחושה מדומה של התנדבות יוצר דפוס התנהגות מיליציוני, שלמרות ההווי החינני, שסובב אותו לעיתים, הוא בא על חשבון המשמעת

והרמה המקצועית.

התופעה הזאת מנוגדת לתהליכים שעוברים על הצבא הסדיר. מאז שבקע מביצת המחטרות, עובר צה"ל תהליך של התמקצעות. התהליך הזה קיבל תאוצה חזקה במיוחד אחרי מלחמת של"ג. ייתכן שהמלחמה הזאת חוללה חשבון נפש מקצועי והובילה לתהליכי לימוד, ביקורת ובחינה של הידע הצבאי. גם ייתכן שזוהי התפתחות טבעית של תהליך שהבשיל באותה עת. עובדה היא שבערך מאותה תקופה התחזקה ההכרה שהשירות הצבאי הוא לא רק שליחות אלא גם מקצוע. בעקבות זאת הוגבה הרף המקצועי לקידום קצינים; קצינים נשלחו לרכוש השכלה אקדמאית ולהשתלמויות בחו"ל; טופחו המכללות, והתרחבה מערכת ההשתלמויות לקצונה הבכירה.

מהבחינה המקצועית גדל הפער בין אנשי הצבא הסדיר לבין אנשי המילואים ככל שקציני הקבע רכשו השכלה ופיתחו יכולות חשיבה ומיומנויות צבאיות, ואילו המילואימניקים נשארו במקום

הלימוד חולל תהליכי חשיבה חדשים ושיכלל את השפה המקצועית הצבאית. בתוך כך התעצבו אצל הקצונה הסדירה זהות מקצועית ותחושת שייכות, שנבעו מהעובדה שיותר ויותר קצינים החליטו מלכתחילה לקשור את גורלם עם השירות הצבאי למשך פרק זמן ארוך. לעיצובה של תחושת השייכות תרמו לא רק ההתפתחות המקצועית, אלא גם שיפור הסביבה החומרית. תנאי השירות, השכר וההטבות האחרות לקציני צה"ל עודדו התמדה ותיגמלו קידום ורכישת ידע מקצועי ואקדמאי. מפקדי המילואים, לעומת זאת, נותרו מאחור הן מבחינת תנאי השירות האישיים והן מהבחינה המקצועית.¹¹

מהבחינה המקצועית גדל הפער בין אנשי הצבא הסדיר לבין אנשי המילואים ככל שקציני הקבע רכשו השכלה ופיתחו יכולות חשיבה ומיומנויות צבאיות, ואילו המילואימניקים נשארו במקום. אילו המציאות גרמו לצה"ל להתייחס לידע המקצועי של מפקדי המילואים כפי שהוא מתייחס לכומר הגופני של לוחמי המילואים: לא שמישהו פיקפק אי פעם בחשיבות של שני אלה, אבל המציאות היא שבמבנה ההתנדבותי והלא מקצועי של מערך המילואים אין לצה"ל יכולת ממשית להשפיע עליהם. אפשר להתנות מינוי של מ"פ או של מג"ד במעבר קורסים רלוונטיים (קורס מ"פים וקורס מג"דים), אבל מעבר לקורסים האלה (שכבר צומצמו מאוד כדי להתאימם למגבלות הזמינות של אנשי המילואים) כמעט שאין נתיבים נוספים להמשך ההשתלמות ופיתוח הידע של אנשי המילואים.

הפער הזה בין משרתי הסדיר למשרתי המילואים עובר דרך כל שדרות הפיקוד. במודל הנוכחי קשה לתקן את התהליך של היווצרות הפער הזה, משום שכאשר השירות של מפקדי המילואים מושתת בפועל על התנדבות, קשה לחייב השתלמויות מקצועיות ושמירה על רמה מקצועית. יתרה מזו: התלות בהתנדבות לצורך קיום תפקידי הפיקוד

במילואים גרמה לכך שעם השנים ניתן משקל יתר להקרבה האישית במקום ליכולת המקצועית והפיקודית. המגמות הסותרות בין התהליכים העוברים בעולם המילואים לעומת הצבא הסדיר מעוררות את השאלה עד מתי יוכלו שור וחמור לחרוש יחדיו.

קווים לדמות מודל המילואים הרצוי

המודל המוצע צריך לקום מתוך הכרה בקיומן של שלוש מגבלות הקשורות זו בזו: המגבלה הראשונה היא דרישות הסד"כ, שאינן מאפשרות להשתית שירות מילואים על התנדבות בלבד. המגבלה השנייה נובעת מהראשונה: מהרגע שיש הכרח לקיים גרעין של שירות כפוי, אין דרך מעשית להבטיח שוויון מלא בחלוקת הנטל. המגבלה השלישית היא תקציבית. גם אם נבקש להמתיק את גולות אי-השוויון באמצעות תגמול כספי, ספק אם ניתן יהיה להשיג את כל המשאבים הכלכליים הנחוצים כדי לתת פיצוי כספי מלא על אי-השוויון. נוכח המגבלות האלה צריך הפתרון המוצע להשיג את היעדים הבאים:

1. להקטין במידה הניתנת להשגה את תחושת הקיפוח הנובעת מאי-השוויון בשירות. את היעד הזה ניתן להשיג על-ידי מתן פיצוי כספי למשרתים. חייבת להיות זיקה בין גודלו של הפיצוי לבין אופיו של השירות.

2. לעודד את המתאימים לצבא להתמיד בשירות – לא רק משום שנשירה של אנשי מילואים מקטינה את הסד"כ הזמין, אלא משום שלצבא

המילואים חשיבות עליונה בשימור הידע הארגוני בצה"ל. זה נכון במיוחד ביחס למפקדות של יחידות השדה, המושתתות – גם ביחידות הסדירות – על אנשי מילואים, שהכשרתם נעשית בעיקר תוך כדי התפקיד, וחשוב מאוד לשמר אותם בשירות רצוף לאורך זמן. ככלל, צה"ל משקיע מאמץ ומשאבים עצומים בהכשרת כל חייל לתפקידו, וככל שהשירות של חייל המילואים קצר יותר, כך קטן החזר ההשקעה. ההתמדה חיונית גם ליצירת לכידות ביחידות הלוחמות האורגניות. תחלופה רבה מדי של אנשים – אפילו אם נשמר הסד"כ – פוגעת בכשירותן.

3. לחזק את ההיבט המקצועי של שירות המילואים. זה יכול להיעשות על-ידי חיזוק הזהות הארגונית של איש המילואים, שיתייחס לשירות לפחות כמו אל מקום העבודה שלו – תוך כדי יצירת זיקה חזקה מזו הקיימת היום בין הרמה המקצועית והכשירות של איש המילואים לבין מעמדו בצבא.

הצעה למודל של צבא מילואים בישראל

שירות המילואים יחולק לשתי תקופות. בתקופה הראשונה

("מילואים-חובה") יהיה חייב כל משתחרר צה"ל, ללא יוצא מן הכלל, לשרת במילואים במתכונת הקיימת היום. בתום תקופת החובה יוכל איש המילואים להתנדב לתקופה שנייה ("מילואים-קבע"), כפי שיתואר בהמשך.

תקופת החובה לא תעלה על חצי התקופה הקבועה היום. זה יהיה שירות מילואים קצר, אך אינטנסיבי. ממילא בסביבות גיל 35 מתחילה ירידה תלולה בכושרו הפיזי והמקצועי של איש המילואים הממוצע. (ירידה כזאת אינה חלה בהכרח על מקצועות מיוחדים או בתפקידי פיקוד מתקדמים. לאלה אתייחס בהמשך). במקביל לירידה בכושרו של איש המילואים גם מסתמנת עלייה בסיבות לפטור – במיוחד מסיבות רפואיות ואישיות. זהו גם השלב בחייו של איש המילואים הממוצע, שבו העניין שלו בצבא יורד, והמחויבות שלו לחייו האזרחיים עולה באופן המשבש את זמינותו לשירות. קיצור השירות ייתן אופק סביר של השקעה לאיש המילואים. הרבה אנשי מילואים צעירים, יחסית, שחווים קשיים זמניים בשירות, מתחלחלים נוכח המחשבה שכן יצטרכו לסבול כמעט 30 שנה ומשתדלים להשיג פטור או לקנות לעצמם סטטוס מילואים נוח, יחסית, כבר בגיל צעיר. אם אפשר יהיה לראות את הסוף, תגדל הסבילות לשירות, ויקטן המניע לחפש פטור מוקדם.

מניין התקופות צריך לעודד התמדה. לשם כך לא תחושב תקופת המילואים-חובה באופן כרונוולוגי בלבד, אלא באופן מצטבר. הכוונה היא שאיש המילואים יחויב בביצוע

של מספר מינימלי של שנות שירות מלאות (למשל 10 שנים מיום השחרור או עד גיל 35). אם שוחרר משירות בשנה מסוימת, יצטרך להשלים את שהחסיר בשנת שירות נוספת. צורת חישוב כזאת תאפשר, למשל, להתחשב בסטודנטים, שעיקר הקושי שלהם בשירות מרכז במהלך שנות הלימודים. כדי לא לפגוע בעקרון החובה לא יוכל איש המילואים לשמוט שנה לפי בחירתו; דחייתה של שנת השירות תיעשה על-פי כללי פטור אחידים.¹²

לב המודל המוצע הוא שיטת התגמול. רצוי מאוד שהמשרת במילואים הזכאי לכך יקבל שכר, שחלקו ישולם באופן שוטף, וחלקו יצטבר וישולם בצורת מענק עם פרישתו מכוחות המילואים או יבוא לידי ביטוי בזכויות הפנסיה. בכל מקרה, התגמול הפשוט, הצודק והיעיל ביותר יהיה בכסף ולא בהנחות ובפטורים למיניהם, דוגמת הפחתת המס השולי למשלמי מס הכנסה, הפחתת שיעור הריבית שמשלמים לוקחי משכנתאות והנחות בשכר הלימוד. השימוש באמצעים האלה הוא מפתה, משום שאלה נתפסים כתגמולים שאינם מכבידים על אוצר המדינה. זו, כמובן, טעות, כי כל טובת

רצוי מאוד שהמשרת במילואים הזכאי לכך יקבל שכר, שחלקו ישולם באופן שוטף, וחלקו יצטבר וישולם בצורת מענק עם פרישתו מכוחות המילואים או יבוא לידי ביטוי בזכויות הפנסיה

בדרישות של כשירות מקצועית. אין מקום לחלק הטבות לאנשי מילואים מייד לאחר שהם משתחררים משירות סדיר, בטרם הוכיחו מחויבות מינימלית לשירות המילואים. (הטבות כאלה הן בעצם סוג של מענק שחרור. למשל, אם סטודנט מקבל הנחה בשכר הלימוד עוד לפני שעשה לפחות מספר תקופות של שירות במילואים, הרי מדובר בהטבה שממצה את האפקט המעודד שלה בתוך זמן קצר מאוד. כך גם כל ההטבות האחרות, שאינן צמודות לשיטת מינימום כלשהי).

לשם כך ניתן לקבוע שהזכאות לתגמול תינתן רק למי ששיג את הסטטוס "איש כוחות המילואים" (אכ"ם). הסטטוס הזה יוענק למי שעשה מינימום של שנות שירות מלא בתקופת המילואים - חובה או למי שהתחייב מראש לשירות מילואים - קבע. למשל, אם שירות המילואים - חובה ייקבע ל-10 שנים, תחולק התקופה לשתי תקופות בנות 5 שנים כל אחת. בתקופה הראשונה יהיה התגמול כפי שהוא היום, כלומר מבוסס על הביטוח הלאומי בלבד. לאחר חמש שנים יזכה איש המילואים המתמיד למעמד של אכ"ם, ויהיה זכאי לתגמול נוסף, שיכלול שני מרכיבים: הראשון, תוספת מקצועית על-פי תפקידו ודרגתו, שתשולם לו בכל שנה בגין שנת המילואים

הקודמת. השני, חיסכון למענק שחרור לפי זכויות שיצטברו מדי שנה, כדרך שנצברות זכויות בקרן השתלמות (ובאותו טיפול עקרוני של מס הכנסה). מענק השחרור ישולם לאיש המילואים כאשר יגיע לגיל הפטור, ובתנאי ששירת שירות מילואים מלא ביתרת התקופה השנייה. הטבות נוספות (הנחות בשק"ם, תלושי ביגוד וספרות וכו'), אם יוחלט להעניקן, יינתנו רק לבעלי מעמד של אכ"ם. הצעירים יותר יצטרכו לחכות. בכל מקרה, גובה התגמול של אכ"ם - החובה יהיה נמוך בהרבה מזה של אכ"ם - הקבע.

בתום תקופת המילואים - חובה, אם לא המשיך לתקופת הקבע, ייפסק שירותו של האכ"ם. הוא ייגרע מיחידתו, ותחול עליו רק חובת רישום לצורכי התייצבות בשעת חירום. אכ"ם שירצה בכך ימשיך לשרת (ואם זה אפשרי - במסגרת אותה היחידה), בתנאי שיימצא מתאים על-ידי

הנאה כזאת ממומנת למעשה במלואה על-ידי המדינה. הבעיה היא שכל תגמול שאינו בכסף אינו שוויוני, משום שהוא מטיב עם מי שיכול ליהנות ממנו, וזאת בלי שום זיקה לשירות הצבאי. הנחות במס הכנסה מתגמלות את בעלי ההכנסות הגבוהות, שכן בעלי ההכנסות הנמוכות פטורים בלאו הכי מתשלום מס הכנסה, או שהם משלמים שיעורי מס מינימליים; הנחות במשכנתאות מתגמלות רק את מי שלקחו משכנתאות, והנחות בשכר הלימוד מתגמלות רק את הסטודנטים. יש בכך כדי לפגוע במטרה העיקרית של הרפורמה המוצעת: ביטולן של תחושות הקיפוח ואי-השוויון בקרב אנשי המילואים.

השכר יהיה דיפרנציאלי - בהתאם לאופי השירות של איש המילואים. כשם ששכרם של אנשי הקבע נקבע על-פי הדרגה, ההשכלה ואופי השירות, כך אין שום סיבה שהתגמול לאנשי המילואים לא יהיה מבוסס, ככלל, על אותם הפרמטרים. (בשיטה הקיימת היום של פיצוי על-ידי הביטוח הלאומי אין שום זיקה בין התקבול לבין אופי השירות. גובה התקבול נקבע אך ורק לפי גובה הכנסתו של איש המילואים במקצועו האזרחי. כתוצאה מכך מקבל מפקד הפלוגה בשטחים, שהוא סטודנט בחייו האזרחיים, הרבה פחות כסף תמורת כל יום

מילואים מאשר איש עסקים אמיד, שאת שירות המילואים שלו כפקיד הוא עושה בבסיס עורפי ליד ביתו). השתלמויות מקצועיות ישדרגו את התגמול - כשם שהדבר מקובל במקומות עבודה אזרחיים רבים וגם בשירות המדינה ובצבא. גובה השכר שישולם בפועל הוא עניין לבדיקה כלכלית מקיפה תוך התחשבות באפשרויות התקציב. בתקרת שכר המילואים יכולים להיות התנאים הניתנים לאנשי הקבע (בעיקור תוספות הוותק). אך בשום מקרה אינני ממליץ להסתפק בתשלום "סמלי" או בתשלום אחר, לא כספי, שנועד "להביע את הכרת העם בתרומת לוחמיו", כביכול.¹³

שיטת התשלום של התגמול צריכה להיות כזו שתעודד התמדה. לשם כך יש צורך ליצור מנגנון, שייצור זיקה בין ההתמדה של איש המילואים לבין גובה התשלום שהוא מקבל. כמו כן ניתן לקבוע שמתן ההטבות מותנה בעמידה

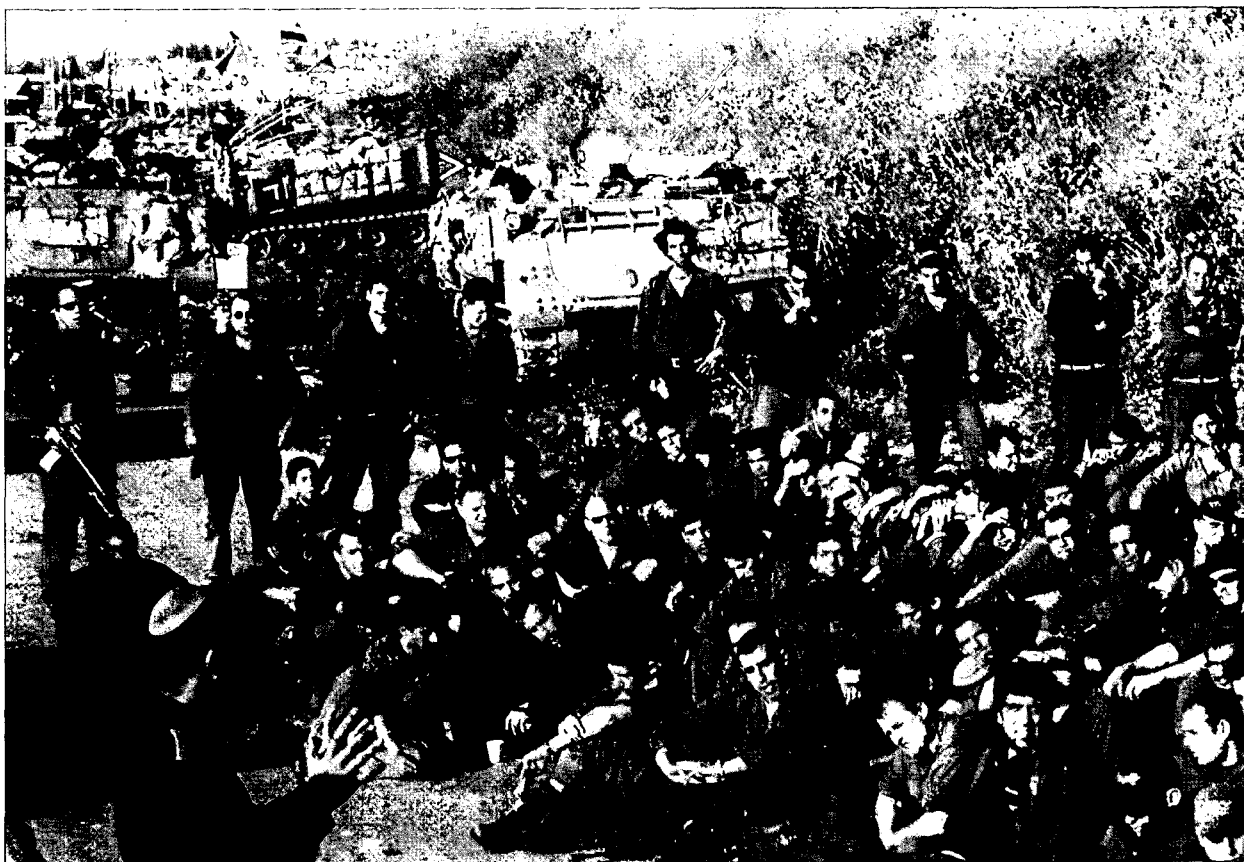

שלוש הערות לסיום

א. האם זהו המשך הציונות באמצעים אחרים? הרעיון לתת כסף תמורת שירות צבאי משגר צינה בעצמותיהם של רבים, החרדים להשחתת ערך השירות והפרכתו של צבא המילואים, חס וחלילה, לצבא של שכירי חרב. זוהי חרדה שאין בה ממש. תשלום שכר אינו שולל תחושת שליחות. כל מערך שירות הקבע של צה"ל מבוסס על שכר, והעובדה שמפקד גדוד סדיר משתכר יותר ממפקדי הפלוגות שלו אינה הופכת אותו לשכיר חרב ואינה משבשת את הסמכות שלו או את מחויבותו למקצוע. דווקא מתוך הצבא הסדיר שמעתי את החשש שמא יהפוך

הצבא לשירות במסגרת מילואים-קבע. מהשלב הזה ייקבע שכרו על פי הפרמטרים המקובלים בשירות הקבע, כגון ותק, הכשרה, דרגה ואופי השירות (לאו דוקא באותו השיעור בדיוק). השתלמויות מקצועיות ועמידה בדרישות כשירות יהיו תנאי לשדרוג זכויותיו של אכ"ס-קבע.

אכ"ס-קבע יתחייב לשרת מספר מינימלי של ימים בכל שנה – עד גיל הפטור. נוסף על השכר יצבור אכ"ס-הקבע זכויות פנסיה, שאותן יוכל לממש, אם ימשיך ברציפות עד תום התקופה. (כל עוד אי-אפשר לקבוע את תקופות השירות מראש, יש לאפשר מספר מוגבל של שנות חסד, כלומר שנים שבהן החמיץ איש המילואים שירות שנתי בלי לפגוע

כוחות מילואים של צה"ל בתדריך לפני כניסה לטו"ר-כרם - אפריל 2002

התשלום את השירות הצבאי "לעוד מקום עבודה". הלוואי שכך יקרה. זה בדיוק מה שהמודל המוצע רוצה להשיג. קבלת שכר ראוי תיצור זיקה מקצועית לשירות ותסלק, לפחות אצל חלק, את האווירה המיליציונית. מקום עבודה אינו מילה נרדפת לאתר בטלה ורישול. רוב אזרחי המדינה, המקיימים חיים נורמטיביים, קמים בבוקר בכל יום, מגיעים לעבודה בזמן ומשתדלים לבצע את תפקידיהם בהצלחה. גם ללא נטל הציונות על כתפיהם מבצעים רופאים ניתוחים, פקידים מקבלים קהל בבנק, ומכונאים מטפלים במכוונות. השכר אינו

בזכויותיו). איש אכ"ס-קבע, שישוחרר משירות מחמת אי-התאמה או שהפסיק לשרת במילואים מיוזמתו, יאבד את זכויותיו לפנסיה.

צה"ל יוכל לחייב חייל מילואים לשרת מעבר לתקופת המילואים-חובה כדי להשאיר בשירות בעלי תפקידים חיוניים, אם מספר המתנדבים לא יספיק. אבל מבחינת התגמול יהיה מעמדו של מי שחויב להמשיך לשרת במילואים מעבר לתקופת החובה הבסיסית כשל אכ"ס-קבע שהתנדב לתפקידו.

מקלקל אותם. אם יקבלו אנשי המילואים שכר, תהיה הצדקה מוסרית (ולא רק אפשרות חוקית) לתבוע מהם משמעת והישגים.

ב. מאין יבוא הכסף? הפתרון המוצע יעלה כסף, אבל יישומו יכול להיעשות בצורה כזאת, שההפרש בין עלות מערך המילואים היום לבין עלות המודל המוצע יהיה קטן, יחסית. חלק מהמשאבים לתגמול יתפנה משינוי השיטה הקיימת. השימוש באנשי מילואים יצטרך להיות יעיל יותר. יוקטן מספר ימי המילואים, ויצומצם מנגנון הטיפול בהם. משאבים נוספים יבואו מהגדלת התוצר, הנובעת מצמצום ימי המילואים, וגם מניצול נכון יותר של בעלי מקצועות לא צבאיים.

אם יהיה הפרש, הדרך הצודקת ביותר לממנו תהיה להטיל את העלות על כתפי מי שאינם משרתים במילואים, כך שמי שמשרת יקבל תגמול לפי מעמדו בצבא, ומי שאינו משרת, ישלם לפי מעמדו באזרחות. השיטה הזאת מפצה על המצב שבו חלק מתושבי ישראל משלם עבור ביטחון (בשירות מילואים), ואילו כל האחרים מקבלים את שירות הביטחון האלה בחינם.¹⁴ היטל מילואים למימונו של שירות המילואים יוטל על כל מי שאינו בעל סטטוס של "חבר בכוחות המילואים" (ושאינו משרת בשירות חובה). צריך להדגיש כי ההיטל הוא מס רגיל ואינו עונש על השתמטות, חלילה. לכן ישלמו אותו גם בעלי פטורים מכל סוג וגם אנשי הקבע, כשם שהם מממנים במס ההכנסה שלהם את כל צורכי המדינה.

ג. השטן אורב בפרטים. ככל שחשבתני על המודל המוצע כאן, הבנתי כי יישומו לא יהיה פשוט. שינוי השיטה הקיימת יחייב התמודדות עם הרבה בעיות משפטיות, כלכליות וגם צבאיות מקצועיות, שהמסגרת המצומצמת של המאמר הזה אינה מאפשרת אפילו את התחלת הדיון בהן. הוא יחייב הטלת הגבלות על שיקול דעתם של מפקדי המילואים בכל הנוגע לשחרור ועלול לטלטל לא מעט את עולם המושגים החברתי של רוב יחידות המילואים. בהחלט ייתכן שמתוך העיסוק באותם הפרטים יתברר כי אין תחליף למודל הקיים, ויש לשמר אותו על מגרעותיו, אבל הדיון באלטרנטיבה למודל הקיים חשוב כשלעצמו. נשאר רק לקוות כי לפחות מתוך העיסוק הציבורי בפרטים יחזור העיקר להיות מובן מאליו: הצורך במודל מילואים בר-קיימא.

הערות

1. חוק שירות הביטחון, תש"ט - 1949
2. מיום שעלה הנושא, התייחס צה"ל במבוכה כלפי תופעת ההשתמטות. נטיית ליבם של מפקדי השדה (ובהם גם מפקדי המילואים, שהם אנשי מילואים בעצמם) הייתה לגמד או להסתיר את העובדה שקיימת בעיה של מוטיווציה, בעיקר על-ידי דיווחים מובלטים על שיעורי התייצבות גבוהים של אנשי מילואים. ההכחשה נבעה מחשש שהדבר יתפרש כעדות לחוסר מנהיגות ואולי גם מחשש לפגיעה ביוקרת צה"ל, מתוך הנחה ששיעורי התייצבות הם מבחן לקמוס למעמדו הציבורי של הצבא. ההכחשה הייתה מיותרת. מוטב היה להציג את הבעיה מתוך הבנה שאינה רובצת לפתחו של

הצבא דווקא.

3. חוק שירות הביטחון (תיקון), תש"י - 1950. התיקון האריך את שירות החובה של הבנות משנה לשנתיים וצימצם את האפשרות להמיר חלק משירות החובה בהכשרה החקלאית.
4. דוד בן-גוריון, **יחוד וייעוד**, מערכות, התשל"ב, עמ' 95
5. שם, עמ' 71
6. שם, עמ' 97
7. בכל השנים שבהן הייתי מג"ד ומח"ט מילואים לא היה מקרה אחד שבו נתבקשה תגובה משמעתית לעבירה שביצע איש מילואים, ושבו הוא - או מליצי יושר מטעמו - לא העלו על נס את העובדה שהנ"ל הוא "מהיחידים שעוד משרתים היום במילואים". הטיעון אינו מדויק ולא תמיד עזר, אבל ניתן להניח שהוא עמד לנגד עיניו של אותו איש מילואים לא רק כשנוכח כי ישנה אפשרות שיענש, אלא גם בעת שביצע את העבירה.
8. פרשת הביטוח לטייסים ולחיילי המילואים היא דוגמא לרגישות יתר כזאת. בבסיסה עומדת טענה הראויה להישמע, אך בפועל מדובר בעייה שלא הייתה קיימת בתודעתם של אנשי המילואים ולא הייתה בעבר גורם בנכונות להתגייס. ערכה הסמלי הפך אותה לעילת מאבק בין אנשי המילואים לבין צה"ל, ללא שום יחס למשקלה הסגולי האמיתי.
9. סרבנות השירות בשטחים ניזונה, לדעתי, מתחושת ההתנדבות המדומה, המאפיינת את העדר הזיקה הארגונית. אף שסירוב כזה הוא, לכאורה, עבירת משמעת צבאית, במהותו הוא דווקא סוג של מרי אזרחי, משום שמלכתחילה הסרבן הטיפוסי לא הפנים ממש את משמעויות החובה החוקית לשרת. הסירוב נתפס איפוא כאופציה קלה, יחסית, להבעת עמדה ערכית בעניין פוליטי (לעומת העלות שיכולה להיות כרוכה, למשל, בסירוב "אזרחי" לשלם מיסים במסגרת התארגנות פוליטית או בשביתה ממושכת).
10. כבר הרמב"ם עמד על מגבלותיו של הרצון הטוב בשמירה על צורכי הציבור: "כופין בני העיר זה את זה לעשות חומה, דלתים ובריח לעיר". משנה תורה לרמב"ם, ספר קניין, הלכות שכנים, פ"ו, א'. כלומר, האכיפה, ולא המעשה, היא עצמה המצווה. ללמדנו שביטחון והגנה הם עניינים חשובים מכדי להשאירם לרוח ההתנדבות של הציבור.
11. הפער בין תנאיהם של אנשי המילואים לבין תנאיהם של אנשי הקבע מחריף את תחושת הקיפוח של המילואימניקים. הסיבה: לתחושת אי-השוויון "האזרחי" נוספת גם התחושה של אי-שוויון "צבאי". הדרישה להשוות את תנאי ביטוח החיים של אנשי המילואים לתנאיהם של הטייסים נובעת מהתחושה של אי-שוויון צבאי.
12. זה יעלה את השאלה כמה ימי שירות יזכו את איש המילואים-חובה בשנה לצורך מניין השנים. הדבר יחייב לקבוע מכסת מינימום, שלא תהיה בהכרח של ימים, אלא של שיעור ההתייצבות. למשל, ניתן לקבוע שמכסת המינימום עבור חייל ביחידת שדה תהיה לפחות 80% מימי השירות שנקצבו ליחידתו. אם החייל ישרת את המינימום הזה, יתחשב לו אותה השנה כשנת שירות.
13. תשלום כזה נקבע בסעיף 33 לחוק שירות הביטחון, שנחקק ביוזמתו של ח"כ רענן כהן. הסעיף הזה קובע כי יש להקצות לצה"ל מדי שנה 30 מיליון שקל לחלוקה בין המשרתים במילואים. החלוקה - כך קובע החוק - היא בגובה של 100 שקל לכל יום מילואים מעל ל-21 ימי המילואים הראשונים בכל שנה. לא ברור האם בכך יצא העם ידי החובה להכיר תודה למשרתי המילואים ככוונת המחוקק. ספק אם התשלום הזה הביא לשינוי בגישתם של אנשי המילואים לשירות באופן שתיקן את בעיות היסוד שתוארו לעיל.
14. שיטה דומה קיימת בשווייץ, שם קיימת חובה כללית לשרת במילואים. שווייצרי שאינו עושה שירות מילואים משלם מס הכנסה בשיעור גבוה יותר מהשיעור שמשלם מי שמשרת במילואים.

השפעתה של ארצות-הברית על היתרון האיכותי של צה"ל*

ההיגיון האסטרטגי המדיני והמסחרי שבו אוחזת ארצות-הברית להצדקת מכירותיה הביטחוניות למדינות ערב יוצר מעין "מרוץ חימוש רדום", שבו מצטמצם הפער האיכותי הצבאי של ישראל ביחס למרחב הסובב אותה. יחד עם זאת מייצרת ארצות-הברית "תלות" ערבית בה המפחיתה, לכאורה, את המוטיווציה לצאת למלחמה נגד ישראל. המסקנה היא שעל ישראל לכוון מנגנון הסכמה עם ארצות-הברית באשר לאמצעי הלחימה שייכנסו לזירה מתוך עניין לטפח את היתרון האיכותי של צה"ל כמרכיב חיוני בשימור היציבות האזורית לאורך זמן

סא"ל אביעד סלע

של צה"ל. אקדים ואומר, כי יתרון זה מאוים באופן קבוע, וברבות השנים ניכר כי ארצות-הברית הרימה במידה רבה את הסכרים ממערכת שיקוליה בכל הקשור למכירת מערכות נשק וחימושים מתוצרתה, ואלה זמינים כיום בתצורות מתקדמות למדינות ערב. ברי כי מכירות הנשק האמריקניות האלה, הנובעות משיקולים אסטרטגיים, מדיניים ומסחריים, מקשות על צה"ל לשמור על רמת מענה הולם, עד כדי כך שמחיר הניצחון של ישראל במערכות הקרב הבאות עלול להיות גבוה. ליצירת שפה משותפת אגדיר את היתרון הצבאי האיכותי כ"גיוס מרכיבי איכות לכלל יכולות הגנה על הביטחון הלאומי מול מגוון של איומים ושל סיכונים כדי לגשר על אסימטריה כמותית ולאפשר קיום יכולות הרתעה והכרעה מהירה באובדן ובמחיר נמוכים".¹

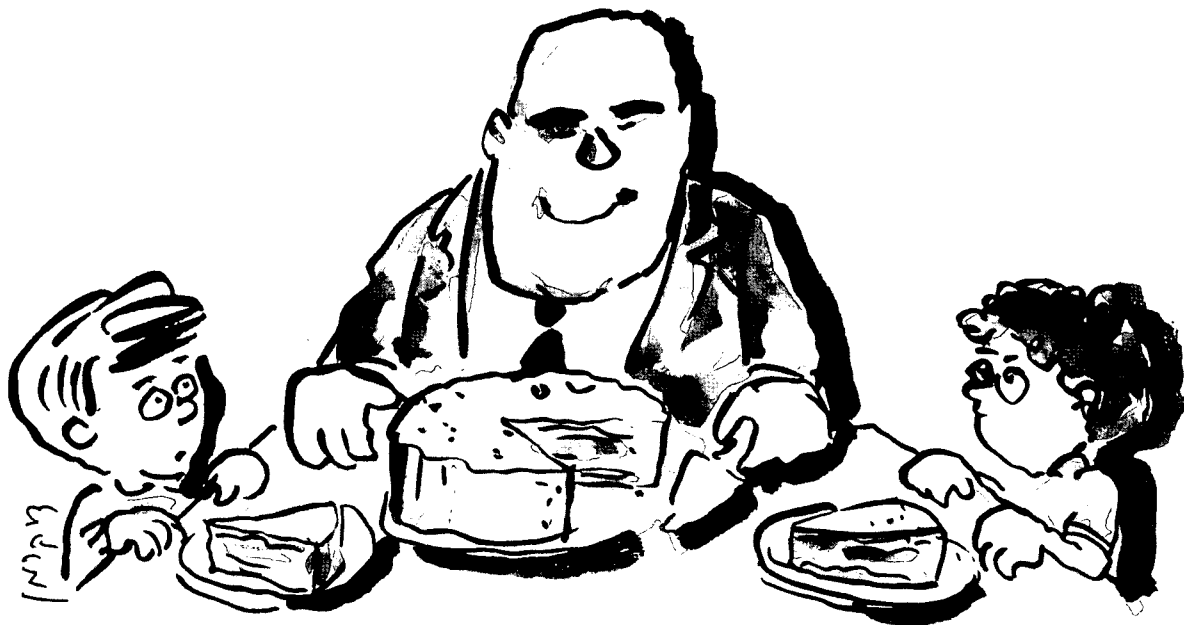
מכירות הנשק
האמריקניות, הנובעות
משיקולים אסטרטגיים,
מדיניים ומסחריים,
מקשות
על צה"ל לשמור
על רמת מענה הולם

מראשית ימיה ניצבה מדינת ישראל מול פער כמותי מאיים ובלתי ניתן לגישור בינה לבין מדינות ערב. אסימטרייה במונחי שטח (עומק אסטרטגי), אוכלוסייה (פוטנציאל להעמיד כוח סדיר גדול) ומשאבי טבע חייבו את ישראל למקד את עולם התוכן של ביטחונה הלאומי בחתירה בלתי פוסקת לבנות את עוצמתה על בסיס איכותי, שבכוחו יהיה להרתיע את יריביה, והיה ותקרוס ההרתעה – אז להכריע כל שילוב של קואליציה ערבית אפשרית. עניינו של המאמר הזה הוא להצביע על משמעות השפעתה של ארצות-הברית על היתרון האיכותי הצבאי

כללי

רע"ן ארה"ב בחטיבה
לתכנון אסטרטגי
באג"ת

יסודות קוגניטיביים להנחת הצורך ביתרון איכותי

המבנה האסטרטגי של המזרח התיכון הציב את ישראל כבר עם הקמתה בנחיתות כמותית מול שכנותיה במונחים של שטח, של אוכלוסייה ושל משאבי טבע. מזכירו המדיני של דוד בן-גוריון, יצחק נבון, לימים נשיא מדינת ישראל, סיפר כי "הזקן" נהג לעיתים קרובות להתבונן במפה שהייתה תלויה על קיר משרדו, שבה צבועה הייתה ישראל בצבע אחד, וכל מדינות ערב בצבע אחר, ולומר: "כל הלילה לא ישנתי בגלל המפה הזאת. מהי ישראל? הבט, כתם קטנטן אחד! נקודה אחת! איך היא נתקיים בעולם ערבי זה?"²

הנחת היסוד הזאת הייתה משותפת לעוד כמה ממעצבי תורת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל אחרי בן-גוריון, וניכר שהיא חילחלה עמוק בתודעתם והיכתה שורשים בתפיסת הביטחון של ישראל ובתוכניות בניין הכוח וההתעצמות של צה"ל.

יגאל אלון גרס בשנות ה-50, כי מבחינה גיאוגרפית, ישראל היא "רצועה צרה של אדמה, גבה... אל הים והיא... מוקפת מכל שאר צדדיה... ישראל... דלה עד כדי ייאוש באוצרות טבע... לעומת ארצות האויב".³

בתחילת מלחמת יום הכיפורים ביטא גם שר הביטחון דאז, משה דיין, דאגה מפני האסימטריה הכמותית שמציבה את צה"ל בנחיתות מול צבאות ערב התוקפים: "אם לא נשיג הכרעה, נשחק את כוחנו ונישאר באמצע המערכה בלי כוח צבאי מספיק. הערבים יש להם נשימה ארוכה".⁴

שר הביטחון בממשלתו הראשונה של מנחם בגין, עזר ויצמן, כתב כי "בחינה אובייקטיבית של הנסיבות ושל היחסים המספריים הופכת את היוצרות ועושה אותנו

מיסטיים ואת הערבים ריאליים ורציונליים". ויצמן גרס בהקשר זה כי נקודת ההשקפה הערבית מבחינה אומנם בנחיתותם האיכותית, אך סבורה כי הכמות היא שתכריע בסופו של דבר לטובת הצד הערבי. "בתחושה הזאת אני חי", ציין ויצמן, "בתחושה זו אני פועל. זו חזות קשה. בלתי נעימה. היא תובעת ראייה מפוכחת והתרחקות מאשליות. היא מחייבת בניין כוח אדיר, מעניק ביטחון למרות כל הנתונים".⁵ משה ארנס, שהיה שר ביטחון תחת שלושה ראשי ממשלה, ביטא בשנות ה-80 את השקפתו, שלפיה "המצב האובייקטיבי הוא כזה שאין ביכולתנו להשיג מה שבנות הברית השיגו במלחמת העולם השנייה - להכניע... מאזן הכוחות באזורנו שונה".⁶

ניתן להבין איפוא כי תפיסה זו של היריב בעיני מעצבי הביטחון הלאומי של ישראל לאורך השנים התבססה על הנחות יסוד השאלות מתחום התיאוריה של ה"ריאל-פוליטיק".⁷ בהתאם להנחות היסוד האלה, ראו קברניטי הביטחון של ישראל לאורך השנים דפוס קבוע ומתמשך של חתירה ערבית מתמדת לעוצמה - כדי לממשה בסופו של דבר נגד ישראל. ברור היה להם לאורך השנים, כי בעוד שניתן לנצח במספר רב של עימותים ומלחמות, הרי שלמדינות ערב מספיק הניצחון הבודד שבכוחו יהיה להציב אתגר לעצם קיומה של מדינת ישראל. בן-גוריון, באחת משיחותיו עם חברי המטה הכללי של צה"ל, אמר: "אסור לנו שתהיה מפלה. הם [הערבים] יכולים שתהיה להם מפלה פעם אחת ושנייה. נפיל עשר פעמים את מצרים - זה לא כלום. יפילו פעם אחת אותנו - וזה נגמר".⁸ שנים לאחר מכן, בשלביה הראשונים של מלחמת יום הכיפורים, נתן שר הביטחון, משה דיין, פורקן להערכתו, שלפיה מצויה ישראל על סף אובדן הבית השלישי.⁹

מטוסי קרב אמריקניים ומצריים מעל הפירמידות בתרגיל "כוכב זוהר", שאותו מבצעים במשותף צבאות ארה"ב ומצרים

להדאיג את ישראל ולהפך את מאזן הכוחות השברירי השורר במזרח התיכון.

מדוע מקקת ישראל ליתרון איכותי?

ההיסטוריה המדינית במזרח התיכון מלמדת כי לאורך השנים חתרו מדינות ערב להציב אתגר לעצם קיומה של ישראל, אף שבאותו הזמן לא היוותה ישראל איום קיומי על שכנותיה. היכולת לקיים דפוס של שיתוף פעולה אמיתי במרחב וקבלת ישראל על-ידי שכנותיה כשחקן שווה, שעיימו יתקיים "שלום חם", הן כנראה יעדים בני השגה בטווח הרחוק בלבד. העדר פתרון למחלוקת עם הפלסטינים על הגבולות ועל זכות השיבה וכן הבדלים תרבותיים ודתיים ימשיכו להקשות על תהליכי האינטגרציה של ישראל באיזור. המציאות הזאת מחייבת את ישראל להמשיך לשמור על יתרונה האיכותי כאמצעי המרכזי לאיזון הפער הכמותי בינה לבין מדינות האיזור.

בעשורים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים השתנתה לבלי הכר חזונו האסטרטגית של המזרח התיכון, והיום כבר אין מי שיטען ליחסי הכוחות שבין "גוליית" הערבי לבין "דוד" הישראלי, המאויים. אולם מרכיבי יסוד, המקשים על היכולת לבנות את הכוח של צה"ל ולהפעילו מול הסביבה, נותרו בעינם:

■ **האסימטריה בין ישראל לבין מדינות ערב.** מבחינת המכלול הרחב של מרכיבי הביטחון הלאומי שמעבר להיבטים הצבאיים, גם היום אין לישראל עומק אסטרטגי. מרבית האוכלוסייה של המדינה ותשתיותיה מרוכזות במרכז הארץ, ברצועת חוף צרה – מה שמקשה על הגנתן מפני איומים מקרוב ומרחוק – בוודאי בעידן טילי הקרקע-קרקע והרקטות ארוכות הטווח. נוסף על כך אין ישראל יכולה להרשות

בניית המענה לאיום הערבי מחייבת ביצוע "הערכת נטו" (Net Assessment), המשקללת את עוצמות היריב אל מול כלל מרכיבי התגובה הישראלית כדי לקבל תמונה הגיונית וקוהרנטית. מהבחינה הזאת הביאה הצמרת הביטחונית של ישראל כל השנים בחשבון גם גורמים המפחיתים מעוצמתן הכמותית של מדינות ערב, ולעומתם – גורמים המעצימים את היכולת הישראלית. למשל, הפיצול והיריבויות הפוליטיות בעולם הערבי, המקשים על גיוס יעיל של כלל מרכיבי העוצמה שברשות מדינות ערב, וחולשת כלכלותיהן; ולעומת זאת, בצד הישראלי: תורת לחימה, איכות חיילים והסינרגיה שבין אלה לבין מערכות לחימה משופרות, המקנות יכולות תמרון, ובעשור האחרון גם יכולות אש מדויקת. יחד עם זאת נשארה ישראל נאמנה למדיניות החותרת לחזק את כל קוטבי הביטחון הלאומי (Catch all Strategy): חיזוק כוחותיה הקונוונציונליים, ובה בעת שימת דגש על "עמימות גרעינית"; בניית תעשיות ביטחוניות המאפשרות יכולות ייצור עצמי ברמה טכנולוגית גבוהה; ובצידה הישענות על רכש אמצעי לחימה ממקורות חיצוניים; ולבסוף גם היסמכות על "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, מעצמת-על המחויבת לביטחונה.

הזמן שחלף מאז מלחמת יום הכיפורים לא ריפא את צלקות הטראומה הלאומית והביטחונית שחוותה ישראל. משנות ה-80 ועד היום נמשכת נוכחות אתגרים ברמות שונות של חומרה: מפיתוח נשק להשמדה המונית ושל האמצעים לשיגורו, בעיקר על-ידי מדינות "פורעות חוק" במרחב המפרץ הפרסי (איראן, עיראק); וברובד אחר, איומי טרור בגבולות ובלב המדינה. בין שני מעגלי האיום האלה ניצב מעגל איומים נוסף – של מדינות המצטיידות במערכות אמל"ח ממיטב הטכנולוגיה, בעיקר מתוצרת ארצות-הברית, שיש בהן כדי

המסחר. הליברליזציה הזאת מאפשרת לבצע קפיצות מדרגה במערכות מכפילות כוח, דוגמת תחום ההצפנה, הלוויינות המסחרית, רמת הדיוק של אותות "ג'י-פי-אס" וכו'.

האינטרסים האמריקניים

היציבות האזורית במזרח התיכון מהווה מטרה ואמצעי כאחד עבור ארצות-הברית. ביציבות אזורית יש כדי לקדם גם יעדים נוספים, דוגמת הכלת עיראק ואיראן, שמירה על רמות סבירות של מחירי הנפט, הקניית ביטחון לישראל ומניעת תפוצה של נשק להשמדה המונית. לקידום מכלול היעדים האלה דבקה ארצות-הברית במדיניות של "מגע והידברות" עם מדינות האזור, ואכן, לצד התייצבותה האיטנה לימין ישראל, בולטת מערכת היחסים המיוחדת של הממשל בושינגטון גם עם מצרים, עם ירדן ועם מדינות המפרץ. במהלכים מסוימים שמנסה ארצות-הברית לקדם אף גוברת ידידותה עם מדינות ערב על שיקולי שיתוף הפעולה האסטרטגי עם ישראל. דוגמא בולטת הייתה במלחמה עם עיראק ובעימותים החוזרים ונשנים עם בגדאד במהלך שנות ה-90, כאשר ישראל נתבעה להבליג על תקיפת שטחה לטובת בניית קואליציה ערבית ומערבית, שהייתה מכריעה לסגירתה של טבעת החנק על צוואר משטרו של סדאם חוסיין. המשמעות המרכזית של התפתחות זו היא שנוצר איזון רב יותר בשיקולים האסטרטגיים של ארצות-הברית ביחס לישראל, ולמדינות ערב. תרגום מגמה זאת בא לידי ביטוי, בין השאר, בעלייה בהיקף האישורים למכירת אמצעי לחימה אמריקניים מתקדמים.

מכל מקום, שיקולים אסטרטגיים אלה, המסבירים את האינטרס האמריקני למכור מערכות אמצעי לחימה מתקדמות למדינות ערב, מצטרפים לשיקולים פנים-אמריקניים, שהם כלכליים ביסודם, המסבירים את הנחישות הרבה של ארצות-הברית לבסס את מעמדה כמעצמה המובילה בשוק המכירות הביטחוניות העולמי:

■ **שמירה על מקומות עבודה** בתעשיות הביטחוניות של ארצות-הברית והמשך פעילותם של פסי הייצור. המשבר העולמי בתעשיות הביטחוניות גרר כמה מיזוגים של חברות ענק אמריקניות, ובלא חוזים לרכש לא יהיה מנוס מפטורים רחבי היקף. מנקודת המבט הזאת הופך יצוא הנשק לסוגיה פוליטית פנים-אמריקנית, המדרבנת מחוקקים בקונגרס ואת ראשי הממשל בושינגטון לפעול למען האינטרסים של התעשיות הביטחוניות - בעיקר אלה הממוקמות באזורי הבחירה שלהם.

לעצמה לקיים צבא סדיר גדול בשל המחיר הכלכלי והחברתי הנובע מכך, בעוד שבצבאות ערב עיקר הכוח נשען על הצבא הסדיר. מדדים נוספים של גודל אוכלוסייה (פער של 1.5% - 2% בשנה בשיעורי הריבוי הטבעי) ושל משאבי טבע (בדגש על מקורות האנרגיה - נפט וגז) מרחיבים את הפער.

■ **קשיים הולכים וגדלים במענה הצבאי לאיומים המתפתחים.** בעשור שלאחר קריסת ברית-המועצות ומלחמת המפרץ נאלצה ישראל לבנות מענה לאיומים חדשים ומגוונים, שבולטים בהם כלי-נשק להשמדה המונית וטיילי קרקע-קרקע. אלה יוצרים מאזן כוחות חדש ולא נוח. בצל המרכיב הזה מתפתח איום חדש על יכולת המענה של צה"ל בדמות זמינותו, יותר מבעבר, של מערכות נשק מתקדם מתוצרת מערבית, במיוחד מערכות אמריקניות, כמעט לכל דורש. שחרורן המוקדם של טכנולוגיות מתקדמות - לעיתים אף במקביל להצטיידות בהן בצבא ארצות-הברית - מכרסם במידה ניכרת ביתרון הטכנולוגי שממנו נהנה צה"ל בעשורים האחרונים.

הגברת קצב המכירות הביטחוניות של ארצות-הברית לאיזור מסייעת למדינות ערב לסגור פערים איכותיים, שהם חיוניים לכושר ההרתעה וההכרעה של צה"ל. האתגר שניצב בפני ישראל לשמור על יתרונה הצבאי האיכותי הפך למשימה קשה שבעתים, ודווקא בעיתות שלום. הערכה שקנתה

הגברת קצב המכירות הביטחוניות של ארצות-הברית לאיזור מסייעת למדינות ערב לסגור פערים איכותיים, שהם חיוניים לכושר ההרתעה וההכרעה של צה"ל. האתגר שניצב בפני ישראל לשמור על יתרונה הצבאי האיכותי הפך למשימה קשה שבעתים, ודווקא בעיתות שלום

לה אחיזה בשנות ה-90, שלפיה מצוי המזרח התיכון על מסלול של התייצבות עם הסרתו של מכשול התחרות הבין-מעצמתית על השפעה במזרח התיכון ועם פתיחתו של "חלון ההזדמנויות" לשלום, היוותה כר נוח עבור וושינגטון לאשר מכירה של מערכות אמל"ח מתקדמות למדינות ערב - גם במחיר שחיקה מסוימת של הפער האיכותי של ישראל.

המציאות האסטרטגית הזאת תורגמה עד מהרה על-ידי ארצות-הברית (ועל-ידי מדינות אחרות) לכלל מדיניות לשיפור גרף היצוא הביטחוני, במיוחד כשברקע משבר עולמי המאיים על שרידותן של כמה מהתעשיות הביטחוניות המובילות. מיותר לציין כי מלחמת המפרץ הייתה מהבחינה הזאת חלון ראווה נדיר בפני מדינות ערב, שהיו חברות בקואליציה האנטי-עיראקית, לחזות ביכולות האמריקניות, דבר שבוודאי רק קידם את מכירת המערכות שמתוצרת ארצות-הברית. המגמה הזאת הסתייעה גם בתהליכי ליברליזציה, שחלו בשנים האחרונות בחקיקה ובתקנות האמריקניות לסיווגן מחדש של מערכות בעלות שימוש כפול, וכן היא הסתייעה בהעתקת פריטים מהרשימה המחמירה, שמנהלת מחלקת המדינה, לרשימה המקילה שמנהל משרד

■ **תחרות מול יצרניות אחרות** (דוגמת צרפת, בריטניה ורוסיה) מאלצת את הממשל לא אחת לאשר מכירת מערכות למדינות ערב, שכן הימנעות ממכירתן או לחלופין מכירת מערכות מנוונות יאפשרו למתחרות של ארצות-הברית ליהנות משוק נוח יחסית ולמכור מוצרים דומים המצויים על המדף באירופה או באסיה. אחד המנגנונים, שבאמצעותם תומכים האמריקנים בתעשיית הביטחון שלהם, הוא מתן כספי סיוע ביטחוני לבעלות-בריתה – כספים שניתן לנצלם לרכש ציוד אמריקני בלבד.¹⁰ ראוי לציין שבשני העשורים האחרונים הצליחה מצרים להתעצם מבחינה צבאית ולקיים יכולות מתקדמות בדומה לצה"ל תודות לכספי הסיוע מארצות-הברית.

השפעת שחיקתו של היתרון האיכותי על בניין הכוח והפעלתו

האסימטרייה הכמותית שבין ישראל למדינות ערב מחייבת את צה"ל לטפח ולשמר שדות ליבה איכותיים, המשפיעים על היכולת

להביא להכרעה. בין אלה ניתן למנות את העליונות האווירית; יכולות מודיעיניות שיסייעו להעריך באופן נכון את כוונות האויב ולהיערך מולו מוקדם ככל שניתן; מערכות שליטה ובקרה מתקדמות; היכולת להשיג יחסי שחיקה גבוהים שנועדו לסיים את המערכה מוקדם ככל שניתן משיקולים כלכליים, מדיניים ושמירה על חיי אדם; וטיפוח יכולת הפעולה ארוכת הטווח.

שילוב של כלל המרכיבים האלה הוא שמקנה את היכולת לכונן יתרון צבאי איכותי, ובשילוב הזה טמונות גם עוצמות סינרגטיות. מרכיבים אלה, כולם כאחד, מהווים תנאים הכרחיים, אם כי לא מספיקים, לבנייתם של שדות האיכות. אליהם מצטרף תנאי הכרחי נוסף, השוכן בליבת היתרון האיכותי הצבאי, והוא גיוס הממד האנושי, הטכנולוגי והדוקטרינרי לכלל עוצמה מערכתית מרתיעה ומכריעה.

משמעות הדבר: יתרון צבאי איכותי פותח תחומים, המקנים לצה"ל שליטה ועדיפות בשדה הקרב, חרף הנחיתות הכמותית. לשון אחר, נכון יהיה לשים דגש על תורת הפעלה ש"תתעל" את המלחמה לכיוונים שבהם נבנה יתרונו היחסי של צה"ל – בממדים הטכנולוגיים. סביר להניח, כי רק בדרך הזאת יהיה בכוחו של צה"ל להגיע לכלל הכרעה – וביחסי שחיקה הנוטים בבירור לטובתו.

דא עקא, שמירה על שדות יתרון אלה וטיפוחם מחייבים הקצאת משאבים הולכים וגדלים, היוצרים אילוצים מערכתיים גדולים על יכולתו של צה"ל לשמר את יתרונו האיכותי:

■ **משאבים** (כסף, כוח אדם טכנולוגי מיומן וידע). צה"ל פועל במציאות של תקציב ביטחון מוקצץ ושל משימות ביטחון שוטף, הגוזלות משאבים רבים, בזמן שבו גובר הצורך לתת מענה לאיומים מתפתחים, הדורשים רמת מענה טכנולוגית במדרגות הולכות וגדלות.

■ **אמצעי לחימה מתקדמים**, שכאמור הופכים לזמינים יותר ויותר עבור מדינות ערב, בין היתר הודות לפתיחותן של שוק הנשק האמריקני בפניהן.

פ ל ט פ ו ר מ ו ת

המתויגות כהגנתיות הנמכרות למדינות ערב. דוגמא בולטת היא מכירת מערכות מתקדמות נגד מטוסים, המאפשרות למדינות ערב להפנות יותר מטוסים משימות הגנה על שמי המדינה למשימות תקיפה. מכאן שאין לבחון כל מערכת נשק כשלעצמה, אלא את השפעתה על המכלול הרחב של הלחימה.

■ **אימונים משותפים של צבאות ערב עם ארצות-הברית** חושפים אותם לתורת לחימה

מערבית, משפרים את יכולת הפעלת הכוח שלהם ומכרסמים ביחסי השחיקה שאליהם שואף צה"ל.

■ **קושי לקיים מסה קריטית כמותית.** איכות בלבד תאבד ממשמעותה, אם לא תהיה לה גם תמיכה כמותית, שתאפשר למצות את פוטנציאל האיכות. האילוץ להשגת המטרה הזאת, מטבע הדברים, הוא תקציבי.

■ **אימים על החוסן הלאומי.** כלכלה יציבה וצומחת, חינוך לערכים ופיתוח החינוך הטכנולוגי לצד יחסי חברה-צבא בריאים הם התשתית שתשפיע על יכולת הצבא לכוון יכולות שתשמרנה את יתרונו היחסי הצבאי של צה"ל אל מול אתגרי הסביבה החיצונית בעתיד. חוסן לאומי הוא דבר שאין לקחתו כמובן מאליו. יש לתחזקו, להשקיע בו תשומות לאורך שנים כדי שיניב את הפירות הרצויים, בעיקר בעידן הגלובליזציה, שבה רבים מהבוגרים של לימודי הטכנולוגיה ניצבים בפני פיתויי העולם הגדול, וכאשר אתוס הציונות מצוי בהתגוננות מול אתגרי הפוסט-ציונות, בלי שבנמצא אתוס אחר ומעודכן.¹¹

דילמות

בניית יכולות צבאיות מתקדמות בצד הערבי – בעיקר ממקורות סיוע אמריקני – מעוררת את השאלה עד כמה מדובר בתהליך שמסכן את מדינת ישראל. מחד גיסא אפשר לטעון, כי סביר שאף לא אחת מאותן מדינות ערביות, המסתמכות על הסיוע ועל הרכש האמריקני, תסכן את הקשר האסטרטגי עם ארצות-הברית על-ידי הצבת איום על

מתקדמות למדינות ערב במתכונת מנוונת, מערכות שיימכרו לצד הערבי בפערי זמן לאחר הטמעתן בצה"ל, או בהפעלת מנגנוני פיצוי שיאפשרו לישראל לשפר מרכיבי איכות מתחומים אחרים.

דילמה אחרת, המתקשרת במישורין להכרח שבגיבוש הבנות עם ארצות הברית בתחום שימור היתרון האיכותי, נוגעת לסוגיית היבוא והיצוא הביטחוני שבין ארצות הברית לבין ישראל. ניתן לקבוע, כי קיים מחיר לנוחות שבקבלת כספי הסיוע הביטחוני מארצות הברית - מט"ח בערכים ידועים ונדיבים, המאפשרים תכנון ארוך טווח, לעומת חוסר הוודאות בנוגע לתקציב הביטחון השקלי, הנתון לשינויים ולאיום קבוע בקיצוץ. המחיר הוא בשעבוד הרכישות הביטחוניות לחברות אמריקניות וגמישות מועטה ביכולת להפנות תקציבים לרכש ולפיתוח "כחול לבן" בתעשיות הביטחוניות בארץ. פתרון אפשרי הוא בהשגת הסכמה אמריקנית להגדלת כספי ההמרה, אלא שהסיכוי לכך, כנראה, קטן.

צמצום היכולת של צה"ל לרכוש מהתעשיות הביטחוניות בישראל מטיל צל כבד גם על יכולת התעשיות הביטחוניות - מעמודי התווך של שמירת יתרוננו האיכותי בטווח הארוך - להתקיים ממכירות למדינות שלישיות. הסיבה: קל הרבה יותר למכור בעולם מערכות נשק שנרכשו על-ידי צה"ל. ואם לא די בכך, הרי שהתלות הרבה בארצות הברית מטילה אילוץ כבד על יכולת התפתחותו של היצוא הביטחוני מישראל: פרשת עסקת ה"פלקון" עם סין, שטורפדה על-ידי ארצות הברית, סימנה בקווים אדומים עבים וגסים את המגבלות שמטילה ארצות הברית על מכירת מערכות מתוצרת ישראלית.

תלות ישראלית זו ברכש הביטחוני מארצות הברית מחדדת דילמה נוספת, שלפחות מבעד לפרזימת היתרון האיכותי ראוי לבוחנה כפתרון אפשרי. מדובר ברעיון להפחית דרמטית בסיוע הביטחוני לישראל ולהותיר על כנו רק את הסיוע לפרויקטים "כחול לבן", שמקיימים גם אינטרס ביטחוני אמריקני, על-פי מודל הסיוע

אינטרס אמריקני מובהק הגלום בשמירת ביטחונה של ישראל. מאידך גיסא, חשוב להבין כי הגם שאין בכוחן של יכולות להעיד על מוטיווציה של מדינה לעשות בהן שימוש אלים, הרי שבכוחן של כוונות להשתנות במהירות (למשל בעקבות הפיכה, עלייה של משטר אסלאמי וכד'), כך שחיבור של יכולות מתקדמות, שנבנו לאורך השנים, עם כוונות חדשות ייצור איום משמעותי. תסריט כזה מחייב את ישראל לבנות מענה המתייחס לכלל היכולות הרלוונטיות בצד הערבי, גם (ובשל רמתן הטכנולוגית, בעיקר) מול היכולות שמקורן ברכש ביטחוני מתוצרת ארצות הברית. זאת ועוד, ישראל חייבת להביא בחשבון מצב שבו יכולות כשלעצמן, המצויות בידי מדינות ערב, עלולות להשפיע על המוטיווציה לאתגר את ישראל. לשון אחר, בכוחן של יכולות, אם יחצו סף קריטי מסוים, לעודד את מקבלי ההחלטות במדינות ערב לעשות בהן שימוש.

תהיה זו תמימות לבסבור כי ארצות הברית תבחר לאבד נתח משוק מכירות הנשק שבו היא אוזחת במזרח התיכון בשל נוחות ישראלית, או לכרסם בסיוע החוץ הביטחוני, שהוא אחד ממנופי השפעתה המדיניים המרכזיים

האם מחייבות הסכנות האלה את ישראל "להיעמד על שתי רגליה האחוריות" בכל עת שארצות הברית תמכור מערכות מתקדמות למדינות האזור? תשובתי לשאלה זו היא שלילית. תהיה זו תמימות לבסבור כי ארצות הברית תבחר לאבד נתח משוק מכירות הנשק שבו היא אוזחת במזרח התיכון בשל נוחות ישראלית או לכרסם בסיוע החוץ הביטחוני, שהוא אחד ממנופי השפעתה המדיניים המרכזיים. הדעת נותנת כי ראוי יותר לכוון מנגנוני עדכון והסכמה בין ארצות הברית לבין ישראל באשר לפרטי נשק שבכוונת הממשל בווינגטון להכניס לזירה ולהימנע ממכירתם של אמצעי לחימה הפוגעים בשדות איכות חיוניים של צה"ל. לעיתים אף רצוי לישראל לוותר על רכישת פריטים מתקדמים מארצות הברית, ובכך להצדיק את אי-מכירתם למדינות ערב ולמנוע בכך את כניסתם לזירה. המצב האידיאלי מבחינת ישראל הוא שמנגנון ההסכמה ישמור על יתרוננו האיכותי של צה"ל באמצעות מדרג פעולות: מכירת מערכות

מודל המתאר את השחיקה ביתרון האיכות על ציר הזמן

ומה הלאה?

התבוננות בדינמיקה של שמירת היתרון הצבאי האיכותי – במגבלות המערכתיות והערכיות מבית לצד בניית מרכיבי איכות בצד הערבי והפער הכמותי הקיים לטובת מדינות ערב – מלמדת כי עלולה להיווצר לאורך זמן בעיה ברמה האסטרטגית למדינת ישראל. להלכה, לפחות, ניתן לומר כי הסכמי שלום כוללים בין ישראל לשכנותיה מהווים גורם מרסן, וכי סידורי ביטחון חזקים יצמצמו את ההסתברות למתקפת פתע; אולם קיים גם יסוד להערכה – שעל ארה"ב לקחתה בחשבון – כי הסכמי שלום בין ישראל לשכנותיה יחזיקו מעמד לאורך זמן לא במעט (ויש שיגידו אך ורק) ככל שתישמר עוצמתו הצבאית של צה"ל.

במבט לעתיד ראוי לשאול כבר כיום שאלות הנוגעות לקשר שבין ההתעצמות הצבאית של מדינות ערב באמצעות רכש וסיוע מערבי מתקדם לבין חולשתן הכלכלית והתרבות הפוליטית בהן. לשון אחר, יש לרדת לעומק המשמעות הנובעת מההשקעה הגדולה בביטחון במדינות ערב, בלי שההשקעה הזאת מלווה בשינוי פנימי של נורמות ושל פתיחות פוליטית וחברתית – שינוי שהוא תנאי הכרחי לביסוס סביבה יציבה לאורך זמן. המצב הזה עלול לחזק בטווח הרחוק את החשיבה השמרנית-לאומנית בכמה ממדינות ערב, באופן העלול לשבש את היציבות האזורית ולהציב אתגרים משמעותיים למדינת ישראל.

מההיבט המתודולוגי ראוי לנתח את המאזן האזורי

בכלים, אשר בכוחם יהיה גם למדוד את הפער האיכותי בין ישראל למדינות ערב. על פניו נראה כי קיימות שלוש אפשרויות לביצוע מלאכה זו:

■ **על-פי רשימות אמל"ח.** לבחון אילו מערכות אמל"ח וחימוש קיימות בצבאות ערב ולהשוותן למערכות וליכולות של צה"ל. בהתאם לשיטת הבחינה הזאת ראוי להבין כי לא רק הרמה הטכנולוגית של המערכות צריכה להיות מובאת בחשבון. הצבר כמותי של אמל"ח בידי מדינות ערב,

מעבר לסף מסוים, ייחשב גם הוא לגורם איכותי. מדד זה, אם יאמץ שיטות של חקר ביצועים, יוכל לנתח גם הפקת איכויות ממערכות נשק כפי שיבואו לכלל ביטוי במסגרת תורת הפעלה שונות.

■ **על-פי איום הייחוס.** לאבחן תחומים שבהם סבורה ישראל שתיאלץ להתמודד מול מדינות ערב – למשל בשדה קרב קונוציונלי או מול נשק להשמדה המונית, רק מול מדינות שכנות, או שגם מול מדינות העומק, ואולי בכל החזיתות גם יחד – ולבחון את מידת היתרון האיכותי ביחס לאיומי הייחוס שייקבעו.

■ **על-פי מחיר הניצחון.** גם אם סבורה ישראל כי בכוחה

הניתן לפרויקט ה"חץ". אימוץ הצעה כזאת מותנה, כמובן, בהפחתה דומה של כספי הסיוע הביטחוני למצרים. מצב כזה יאפשר לישראל להרחיב את הפער האיכותי הצבאי שבינה לבין מצרים בשל העדיפות שתינתן מעתה לתעשיות בישראל, לעומת כרסום ביכולת הרכש של מצרים מכספי הסיוע. מרגע שהמרוץ העיקרי יהיה בין התעשיות הביטחוניות של ישראל ושל מצרים, יבואו לידי ביטוי העליונות של ישראל בתחומי הטכנולוגיה, כוח האדם והכלכלה.

הלקח המצרי

מאז חתמה על הסכם השלום עם ישראל בשנת 1979, נהנית מצרים מסיוע אמריקני אזרחי וצבאי רחב היקף בגובה של כ-2 מיליארד דולר בשנה (מתוכו 1.3 מיליארד דולר סיוע צבאי).¹² סיוע זה איפשר למצרים במרוצת השנים להגדיל את כוחה הצבאי באופן משמעותי, ובמספר תחומים חיוניים גם להציב אתגרים של ממש ליכולת הפעולה של צה"ל.

המקרה המצרי מחדד כמה סוגיות בעייתיות עבור ישראל בתחום השמירה על יתרונה האיכותי היחסי:

■ **צה"ל נדרש לבנות את כוחו מול יכולות האויב** (להבדיל מכוונותיו), שכן יכולות מעבר לסף מסוים עלולות, אולי, להשפיע על המוטיווציה של היריב לעשות בהן שימוש. יתרה מכך, כפי שכבר צוין, כוונות עלולות להשתנות במהירות, בעוד שבניית מענה נמשך פרק זמן ארוך יותר.

■ שיפורים טכנולוגיים ורכש של

אמצעי לחימה מתקדמים על-ידי מדינות ערב מצמצמים לאורך הזמן את פערי המיומנות בין הלוחמים בצד הערבי לבין צה"ל.

■ **מודל הסיוע למצרים יצר ציפיות בקרב מדינות ערב** לזכות בנתח דומה במקרה של הסכם שלום עם ישראל. מבחינה זו אפשר ששאלת הרכש הביטחוני מארצות-הברית עלולה להוות גורם משפיע (ואולי מכריע) במערכת השיקולים של

מדינות ערביות נוספות (בראש ובראשונה סוריה), אם להגיע לכלל הסכם שלום עם ישראל. ישראל ודאי שלא תהיה מוכנה שיחזור על עצמו תקדים ההתעצמות המצרי.

מנגד, קשה להתעלם מהטענה כי מצרים תתייצב בפני דילמה אם להפעיל את עוצמתה נגד ישראל בתרחישים מסוימים, כשעל הכף הפסד התמיכה החומרית מארצות-הברית. מנקודת המבט הזאת, אולי דווקא בשל התלות המצרית בארצות-הברית נשמרת מידה רבה יותר של יציבות במערכות היחסים האסטרטגיות שבין ישראל למצרים, קל וחומר בנקודת שיווי המשקל העדינה של מאזן הכוחות האזורי הכולל במזרח התיכון.

מידת שיתוף הפעולה של ישראל עם מדינות זרות, בדגש על מיסוד "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, היא תנאי חשוב ביותר לאיזון כוחות סביר בין ישראל לערבים

"אף-15" מעל ירושלים - צה"ל נדרש לבנות את כוחו בהתאם ליכולות האויב ולא בהתאם לכוונותיו

השפעתה של ארצות-הברית על היתרון האיכותי של צה"ל

1. אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, ספריית הפועלים, תל-אביב, 1994, עמ' 16
2. Yigal Alon, *The Making of Israel's Army*, Sphere Books, London, 1971, P.72
3. משה דיין, אבני דרך, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 601
4. עזר ויצמן, לך שמיים, לך ארץ, ספריית מעריב, תל-אביב, 1975, עמ' 172
5. משה ארנס, הארץ, 5 ביוני 1984
6. על עקרונות "הריאליזם המדיני" הקלאסי ראו: Morgenthau J. Hans and Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations*, McGraw Hill, New York, (6th Ed.), 1985, pp. 1-17
7. משה דיין, שם, עמ' 213
8. חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, ספריית מעריב, תל-אביב, 1978, עמ' 63
9. למעט ישראל, שלה יש זכות להמיר חלק מכספי הסיוע לרכש מקומי.
10. בשנים האחרונות נכתבה ספרות עניפה, הבוחנת את החברה הישראלית לאור קודים חברתיים, השואבים הסברים החל מהאתוס הציוני הקלאסי ועד לגישות הפוסט-ציוניות. לטעמי, דיון הממצא את עיקר הטיעון לעיל מצוי אצל דוד אוחנה, **הישראלים האחרונים**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1998
11. כולל את ההפחתה בסיוע האזרחי בגובה של 40 מיליון דולר מדי שנה מאז 1998 ועד לשנת 2008. תוכנית ההפחתה של הסיוע האזרחי כוללת גם את ישראל, שבשנת 2008 תפסיק לקבל סיוע אזרחי מארצות-הברית. במקביל נהנית ישראל מהגדלה בסיוע הצבאי בשיעור של מחצית מההפחתה, קרי 60 מיליון דולר בשנה במדרגות עולות, עד להתייצבות הסכום החל משנת 2008.
12. להרחבה בנושא הזה ראו: יחזקאל דרור, **אסטרטגיה רבתי לישראל**, אקדמון, ירושלים, 1989, עמ' 229-233, וכן אבנר יניב, עמ' 465-466

להכריע כל שילוב של איומים ושל סיכונים נגדה, הרי שברבות השנים, הצטיידות מדינות ערב במערכות נשק מתקדם מייקרת מבחינת ישראל את מחיר הניצחון במונחים של חיי אדם, של עלויות כספיות ושל ימי לחימה.

בכל מתודולוגיה שתיבחר - גם אם מדובר בשילוב של חלק מדרכי מבחן אלה או של כולן יחדיו - מן הראוי ששאלת היתרון האיכותי תידון לא רק מנקודת המבט הישראלית, אלא גם מנקודת הראייה של מדינות ערב. אם אכן יתרון איכותי עלול להשפיע על המוטיוציה של מדינות ערב להציב אתגרים ביטחוניים לישראל, חשוב יהיה להבין את הסביבה הפסיכולוגית שבה מנתחות מדינות ערב באופן סובייקטיבי את מצבן האסטרטגי במאזן הכוחות מול ישראל ואולי להקיש מכך על כוונותיהן.

מכל הבחינות שלעיל, מידת שיתוף הפעולה של ישראל עם מדינות זרות, בדגש על מיסוד "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, היא תנאי חשוב ביותר לאיזון כוחות סביר בין ישראל לערבים. ברית שתקשר עם מעצמה עשויה להוות מענה לימים בעתיד, שבהם עלולות מדינות ערב להביא את הפוטנציאל הגולמי שברשותן לכלל מיצוי ולתרגם את היתרון הכמותי שברשותן גם לכלל יתרון איכותי.¹³

הערות

1. הגדרה זו אינה רשמית, אינה מחייבת ופתוחה לביקורת. ראו דיון בנושא בהשתתפות פרופ' אסא כשר, פרופ' עוזר שילד ופרופ' אמנון יוגב בתוך **איכות וכמות**, מערכות, תל-אביב, 1985, עמ' 23-29. כמו כן ראו את פרק המבוא, שם, עמ' 10-7
2. יצחק נבון, "דוד בן-גוריון", **סקירה חודשית**, נובמבר 1974, בתוך

קצין ודוקטור - כיבוד המלצת רופאים צבאיים עלידי מפקדים

המצב המשפטי הנוכחי אוסר על מפקדים לפעול בניגוד להמלצתו של רופא צבאי, חוץ מאשר במקרים חריגים ביותר ויוצאי דופן ביחידות מיוחדות. במצב הזה ישנה בעיה, שכן בעוד שהצבא מטיל אחריות מוחלטת על המפקד ביחס לכל מה שמתרחש ביחידתו, הרי שבתחום הסמכויות הוא מגביל אותו. כותבי המאמר מציעים רפורמה, שבמסגרתה יותר למפקדים לסטות מהמלצות רופאים, אם נימוקי ההמלצה הם מבצעיים (השתתפות החייל החולה תפגע בביצוע המשימה). אולם גם במסגרת הרפורמה המוצעת אסור יהיה למפקדים להתעלם מהמלצות רופאים, שמבוססות על הנמקות רפואיות (השתתפות החייל תפגע בבריאותו)

אל"ם חני כספי, רס"ן תמיר מוריץ

פתח דבר

המאמר הזה עוסק בשאלה ובמענה המשפטי לה, שניתן כחווה דעת משפטית. לכאורה מדובר בשאלה אחת בלבד מיני רבות, אלא שהדילמה והפתרון שיוצגו כאן הם פרי חשיבה משותפת לנו, המשפטנים הצבאיים, למפקדים ולרופאים הצבאיים. לפיכך אין לנו כאן עניין בפתרון משפטי רגיל, המתקבל לאחר בחינתן של הוראות הדין, אלא בפתרון שהוא תוצאתו של רב-שיח עם מפקדים ועם רופאים. שילובם של שלושה גורמים

השאלה שבה עוסק המאמר הזה היא: האם חייב המפקד בכל מקרה לכבד המלצה של רופא צבאי? המקרה הראשון למבחן שהובא בפנינו הוא כדלקמן: מפקד-לוחם חלה במחלה, שלדעת רופאי הצבאיים מונעת ממנו להמשיך לשרת במקצועו הצבאי שאליו הוכשר, ואשר יש לו בו מומחיות מיוחדת. בפני מפקדו, קצין בכיר, הובאה חוות-דעתם של הרופאים המומחים לתחום, אשר הבהירה חד-משמעית, כי אין להעסיק את הקצין במקצועו.

המפקד האמור ראה בחוות-הדעת המלצה בלבד, החליט כי הוא מאשר לקצין להמשיך בתפקידו וציידו לשם כך ב"אישור מפקד".

טרם סיימנו להתלבט בשאלה, האם רשאי היה המפקד לקבל החלטה כזאת, הגיעה לשולחננו השאלה, האם רשאי צה"ל לערוך אימון ייחודי, אשר חיל הרפואה סבר כי הוא עלול להעמיד את החיילים המתאמנים בסכנה בריאותית קשה. גם במקרה הזה סבר קצין בכיר, כי חרף המלצת חיל הרפואה, בסמכותו לאשר את האימון בשל חשיבותו והצורך הייחודי בו. הנימוק שהציג היה כי הוא המפקד האחראי

אין לנו כאן עניין בפתרון משפטי רגיל, המתקבל לאחר בחינתן של הוראות הדין, אלא בפתרון שהוא תוצאתו של רב-שיח עם מפקדים ועם רופאים

מ ש ל ש
דיסציפלינות
שונות - פיקוד,
רפואה ומשפט -
הוא שהפך את
הנושא לייחודי,
ומשום כך בחרנו
להביאו בפני
הקוראים.

קצין ייעוץ בכיר ויועץ משפטי לחיל הרפואה

ע' הפצ"ר ליועץ ולחקיקה

במקרה של אישור חריגה מתירות הפקודות לרשות המוסמכת (המפקד) שלא לאמץ את המלצת הסמכות הרפואית, אך מסייגות את הסמכות הזאת בכך שטרם קבלת ההחלטה על המפקד לבחון את "הצורך ולשקול באופן מיוחד את רמת הסכנה לאדם". מכאן שגם במקרים יוצאי הדופן, שבהם קיימת התנגשות בין המלצת הרופא לבין רצון המפקד, לא רשאי המפקד להקל ראש בהמלצה הזאת.

כאמור, שני המנגנונים שציינו יחדיו ליחידות מיוחדות, אולם רק מנגנון אחד, שנועד למקרים קיצוניים, מאפשר שלא לכבד המלצת רופא. מקיומה של הסמכות המיוחדת והמוגבלת הזאת ניתן לקבוע את הכלל, שבכל המקרים האחרים חל איסור שלא לכבד המלצת רופא. במילים אחרות:

חובה על המפקד לכבד המלצה רפואית שניתנה לו. עקרונות נוספים, התומכים בגישה שלפיה אין למפקד אפשרות לאשר פעולה בניגוד להמלצת רופא, הם עקרונות המשפט המנהלי. המפקד הוא רשות מנהלית, וככזה צריכה החלטתו לעמוד במבחנים שנקבעו על-ידי בית-המשפט העליון לגבי החלטות של רשות מנהלית. בקיצור נמרץ נאמר כי על רשות מנהלית מוטלת, בין היתר, החובה לפעול בסבירות, שלא מתוך שרירות, ובעיקר עליה לשקול את כל השיקולים הרלוונטיים ולהתעלם משיקולים שאינם כאלה.³ בהחלט ייתכן שהחלטת מפקד, שהעדיף את חשיבותו ואת תועלתו של אימון צבאי על פני קיומו של סיכון לפגיעה

לאימון, ולכן בסמכותו לאשרו.

שני המקרים מעוררים שאלה זהה.

בעוד אנו שוקדים על בחינת הנושא, הוצג בפנינו המקרה השלישי: האם חייב מפקד בכיר להתחשב במגבלות שהוצבו על-ידי חיל הרפואה לעניין הכשירות הבריאותית לתעסוקה מבצעית, או שמא הוא רשאי לקבוע, כי נוכח המצב הביטחוני השורר במקומותינו הוא מאשר את ביצוע התעסוקה המבצעית גם לחיילים בעלי פרופיל רפואי נמוך מזה שנקבע ככשיר לביצוע התעסוקה על-ידי חיל הרפואה?

שלושת המקרים האמורים מעלים בעצם שאלה אחת: האם חייב המפקד בכל מקרה לפעול על-פי ההמלצה הרפואית שניתנה לו; ואם לא, אז מתי ובאילו נסיבות הוא יהיה רשאי לסטות מההמלצה הזאת? לסוגיה הזאת מוקדש מאמרנו זה.¹

המפקד מחויב למלא אחר המלצת הרופא

סעיף 39 לפקודת מטכ"ל 33.1204 קובע במפורש, כי "מפקד חייב לבצע וליישם את ההמלצות הרפואיות שניתנו על-ידי קצין הרפואה". לכאורה, בכך תם העניין. פקודות הצבא מטילות חובה חד-משמעית על המפקד למלא אחר המלצותיו המקצועיות של רופא, ולכן אין הוא בן-חרוץ לחרוג מהן. ההיגיון שבכלל הזה ברור: למפקד אין הידע הנדרש, והוא חסר את הכלים המתאימים כדי להעביר תחת שבת ביקורתו את החלטותיו המקצועיות של הרופא. קל וחומר אמורים הדברים כשמדובר בחיי אדם או בסיכון בריאותו, שאז אנו מצפים מהמפקד להבין שעליו לכבד את המלצת הרופא וליישמה.² נציין כי הפקודה הזאת אומנם דנה במסדר חולים ובהמלצות על ימי מחלה, אולם קשה יהיה להבדיל בין החובה למלא אחר המלצות רפואיות לעניין ימי מחלה לבין המלצות רפואיות אחרות.

עיון מעמיק בפקודות הצבא מגלה כי רק במקרה אחד, מצומצם בהיקפו, מאפשר המחוקק הצבאי למפקד "לקחת אחריות" ולהתיר פעולה גם בניגוד להמלצת רופא. הדבר קבוע בפקודת מטכ"ל 7.0103 "בטיחות ביחידות מיוחדות". באותה פקודה נקבעו שני מנגנונים המאפשרים חריגה מפקודות הצבא. המנגנון הראשון נקרא בפקודה "היתר", שמשמעותו מתן היתר לחרוג מפקודות הצבא המחייבות לעניין בטיחות באימונים. במקרה הזה מוסמך המפקד להתיר חריגה מפקודות הצבא, ובלבד שהסמכות המקצועית (הרופא המוסמך) נתנה את הסכמתה לכך. במקרים שבהם דחתה הסמכות המקצועית הרפואית את הבקשה להיתר לחרוג מפקודות הצבא - לא יינתן היתר.

המנגנון השני הוא מנגנון "החריגה", שנועד למקרים מיוחדים ויוצאי דופן, ובלשון הפקודה: "חריגה תינתן רק באותם מקרים שבהם - בגלל נסיבות מיוחדות, אופי המשימה, אילוצי זמן ושיקולי ביטחון שדה - לא ניתן לתת היתר".

אחריות המפקד לחייליו

פקודות הצבא מבטאות את גישתו של צה"ל ביחס לאחריות המפקד ולסמכותו. על-פיהן יש למפקד אחריות לביצוע המשימות של יחידתו וכן לשלומם ולבריאותם של חייליו. כך נקבע, למשל, בהוראת הפיקוד העליון 20712: "מפקד היחידה אחראי לכל נושאי הבטיחות והגהות ביחידה, ומחובתו לפרסם פקודות בנושא, להנחות את פקודיו ולהטמיע נושאים אלה ביחידה". לשם מימוש אחריותו קיימים גורמים מקצועיים, שתפקידם לייעץ לו – כל אחד בתחום מומחיותו – מהי הדרך הטובה ביותר לביצוע תפקידו. אולם האחריות היא עדיין שלו, ועליו להתמודד עם המלצותיהם של אותם הגורמים המומחים ולהעבירן תחת שבט ביקורתו. עם זאת, כאשר מדובר בתחום הרפואי, ברור כי המפקד נעדר ידע ויכולת המאפשרים את התערבותו בהמלצות האלה. מראש ניתן לומר, כי מרחב האפשרויות להתערב בהמלצה רפואית הוא מצומצם ביותר. אף על פי כן, על-פי פקודות הצבא, כאמור, לא רק גורמי הרפואה לבדם נושאים באחריות לבריאותו של החייל, אלא הכתובת הראשונה היא המפקד, והרופא הוא עוזר כנגדו.

תפקידו של הרופא הצבאי ואחריותו לחיילי היחידה

מערך הרפואה הצבאי הוא מערך רפואה ייחודי, שזכה להכרה על-ידי המחוקק כאשר קבע, כי חייל יקבל "שירותי בריאות מחיל הרפואה של צבא הגנה ישראל או ממי שפועל מטעמו"⁵. החוק, שכונן את הרפואה הציבורית בצורתה הנוכחית, הוציא מתחולתו את חיילי צה"ל והקנה לחיל הרפואה את הסמכות הבלעדית להעניק להם טיפול רפואי.⁶ לא בכדי עשה כן המחוקק. הגם שהטיפול הרפואי בחייל אינו שונה – ואינו צריך להיות שונה – מהטיפול הרפואי הניתן לכל אדם, עדיין לרפואה הצבאית ייחודיות משלה. הרפואה הצבאית היא חלק בלתי נפרד מהצבא, ויש לה היכרות טובה עם המאפיינים המיוחדים של השירות הצבאי. לכן ביכולתה להתאים את הטיפול הרפואי לצרכים המיוחדים של השירות הזה.

בין שאר תפקידיה אמונה הרפואה הצבאית גם על מערך המיון הרפואי. המערך הזה קובע כללי מיון מיוחדים, התואמים את אופיו של השירות הצבאי ואת הנדרש בו, ואשר נועדו לשרת את צרכיו, תוך שמירה על בריאות החיילים.

בלתי הפיכה בבריאותו של חייל, שעלולה לעלות לו אף בחייו, תיחשב לא סבירה באופן מהותי, כך שביט-משפט ימצא אותה נגועה באי-חוקיות.⁴

יכולנו אפוא לחתום את מאמרנו במסקנה המשפטית העולה מפקודות הצבא, ולפיה למעט במקרה חריג (אישור חריג ליחידות מיוחדות) יש לרופא הסמכות להטיל וטו על ביצוע המשימה או למנוע מחיילים להשתתף בה, והכול מטעמים מקצועיים-רפואיים, בלי שתהיה למפקד יכולת להתערב בכך.

הדילמה האמיתית

המסקנה הזאת, הגם שהיא מתיישבת עם פקודות הצבא, כפי שהן מנוסחות היום ופורטו לעיל, אינה דרה בכפיפה אחת עם

עקרון עליונותו של הפיקוד, הבא לידי ביטוי בחוק יסוד: הצבא ובחש"ץ. פקודות הצבא קבעו מפורשות כי המפקד הוא האחראי לשלום חייליו. הטלת אחריות כה רחבה על המפקד אינה יכולה להיעשות בלי שתהיה למפקד סמכות רחבה. המסקנה שעליו לקבל ללא כל תנאי וללא כל סייג את המלצות הרופא יש בה משום חתירה תחת הרציונל העומד בבסיס המערכת הצבאית, הרואה במפקד את חזות הכול. למפקד אחריות כוללת לביצוע המשימה, ובכלל זה לבטיחות חייליו. אנו מצפים ממנו לראות את התמונה בכללותה, תוך מתן משקל לגורמים רבים. פגיעה ביכולתו להחליט באופן עצמאי אינה מתיישבת עם אחריות הפיקוד ועם התפיסה הצבאית המקובלת, שלפיה בראש הארגון עומד מפקד, והוא זה האחראי לכל דבר המתרחש ביחידתו. הנחיה ההופכת את המלצת הרופא למחייבת בכל מקרה נוטלת, למעשה, מהמפקד סמכויות והופכת את קצין המטה מדרג מקצועי מיעץ לדרג מחליט. הדילמה האמיתית בסוגיה הזאת היא, למעשה, ההתנגשות בין שתי תפיסות: בין התפיסה הצבאית הקלאסית, הרואה את המפקד כמי שנושא באחריות הכוללת, ולשם כך מוקנות לו כל הסמכויות הנדרשות למימוש האחריות הזאת, לבין הגישה שנסקרה לעיל, כגישת הדין הצבאי הקיים, המעניקה, ככלל, עליונות להחלטה המקצועית, כאשר מדובר בהמלצת רופא. על מנת למצוא פתרון אחר לסוגיה

הזאת, שלא יתגש חזיתית בעקרון הסמכות והאחריות של המפקד, עלינו לבחון את היקף האחריות המוטלת על המפקד, את היקף האחריות המוטלת על הרופא ואת אחריותם המשותפת לשלומם ולבריאותם של החיילים.

למפקד אחריות כוללת לביצוע המשימה, ובכלל זה לבטיחות חייליו. אנו מצפים ממנו לראות את התמונה בכללותה, תוך מתן משקל לגורמים רבים

הדילמה האמיתית בסוגיה הזאת היא בין התפיסה הצבאית הקלאסית, הרואה את המפקד כמי שנושא באחריות הכוללת, לבין גישת הדין הצבאי הקיים, המעניקה, ככלל, עליונות להחלטה המקצועית, כאשר מדובר בהמלצת רופא

הצבאי יכולת לקבוע כללים, שלפיהם ינהג הצבא כדי לשמור על בריאות החיילים ולמנוע, ככל הניתן, פגיעה בהם. מטבעם של דברים, הרופא הצבאי אינו יכול להעלים לחלוטין את הנזקים העלולים להיגרם לחייל במהלך שירותו בצבא, וחובתו היא לפעול כמיטב יכולתו על מנת להקנות את הנזקים האלה. למשל, ברור שהרופא הצבאי אינו יכול להמליץ לכל חיילי צה"ל שלא לצאת לקרב או לא להתאמן, שכן הדבר כרוך בסיכון בריאותי כלשהו. נסכם איפוא ונאמר כי המלצתו של הרופא הצבאי, מעצם היותו כזה, משלבת היבטים רפואיים יחד עם שיקולים הקשורים למשימות

לבד ממתן טיפול רפואי, על הרופא הצבאי לעמוד על המשמר ולבחון האם התחולל שינוי במצב בריאותו של החייל, אשר מצדיק להטיל - או להסיר - מגבלות שונות על שירותו הצבאי. כמו כן עליו לבחון כל העת, האם יש להתאים לחייל פרופיל רפואי חדש, ובכלל זה פרופיל רפואי שבגיניו יפוטרו החייל מהשירות.

למעשה, חובש הרופא הצבאי שני כובעים: בכובעו האחד הוא רופא לכל דבר ועניין. עליו לתת טיפול רפואי לחיילים ולשמור על בריאותם. בכובעו האחר הרופא הוא מפקד צבאי וקצין מטה של מפקדו, וכזוה עליו להתאים את הכללים

הצבאיות, לחשיבותן ולנחיצותן. זהו ייחודה של המלצת הרופא הצבאי.

כאמור, עצם טיבו של השירות בצה"ל אינו תמיד "יפה לבריאות". האתגרים שהוא מציב, ובעיקר הסכנות הכרוכות בלחימה ובמאבק באויב, עלולים להביא לפגיעה בשלומו של החייל, בבריאותו ואפילו בחייו. עם זאת, צה"ל מעמיד את חייליו בסכנה רק אם הדבר הכרחי, ואם אין להימנע מכך. אם בלחימה משתדל הצבא לשמור על חייליו, קל וחומר שבפעילות שגרה ובאימונים, שתכליתם להכין את החיילים לקרב ולשפר את יכולתם לעמוד במוטל עליהם, יש לשמור

הרפואיים המקובלים לצרכים המיוחדים של הצבא. המערכת הצבאית דורשת מהרופא הצבאי, הבקיא בתנאים של השירות הזה ובקשיים שהוא מציב, שימעיט ככל האפשר את הסכנה הבריאותית שלה חשופים החיילים, אך גם שיגלה הבנה לדרישות ולצרכים ההכרחיים לפעילותו התקינה של הצבא.

כובעו השני של הרופא הצבאי הוא המייחד אותו מהרופא האזרחי. לכן כאשר הוא ממליץ המלצות הקשורות בשירות הצבאי, חזקה עליו שבחן גם את הצרכים הייחודיים של צה"ל, והמלצתו מביאה אותם בחשבון. בהקשר הזה נציין, כי לרופא

על הכלל שלפיו יש להימנע ככל האפשר מפגיעה בבריאותם ובשלומם. מן הטעם הזה קבעו פקודות הצבא הוראות בטיחות, כגון הוראות הבטיחות באימונים של מפקדת זרוע היבשה והוראות קרפ"ר, ובהן כללים שאין לעבור עליהם, והכול להבטחת שלומם של החיילים בשגרה ובאימונים.⁷ לנושא הסיכונים, שאליהם ניתן לחשוף חיילים שלא במסגרת קרב, נדרשה באחרונה "ועדת החקירה לעניין הפעילות הצבאית בנחל הקישון ומימי הסביבה והשפעתה על בריאותם של חיילי צה"ל שהופעלו במקום" בראשות כבוד נשיא בית המשפט העליון (בדימוס), השופט מאיר שמגר (להלן: "ועדת שמגר"). ועדת שמגר קבעה כי "יצירת תנאים מציאותיים בעת אימונים אין פירושה שיוורים ישירות במתאמנים, גם אם זאת תהיה כמובן המציאות הצפויה ביעד. אימונים אינם זהים לקרב. לא ניתן לגבור בכוח הרצון ועל ידי דבקות במטרה על חומרים כימיים וביולוגיים, המכריעים יצור חי שנקלע לתוכם... התעלמות לצורכי אימונים מכל סיכון, הנובע מחומר כימי, ביולוגי או רדיואקטיבי, היא מעשה נטול תבונה ונטול גישה מקצועית. לא ניתן אלא לראות בכך עצימת עיניים, העולה מקוצר ראות חסר היגיון או ביטחון עצמי מופרז מול אופיו, מהותו והיקפו של הסיכון".⁸

דו"ח ועדת שמגר קובע, למעשה, כי ההיבטים הבטיחותיים של פעילות צבאית צריכים לקבל אישור רפואי מגורם מקצועי, שיינתן את דעתו לסוגיית הבריאות במובנה הרחב ולסיכונים בריאותיים פוטנציאליים. לכן ניתן להסיק מדו"ח ועדת שמגר, כי כאשר לא מתקבל אישור ביחס להיבטים הבריאותיים, לא ניתן יהיה לערוך את האימון.

הנה כי כן, יש למתוח קו ברור בין פעילות שגרתית ואימונים לבין קרב. בעוד שבתנאי קרב ההיחשפות לסכנה היא כורח המציאות, באימונים אין הדבר כך, אף אם זו תהא המציאות הצפויה בקרב.⁹

זו גם הייתה גישתם של בית המשפט העליון ושל בתי הדין הצבאיים, כאשר נדרשו לפסוק בסוגיות כאלה שהובאו בפניהם. יפים לעניין הזה דברי בית הדין הצבאי לערעורים בע/ 76 / 177 התצ"ר נ' רס"ן קטן, כפי שצוטטו על ידי בית המשפט העליון בפרשת שפרן:

"נושא הבטיחות הוא עניין מרכזי בכל הכרוך באימונים צבאיים. בצד החובה לבצע את האימונים עומדת החובה להבטיח, ככל שיכולתו של אדם מגעת, כי לא ייווצרו סיכונים מיותרים, ולא תהיה פגיעה בנפש... ואם מתעורר ספק כלשהו בשאלה הנוגעת לבטיחות, נוהגים לצד החומרה, בוחנים את העניין שוב ושוב, עד שמוודאים שהספק הוסר. אין מתפשרים עם הצורך לנקוט בעירנות המרבית בנושא זה, שהרי המדובר בחיי אדם.

"דברים אלה כוחם יפה לאימונים של כל יחידה מיחידות הצבא, לרבות יחידות מובחרות. גם ביחידות מובחרות – אפילו הן מורגלות בלקיחת סיכונים רבים ומיוחדים בעיתות

קרב או בשעת מבצעים צבאיים – חובה היא על מפקדים ביחידות אלה לשמור במסגרת אימונים ותרגילים לבל יהיו החיילים שבפיקודם נתונים לסיכונים מיותרים. נטילת סיכונים בעיתות קרב היא לעיתים הכרחית ומתבקשת, אך אין נגזרים ממנה נטילת סיכונים מיותרים ואי-נקיטת אמצעי זהירות נדרשים בעת אימונים או ביצוע תרגילים. כפי שאמר הרמטכ"ל בעת העידו בפני בית הדין, כמצוטט בהכרעת הדין בהתייחסו לתרגיל הנדון: 'אילו היה ברור שבן אחד היה הולך להיפצע קשה בתרגיל, התרגיל לא היה יוצא'. (בעמוד 47 להכרעת הדין).

"העולה מדברים אלה הוא שאין לקבל את ההנחה, שהקפדה על שמירת אמצעי בטיחות הכרחיים או נדרשים במסגרת אימונים תפגע בנכונות להסתכן, בעת שנדרש הדבר במסגרת פעילות צבאית. הנכונות האחרונה אינה עומדת בסתירה לחובה הראשונה. המסר למפקדים צריך להיות שעל אף הצורך למלא את המשימה בעת פעילות מבצעית, תוך עשיית כל הנדרש באומץ לב ובדבקות במטרה, אין מקום ואין צורך ליטול סיכונים מיותרים בעת אימונים".¹⁰

הנה כי כן, מפקדים ורופאים מצווים לשמור על שלומם ועל בריאותם של החיילים, וזאת תוך התחשבות בתנאי המיוחדים של השירות הצבאי, במשימותיו ובאתגרים המאפיינים אותו. באשר להיקף השמירה על בריאותם של החיילים ועל שלומם, נמתח קו ברור בין אימונים לבין קרב. בעוד שבקרב הסיכונים הם כורח המציאות, אין הדבר כך בשגרה ובאימונים. על המפקד ועל קצין מטהו לענייני בריאות – הרופא – לעשות את כל הנדרש כדי לשמור על החיילים ועל בריאותם. במילים אחרות: בקרב המשימה היא שקובעת את הכללים, ובעקבותיהם נקבע סדר העדיפויות. הרופא בקרב עוסק רק בתוצאות, דהיינו מטפל בנפגעים. לא כך באימונים ובשגרה, שכן אז עוסק הרופא בעיקר במניעה: עליו לדאוג מראש לכך שלא ייפגע איש מבין המתאמנים. מכאן שבשגרה ובאימונים נדרשים המפקד והרופא להבטיח את שלומם של החיילים ואת בריאותם, אף אם יהיה בכך כדי להגביל את האימון המתוכנן ואת היקפו.

סוגיית אחריותו של המפקד והיחס שבין האחריות הזאת לאחריות הרופא עלתה לדיון בפסק דינו של בית הדין הצבאי לערעורים בע/ 96 / 188 חביב נ' התצ"ר. פסק הדין הזה עסק בשאלת אחריותו של הרופא לגרימת מותם ברשלנות של שני לוחמי סיירת מטכ"ל, שנפטרו עקב מכת חום במהלך אימון ניווט באיזור אילת.

בית הדין הצבאי המחוזי הרשיע הן את המפקדים – מפקד הסיירת והמפל"ג (מפקד הפלגה) – והן את רופא היחידה בגרימת מוות ברשלנות לפי סעיף 304 לחוק העונשין, התשל"ז – 1977. בדחותו את ערעורו של הרופא על ההרשעה, התייחס בית הדין הצבאי לערעורים הן לאחריות המפקד והן לאחריות הרופא וקבע כי בצד אחריותו הבלעדית

של מי שנדרשים למאמץ עילאי בביצוע משימות שהצבא מחייב - גם הסגל המקצועי המעורב בשמירה עליהם נדרש למאמץ מיוחד."

לאור אחריותם המשותפת של הרופא ושל המפקד לשלום החיילים, חוזרת ועולה השאלה מהי התשובה הראויה לסוגיה שהוצגה בפתח הדברים. באילו נסיבות נאפשר למפקד, שעליו הוטלה אחריות רבה, לסטות מהמלצת הרופא ולא לקיימה ככתבה וכלשונוה.

עקרונות הפתרון המוצע

כאמור, מתן סמכות למפקד לבטל כליל את המלצת הרופא אינה עולה בקנה אחד עם הדין הקיים ואינה מתיישבת, לטעמנו, עם האינטרס הציבורי והצבאי של שמירה על בריאותו של החייל. במיוחד נכון הדבר כאשר מדובר באימונים ובשגרה, להבדיל מקרב. עם זאת, כפי שהראינו לעיל, הגישה הזאת עלולה לחתור תחת סמכותו של המפקד ואינה תואמת את התפיסה הצבאית, שלפיה המפקד הוא האחראי לחייליו.

להלן נציג פתרון, אשר עולה בקנה אחד עם שתי התפיסות: אחריות המפקד מחד גיסא וחשיבותה של המלצת רופא מאידך גיסא. הפתרון הזה נותן מענה לצורך האמיתי להתחשב בהמלצת רופא מהנימוקים הרבים שפורטו לעיל, ושהעיקרי שבהם הוא היות הרופא בעל מקצוע בתחום זה, אשר רכש השכלה וניסיון בלימודים ובהתמחות שארכו שנים רבות. אינטרס הציבור והגיונם של דברים מחייבים לאפשר לבעל מקצוע כזה להיות הפוסק בתחומים שבמומחיותו. בה בעת הפתרון המוצע יתיר בידי המפקד סמכות לסטות מהמלצת הרופא בעניינים מסוימים, ובכך תוקה ההתנגשות בין שתי התפיסות, ותצומצם יריעת המחלוקת בין היות המפקד אחראי לחייליו לבין חשיבותה של המלצת הרופא.

הפתרון המוצע

ככלל, המלצת רופא שלא לאשר פעילות מסוימת או שלא לאשר לחייל מסוים ליטול חלק בפעילות כזאת - מקורה באחד או יותר משלושת הנימוקים הבאים:

- חשש לבריאות החייל.
- חשש לפגיעה במשימה - למשל כתוצאה מכך שהחייל החולה יפגע בבריאותם של החיילים האחרים - או שמחלת החייל עצמו תמנע ממנו לבצע את משימותיו, וכתוצאה מכך יפחתו מאוד סיכוייו של הכוח כולו להשיג את מטרת הפעולה.
- טעמים בטיחותיים, כגון חשש מפני אובדן כלי טיס או מפני נזק אחר לרכוש.

של המפקד לשלום חייליו באימונים, נקבעה חובת זהירות מיוחדת על רופא היחידה כלפי חיילי היחידה: "חובה זו נגזרת מכישורים מקצועיים ייחודיים, שעה שהרופא מהווה סמכות בלעדית ביחידה בתחום מומחיותו. חובותיו של הרופא מחייבות וידוא כי חיילים הנתונים לסמכותו המקצועית יקבלו את שירותי הרפואה המרביים, שיבטיחו שלומם ובריאותם, וכי המפקדים יקבלו מלוא המידע והיעוץ, שיהיה בו כדי להנחות בדבר דרכי המניעה והטיפול הנדרשים. הרופא אינו רשאי להתפרק מחובותיו אלה בשל קיומן של חובות מקבילות מסוימות, המוטלות גם על המפקדים ביחידה".

בהקשר זה חשוב לציין כי הרופא המערער טען להגנתו, שמפקד היחידה הכתיב לו סדרי עדיפויות, שלפיהם עליו להקדיש את זמנו לפעילות המבצעית (החיילים שנפטרו ממכת חום היו שייכים לפלגת האימונים). חרף זאת מצא בית-הדין הצבאי לערעורים כי לרופא אחריות מיוחדת כלפי החיילים. מכאן ניתן ללמוד על מעמדו של הרופא ביחס למפקד. שניהם נושאים באחריות משותפת, אך לרופא גם חובות מקצועיות, שעליו לעמוד בהן באופן עצמאי - ללא תלות במפקד ועל אף סדרי העדיפויות שהכתיב זה האחרון.¹¹

כפי שהראינו לעיל, המפקד והרופא נושאים באחריות המשותפת - יחדיו וכל אחד לחוד - לבריאותם של חיילי

היחידה. עם זאת, שלא כמו הרופא, המפקד אחראי גם על ביצוע המשימה, והאחריות המוטלת על כתפיו רחבה יותר וכוללת היבטים רבים יותר.

ניתן להדגים את אחריותם המשותפת של המפקד ושל הרופא בשרטוט הבא (החלק החופף הוא השמירה על בריאות החיילים ועל שלומם):

יחסי הגומלין בין המפקד לרופא, במיוחד כאשר עסקינן בשמירה על חיי אדם, מעלים מטבעם שאלות משאלות שונות. כפי שראינו, בית-הדין לא הסכים לפטור מאחריות רופא, שעה שמפקדו ביקש ממנו להתמקד בפעילות המבצעית על חשבון פעילות האימונים. ובמילותיו של בית-הדין: "ברי לנו שיש בהכרעתנו משום החמרה עם המערער ומשום העלאת רף אחריותו של נושא תפקיד מקצועי לחיי הזקוקים להגנתו המקצועית. כשעסקינן בחיי אדם, חיייהם

המרכיבים האלה של המלצת הרופא באים לידי ביטוי – בין היתר – בשיקולים ששוקלת ירפ"א (יחידת רפואה אווירית) בבואה לבחון האם לאשר לטייס, הלוקה במחלה כלשהי, לטוס או לקרקעו. אלה גם השיקולים ששוקל ענף מיון רפואי בבואו לקבוע את מדרג הכשירות למחלה זו או אחרת ובהתאם לכך את הפרופיל הצבאי שיותאם לה וכו'.

לפגוע בבריאותו או בבריאותם של אחרים (למשל באמצעות הדבקה), אזי אין המפקד יכול להתערב בהמלצה הזאת. את חלוקת האחריות והסמכויות לפי המודל המוצע ניתן לתאר בטבלה הבאה:

חלוקת האחריות והסמכויות

הסוגיה	סמכויות המפקד	סמכויות הרופא
פגיעה בחיים או בבריאות של חייל/ חיילים עקב מצבור/ם הרפואי	עליו לכבד את המלצת הרופא	המוסמך הבלעדי לקבוע
סיכוי לפגיעה בבריאות החיילים האחרים המבצעים את המשימה במקרה שבו ייטול בה חלק חייל שהרופא קבע כי אינו כשיר לבצע	כנ"ל	כנ"ל
הצלחת המשימה	המפקד הוא שאחראי על ביצוע המשימה, ולכן בסמכותו להתעלם מהמלצת רופא, שלא לשתף חייל או חיילים בשל חשש שאלה יפגעו בסיכויי הצלחה של המשימה	הרופא חייב להצביע למפקד על הסיכונים העלולים לפגום בהצלחת המשימה, אם ייטול בה חלק חייל שאינו כשיר מבחינה בריאותית
פגיעה ברכוש	המפקד הוא שאחראי על התוצאות של הפעלת הכוח בשטח נתון, ולכן האחריות לאפשרות של פגיעה ברכוש כתוצאה ממצב בריאות בלתי תקין מונחת על כתפיו	הרופא חייב להצביע בפני המפקד על הסיכונים העלולים לנבוע ממצב בריאותי בלתי תקין של אדם, שעתיד להשתתף בביצוע המשימה

יישום הפתרון המוצע על שלושת המקרים שהובאו לעיל

מקרה המפקד החולה. במקרה של המפקד החולה, לרופא המליץ שלא להמשיך להעסיקו במקצועו, יש לבחון מהם הטעמים שביסוד המלצת הרופא. אם ההמלצה נובעת מההערכה, כי המשך מילוי התפקיד יגרום נזק בלתי הפיך לבריאותו של המפקד, לא יוכל הממונה עליו לאשר את המשך שירותו בתפקיד הזה.

יובהר ויודגש: בשגרה ובאימונים אסור למפקד בתכלית האיסור להעמיד את חייליו בסיכון בלתי סביר. היה ורופא צבאי ממליץ כי חייל לא יבצע פעילות מסוג מסוים, שכן ייגרם לו בכך נזק בריאותי, הרי יש לצאת מתוך הנחה שהמלצת הרופא הביאה בחשבון הן את מאפייני הסיכון הרפואיים והן את מאפייני התפקיד הצבאי. המלצת רופא במקרה כזה היא מחייבת.

סוגיית התרגיל המסוכן. מדובר בתרגיל, אשר חיל הרפואה סבר כי הוא מעמיד את המתאמנים בסיכון גבוה.

לדעתנו, ניתן להצדיק התערבות של מפקד, כאשר ההמלצה הרפואית מנומקת בקשיים העלולים להתעורר בביצוע המשימה או בסכנה שעלולה להיגרם לרכוש הצבא. אחרי ככלות הכול, המפקד הוא האחראי על התחומים האלה, ולכן ראוי להפקיד בידי את ההחלטה הסופית בעניין. נניח, למשל, שהרופא ממליץ שלא לשתף חייל או חיילים באימון, משום שלא השלימו מכסה מסוימת של שעות שינה. את המלצתו מנמק הרופא בכך שהחיילים עלולים שלא לבצע את האימון כראוי, ולכן הצלחתו מוטלת בספק. לדעתנו, רשאי המפקד במקרה כזה לסטות מהמלצת הרופא, אם יש בידי נימוק מוצדק, כגון שהאימון נועד להכין את החיילים לקראת מבצע, והוא מדמה את הצפוי להם במהלכו. אולם המפקד לעולם לא יוכל להתערב בהמלצת רופא, אם ביסודה הנימוק שהשתתפות חייל או חיילים באימון עלולה לגרום נזק לבריאותם שלהם או לבריאותם של אחרים. למשל, כאשר הרופא ממליץ שלא לשתף חייל באימון, שכן המאמץ הפיזי עלול להחריף את בעייתו הרפואית ואף

האפשרות לאשר תרגיל כזה בניגוד לעמדתו של חיל הרפואה תהיה רק אם מדובר ביחידה מיוחדת, שיופעל לגביה נוהל חריגה, כאמור בפקודת מטכ"ל 7.0103. אולם אנו סבורים, כי כאשר מדובר באימון שגרתי, אין מקום לאשר תרגיל שעלול לסכן את המתאמנים. לדעתנו, רק אם יתברר כי מדובר באימון לקראת מבצע, המדמה את התנאים הצפויים במהלך הפעולה, יהיה מקום לשקול – על-פי הכללים שנקבעו בפקודות – לסטות מהמלצתו של חיל הרפואה.

שאלת התעסוקה המבצעית. מדובר בהחלטת מפקד לשגר לתעסוקה מבצעית גם חיילים, אשר הפרופיל הרפואי שלהם מונע מהם פעילות כזאת. הפרופיל הצבאי והמגבלות שהוא קובע הם פרי עבודה משותפת של גורמי כוח אדם ושל הרופאים הצבאיים. לדעתנו, החלטה לשנות את מגבלות השיבוץ אינה יכולה להיעשות על-ידי מפקדים, בלי שהדבר נבחן באופן פרטני לגבי מגבלותיו של חייל זה או אחר. במידת הצורך, לאור מצוקות כוח האדם, רשאי חיל הרפואה לקבוע כללים אחרים, גמישים יותר, שיאפשרו למפקדים למצות את כוח האדם בצורה המיטבית. אולם אם מדובר בפעילות מבצעית, שעלולה להתבצע על-ידי חייל שמוגבל רפואית, וכתוצאה מכך ייגרם נזק לבריאותו, הרי שכפי שהראינו לעיל, הדבר אסור, ועלול לגרום אחריו תוצאות משפטיות כלפי המפקד המחליט.

סמכות בזהירות

הפתרון שאנו מציעים מאפשר למפקד במקרים מסוימים לפעול בניגוד להמלצתו של רופא צבאי. חשוב להדגיש ולהבהיר, כי גם אם תינתן סמכות כזאת, יהא על המפקד להפעילה רק כאשר קיימים נימוקים כבדי משקל לעשות כן, תוך שהוא בוחן בקפידה את הסיכון אל מול הצורך וההצדקה לקיום הפעילות או התרגיל על-ידי החייל או החיילים, שרופאים קבעו כי עליהם להימנע מהם. על המפקד להכיר במגבלות הידע שלו בתחום הרפואי ואת נחיתותו בעניין הזה. הרופא הצבאי, לעומתו, הוא הבקיא בתחום ומצופה ממנו לתת את המלצתו הרפואית תוך התייחסות לצרכים המיוחדים של הצבא. לפיכך אין מדובר בהמלצה "רפואית סטרילית", אלא בהמלצה מאוזנת, הבוחנת גם את הצרכים הצבאיים ומכירה את מאפייניהם. משום כך לא רבים יהיו המקרים, שבהם התערבותו של מפקד בהמלצות הרופא הצבאי תיחשב סבירה ומוצדקת ותעמוד במבחן משפטי.

לא תם ולא נשלם

הפתרון המוצע כבר נבחן תיאורטית בדיונים שקיימנו עם מפקדים ועם רופאים, אך לדעתנו הוא עדיין זקוק לליטוש, לליבון ולהבהרה באמצעות דיאלוג בין הגורמים הפיקודיים והמקצועיים (הרופאים הצבאיים). לאחר מכן קיימת הצדקה לעגן את הנושא מפורשות בפקודות הצבא. היו מפקדים שטענו לחשוב כי כבר עתה ישנה בידם

הסמכות לתת אישור ("אישור מפקד") לביצוע פעולה כלשהי – גם אם הרופא הצבאי קבע אחרת. כפי שראינו, לא זה המצב המשפטי הקיים. ייטיבו כל הגורמים, אם יתנו את דעתם לבעיה ויקבעו את פתרונה בהוראה מחייבת בפקודות הצבא.

הערות

1. יודגש כי הדברים שייאמרו להלן משקפים את רק את דעתם של מחברי המאמר ואינם מהווים חוות-דעת משפטית מטעם הפרקליטות הצבאית הראשית.
2. אי-כיבוד של המלצת רופא עלולה להיות עבירה לפי סעיפים 72 (חריגה מסמכות) ו/או 133 (איי-קיום הוראות מחייבות בצבא) לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו – 1955 (להלן חש"ץ). כן עלול אי-כיבוד המלצה של רופא להוות עבירה של רשלנות במילוי תפקיד לפי סעיף 124 לחש"ץ. יתר על כן, מפקד שמחליט לא לפעול בהתאם להמלצת רופא פועל, לכאורה, בניגוד לכללי המשפט המנהלי, וכרשות מנהלית, שהחלטותיה כפופות לשבט ביקורתו של בית-המשפט העליון בשבתו כבית-משפט גבוה לצדק (בג"ץ), עלולה החלטתו להיפסל בשל אי-חוקיות.
3. בג"ץ 840/79, מרכז הקבלנים והבונים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד לד (3) 729; בג"ץ 376/81 לוגסי נ' שר התקשורת, פ"ד לו (2) 449; בג"ץ 287/82 ברגר נ' שר הפנים, פ"ד לו (3) 29; בג"ץ 389/80 דפי זהב בע"מ נ' רשות השידור, פ"ד לה (1) 421.
4. בג"ץ 3094/93, התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מז (5) 404.
5. סעיף 55 לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, התשנ"ד – 1994.
6. ראו גם את סעיף 27 לחוק זכויות החולה, התשנ"ו – 1996, שלפיו חיל הרפואה של צה"ל הוא "מוסד רפואי" לעניין החוק, ולקצין הרפואה הראשי מוקנות כל הסמכויות של מנהל מוסד רפואי, לרבות הסמכות של מנכ"ל משרד הבריאות למנות ועדת אתיקה.
7. קצרה היריעה מלהכיל סקירה של כלל הפקודות העוסקות בכך.
8. דו"ח ועדת שמגר, חלק ראשון, עמ' 224.
9. העמדה הזאת באה לידי ביטוי גם בפסיקתו של בית-המשפט העליון בבג"ץ 6009/94 שפרן נ' התצ"ר, מ"ח (5) 573 ובפסיקת בית-הדין הצבאי לערעורים בע/76/177 התצ"ר נ' רס"ן קטן ובע/79/177 אבי נ' התצ"ר.
10. בג"ץ 6009/94 שהוזכר לעיל, סעיפים 16-17 לפסק-דינו של כבוד השופט אור.
11. במאמר מוסגר נציין כי השאלה המשפטית שעמדה לדיון בבית-הדין הצבאי היא הפוכה לזו שאנו דנים בה כעת.

המרכיב הלאומי-פלסטיני בפעילות המסתננים 1948-1956

רוב המסתננים הערבים בין שלהי מלחמת השחרור למבצע קדש חדרו למדינת ישראל כדי להתיישב מחדש באזורים שמהם נמלטו או למטרות כלכליות - שוד, גניבה והברחות. אולם אף שהפעולות האלימות ממניעים לאומיים היו מיעוט, הן הטביעו את חותמן על התקופה כולה. לרוב הישראלים שחיו באותה עת זכורות השנים האלה כ"תקופת הפדאין" - המסתננים שחדרו למטרות רצח וחבלה

סרן רון

בשליטת ירדן; מרצועת עזה ומסיני, שהיו בשליטת מצרים; מלבנון ומסוריה. המשותף לכל פעולות ההסתננות היה העובדה שהן נעשו בידי ערבים תושבי הארצות הערביות השכנות תוך חציית קווי שביבת הנשק לתחומי מדינת ישראל. אך לא רק הם נפלו בקטיגוריה הזאת, היות והסיווג "מסתנן" נעשה על סמך היעדר תלוש רישום שחולק לתושבים על ידי הצבא. לפיכך גם אנשים, שלא יצאו את גבולות ישראל, אך מסיבות שונות לא קיבלו תלוש רישום כתושבים, נכללו בהגדרה הזאת.¹

לאורך התקופה (1948-1956) היו רוב המסתננים זכרים בוגרים בני יותר מ-14, אולם בשנות ה-50 המוקדמות היה שיעור ניכר מהמסתננים דווקא נשים וילדים. מבחינה גיאוגרפית היו שלושה יעדים

מרכזיים להסתננות:

1. "המותניים" - שטח ברוחב של 25-35 ק"מ, שהשתרע בין רצועת עזה המצרית לבין הר חברון הירדני. היה זה איזור שהתרוקן מיושבי הערבים במהלך מלחמת השחרור.
2. היעד המרכזי השני היה פרודור ירושלים, שהתרוקן אף הוא מערבים בעקבות המלחמה.
3. היעד השלישי היה איזור השפלה שלאורך גבול ישראל עם הגדה המערבית מצפון למובלעת לטרון.²

מבוא

ב-29 בנובמבר 1947 הוחלט באו"ם על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות: ערבית ויהודית. במהלך השנה שלאחר ההחלטה קמה מדינת ישראל, ועימה נולדה בעיית הפליטים הפלסטינים. פועל יוצא של בעיית הפליטים היה התפתחותה של תופעת ההסתננות לתוך שטחי מדינת ישראל הצעירה.

בהקשר הזה נשאלה השאלה מהו המרכיב הלאומי-פלסטיני בפעילות המסתננים. האם הייתה יד מכוונת לפעילות המסתננים, או שמא הייתה זו פעילות ברמה המקומית וללא מוטיבציה לאומית. במאמר הזה אני מנתח את סוגי ההסתננות השונים, מצביע על שינויים בדפוסי ההסתננות במהלך הזמן ועל הסיבות

לכך ומפרט מהו המשקל היחסי של סוגי ההסתננות השונים. מתוך כך ניתן להבין מה היה משקלו האמיתי של המרכיב הלאומי בפעילות הזאת.

ההסתננות - סוגים ומניעים

בשנים 1949-1956 חצו את גבול ישראל אלפי מסתננים מהגדה המערבית, שהייתה

קצין בחטיבת המחקר
באמ"ן

גדר הגבול בין ישראל ללבנון בסוף שנות ה-50

ההסתננויות, ואף שהייתה ניכרת בשנים 1949-1950, היא פחתה באורח ניכר לאחר 1951.⁸

פן אחר של ההסתננות הפרטית היה ההסתננות מסיבות "חברתיות". תחת ההגדרה הזאת נכללים ההסתננויות לשם התיישבות מחדש,⁹ לביקורי קרובים, להעברת ידיעות וכדומה. ככלל, הפעילות הזאת התרחשה בממדים נרחבים בעיקר בשנותיה הראשונות של המדינה, עת הגבולות היו פרוצים. אולם התהודה שקיבלה הייתה מינורית, משום שאזרחים ישראלים לא נפגעו ממנה ישירות, ולכן הם לא התלוננו עליה. כתוצאה מכך לא תועדו הממדים האמיתיים של התופעה ברשומות של כוחות הביטחון.¹⁰

במקביל להסתננות הכלכלית-חברתית הפרטית הלכה וצברה תאוצה ההסתננות המאורגנת, שהחלה במהלך 1949. "יזמים" בגדה וברצועת עזה הבחינו באפשרויות הכלכליות הגלומות בהסתננות לשטח מדינת ישראל. הללו החלו לארגן קבוצות שגנבו צאן ובקר, ציוד השקיה, פרטי לבוש, מוצרים לשימוש ביתי ונשק ממתיישבים יהודים ומכרו אותם בשווקים המקומיים. היו גם מי שהפעילו מסתננים שעסקו בהברחות. בין המוצרים שהוברחו לתוך ישראל היו: קפה, תה, סוכר וסיגריות, שנמכרו בישראל בקיצוב או שהוטל עליהם מס גבוה. בדרכם מישראל נשאו המבריחים מוצרים כגון: נפט, קמח ותרופות, שניכר בהם מחסור בארצות ערב או שהיו זולים הרבה יותר בישראל. כמו כן בוצעו הברחות "טרנזיט" של חשיש מתוצרת לבנון וסוריה למצרים דרך ישראל. הברחות של דברי דואר היו אף הן דבר מקובל. סוג זה של הברחות התפתח בשל חוסר היכולת להעביר דברי דואר בין המשפחות שהתפצלו ונשארו משני עברי הגבול.¹¹ ישנן מספר דוגמאות להסתננות כלכלית מאורגנת מהמדינות הערביות השכנות. בגזרה המצרית אירגן סוחר עזתי בשנים 1950-1951 קבוצות מסתננים לשם גניבת ציוד חקלאי מיישובים ישראלים בדרום. תמורת כל חדירה קיבל המסתנן 8 לירות מצריות - שכר שנחשב לגבוה במונחים של אותה תקופה. מידע אחר מצביע על סוחרים שהיו מעבירים קבוצות של עולי רגל מוסלמים מרצועת עזה דרך צפון הנגב להר חברון. משם היו עולי הרגל ממשיכים בדרכם למכה. גם בגזרה הירדנית פעלו מספר כנופיות כלכליות. אנשי הכנופיות היו ברובם פליטים, ומיעוטם תושבים מכפרים באזורי הספר. הכנופיות פעלו בראשית שנות ה-50, ואף

מחלקת המודיעין של צה"ל (לימים אגף מודיעין) ואנשי המודיעין של משטרת ישראל סיווגו את ההסתננות לשלוש קטיגוריות עיקריות: ההסתננות עוינת, ההסתננות חמורה וההסתננות שקטה.

בקטיגוריה הראשונה נכללו כל ההסתננויות שהיו כרוכות בנשיאת נשק לצורך חבלה, רצח, התקפה ביריות, גנבות נשק ותחמושת, גניבת חוטי חשמל וחטיפות.

בקטיגוריה השנייה - ההסתננות חמורה - נכללו ההסתננויות שנקשרו לשוד, לגנבות ולהסגת גבול, ובכלל זה עיבוד אדמות בישראל והברחות.

בקטיגוריה השלישית, ה"שקטה", נכללו ההסתננויות למטרת השתקעות ומעבר דרך ישראל וכן חציית גבול בטעות.

אולם כדי לבחון את הרקע הלאומי של ההסתננויות יש לבחון את הנושא לפי קריטריון אחר - קריטריון המניע. להסתננויות יכולים היו להיות - נוסף על המניע הלאומי - גם מניעים כלכליים ופוליטיים. הסיווג הזה לפי מניע הוא בעייתי מאוד, שכן לעיתים בוצעה ההסתננות "החמורה" מתוך כמה מניעים בעת ובעונה אחת, וקשה לנתק, למשל, בין המניע הכלכלי לבין מניע הנקמה והרצון לפגוע בישראל, שהוא מרכיב מרכזי של המניע הלאומי.³

הסתננות חברתית-כלכלית⁴

יש להקדים ולומר כי המניע הכלכלי להסתננות נעוץ במצב הכלכלי הקשה שהיה נחלתם של פליטים רבים. ככלל, מספר המסתננים מסיבות כלכליות השתנה לפי עונות השנה. מספרם עלה בתקופת הקציר והצטמצם בחורף. תחת הכותרת "ההסתננות כלכלית" נכללות ההסתננויות לשם השבת רכוש ויבולים, חדירות לשם עיבוד שדות ולמראה ואף דיג בלתי חוקי בתחום המים הטריטוריאליים של מדינת ישראל.⁵

חציות גבול אלה התבצעו בעיקר על-ידי פליטים וכפריים שגרו באופן קבוע סמוך לגבול עם ישראל. הדבר מוסבר בכך שבעקבות המלחמה והסכמי שביתת הנשק שלאחריה נוצר נוסף על מעמד הפליטים מחוסרי הקרקע גם מעמד של חקלאים מרוששים. המציאות הזאת של מחסור כלכלי דחפה אותם לעבור את הגבול ולגנוב מהיהודים - ולו גם במחיר עצירתם או אף הריגתם.⁶

בהקשר הזה יש לציין כי באותה עת היה קיים חוסר בהירות לגבי מיקומם של קווי שביתת הנשק. בשלבים הראשונים לאחר תום מלחמת השחרור גרם חוסר הבהירות הזו למעבר בשוגג של הגבול על-ידי רועי צאן ופלאחים. הבעיה הייתה קשה במיוחד בגבול ישראל-ירדן. מובן שגם לסוג הזה של חדירות התייחסו כאל ההסתננות.⁷

דפוס חדירה נוסף היה מעבר מרצועת עזה לגדה המערבית. המניע למעבר היה ככל הנראה הרצון לעבור מהדלות חסרת העתיד ומהדיכוי המצרי שבעזה אל הגדה המערבית, שהציעה אפשרויות טובות הרבה יותר. היו אף פליטים שראו בגדה מקפצה ליציאה למקומות מרוחקים יותר בעולם הערבי. הפעילות הזאת הייתה אך שיעור קטן מכלל

שמניעיהן היו ביסודם כלכליים, הן הסבו לא אחת אבדות לישראל.

גם לאורך גבול לבנון פעלו בשנים 1949-1952 כנופיות מסתננים, שאורגנו על-ידי נכבדים שיעים מקומיים. הכנופיות האלה התמחו בהברחה ובשוד. ככלל עשו המבריחים עסקים עם ערבים ישראלים בגליל או בכפרים שלמרגלות השומרון. אחדים אף עשו עסקים עם יהודים ישראלים. אולם להערכת צה"ל הייתה הפעילות הכלכלית הזאת לעיתים כיסוי לפעילות מודיעינית ולמבצעים חשאיים אחרים מצד גורמים עוינים. נוסף על כך בולטת העובדה שפעולות הגניבה והשוד גלשו לתחום האפור, המערב מניעים כלכליים עם פעילות אלימה, שמטרתה פוליטית.¹²

הסתננות פוליטית-צבאית

כשנתיים-שלוש לאחר מלחמת השחרור החלו להיכנס לתמונה – במקביל להסתננות הכלכלית – גם גורמים פוליטיים. הללו שאפו לנצל את תופעת ההסתננות למטרות לחימה. התכלית הפוליטית של ההסתננות מהסוג הזה הייתה לקיים מתיחות מתמדת לאורך קווי המגע כדי ליצור לחץ על ישראל, למנוע הקפאה של הסטטוס-קוו ולחבל בכל אפשרות של משא-ומתן מדיני.¹³ היו לפחות שלושה גורמים פלסטיניים שכיוונו את ההסתננות: 1. "הוועד הערבי העליון"

בראשותו של המופתי הירושלמי (לשעבר), חאג' אמין אל-חוסייני. הגוף הזה המשיך להתקיים גם לאחר מלחמת השחרור בגרסה מוקטנת בבירות שונות בעולם הערבי. 2. ממשלת "כל-פלסטין" בהנהגת אחמד חלימי פאשא. משרדיה היו בקהיר, מאחר שפרק זמן קצר לאחר ייסודה עזבה את מקום מושבה בעזה. 3. ג'מאל אל-חוסייני, שהיה קרוב משפחתו של חאג' אמין. לצד הגורמים האלה פעלו גורמים נוספים, כגון האחים המוסלמים וגורמים פרטיים שונים, שעליהם ארחיב את הדיבור בהמשך.¹⁴

שיטת הפעולה של הארגונים הפוליטיים הייתה בדרך כלל קבועה. לא הוקם ארגון מחתרתי, שהוביל מבצעי הסתננות, אלא היו רק אנשי קשר מהימנים בגדה המערבית, ברצועת עזה ובדרום לבנון, שהעבירו את ההוראות ואת הכספים מההנהגה הלאומית ל"קבלני הביצוע". כלומר, המפקדות שכרו על-פי צורכיהם, בדרך כלל בהתקשרות חד-פעמית, את אנשי השטח¹⁵ לביצוע המשימה. סייעו לדפוס הפעולה הזה העדר פיקוח קפדני על פעילותם של הגורמים הפוליטיים והעובדה שהייתה רק נוכחות צבאית קטנה לאורך הגבול בין מדינות ערב למדינת ישראל.¹⁶ אך קודם שארחיב את היריעה בנושא ההסתננות

הפוליטית המאורגנת, יש להיות ערים לכך שלא רק גופים פוליטיים מאורגנים פעלו בשטח, אלא גם כנופיות של מסתננים פוליטיים, שהמניע שלהם היה תאוות נקם: על התבוסה ב-1948 ועל פגיעות בקרוביהם – אם במלחמה ואם בהתנגשויות גבול עם צה"ל לאחר המלחמה. מה שייחד את פעילותם היה שלפחות בתחילת הדרך הם פעלו ללא חסות של גופים "לאומיים". למשל, בגזרה הירדנית פעלו מספר חוליות כאלה, ובכללן חוליה שהייתה אחראית למספר מעשי רצח בפאתי ירושלים בשנים 1951-1952. הייתה זו כנופיה של פליטים מכפר הספר ולג'ה, שבראשה עמד מוחמד אל-מנסי וג'מיל מוחמד מהרב. כנופיה אחרת שפעלה באותה הגזרה החל מ-1951 הייתה בראשותו של חסן עלי עבד מוסטפה צמולי. בתחילת דרכו היה צמולי מסתנן כלכלי, אולם לאחר שנהרג חותנו מיריות של סיור ישראלי, הפך למסתנן עוין. בין יוני 1952 לאוקטובר 1954 היה מעורב בכ-20 מקרים של רצח ושל חבלה בשטח ישראל.

גם בגזרה הלבנונית פעלו חוליות כאלה. כבר ב-1949 כוון שיעור מסוים של ההסתננות נגד ערבים ישראלים שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות הישראליים. מאוחר יותר, ב-1953, נודע על כנופיה נוספת, שאנשיה היו שישה פליטים מהכפר ציפורי. הכנופיה הזאת הייתה אחראית לרצח מתיישבים מהכפר ציפורי ולרצח ערבי ישראלי שעבד בשירות ממשלת ישראל. אפשר שאנשי הכנופיה רצחו גם סוכן צ'רקסי של המודיעין הישראלי. כללו של דבר, מדובר בגילויים של יוזמה מקומית ברמות שונות – החל מראש חמולת פליטים, ששלח את אנשיו לנקום במתיישבים היהודים היושבים על כפרם לשעבר, וכלה ביוזמות מקומיות של אנשי ממשל ושל קצינים ערבים, שאירגנו פשיטות של פליטים. בתוכם פעלו הכנופיות הפרטיות.¹⁷

עם כל העניין שיש בהסתננות הפוליטית הפרטית, זו המוסדית-לאומית המאורגנת חשובה הרבה יותר. הבולט מבין הגורמים הלאומיים היה "הוועד הערבי העליון" בראשות המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חוסייני. המופתי חש שהמגעים שהתקיימו באותה עת בין ישראל לבין ירדן ומצרים יסתיימו בהסכמי שלום. כדי לטרפד את המגמה הזאת לא הסתפק המופתי במאמץ להשפיע על המנהיגות הערבית ועל דעת הקהל, אלא יזם פעילות חבלנית של פלסטינים בתוך שטח ישראל במטרה להגביר את המתח בגבולות ולהביא להערכת היחסים בין ישראל למדינות ערב.

בביצוע הפיגועים נעזר המופתי במפקדים של ארגון "אל-ג'יהאד אל-מוקדס" ובפעילים אחרים משנות המרד הערבי של 1936-1939. שכרם של הפעילים האלה שולם על-ידי "הוועד הערבי העליון". האחראי על הפעלת החוליות היה

גורמים פוליטיים שאפו לנצל את תופעת ההסתננות למטרות לחימה, כדי לקיים מתיחות מתמדת לאורך קווי המגע, כדי ליצור לחץ על ישראל, למנוע הקפאה של הסטטוס-קוו ולחבל בכל אפשרות של משא-ומתן מדיני

18.3.1954 - 11 נרצחים בהתקפת מחבלים על אוטובוס שעשה את דרכו לאילת במעלה העקרבים בנגב. עקבות המרצחים הובילו לירדן

מהסיבה הזאת לא הורשה המופתי להשתתף בוועידה, אך למרות זאת עמדה ההתכנסות בסימן שליטתם של תומכי המופתי. ראוי לציין כי אחת מהחלטות הוועידה קראה לערבים לגייס ולהכין "כוחות עממיים למאבק ממשי בישראל", אך לא היה שום אזכור ישיר של קריאה לתקוף את ישראל באמצעות מסתננים. מאוחר יותר, בתחילת 1955, שוב הצטברו בידי המודיעין הירדני ידיעות מהימנות על כוונתו של "הוועד הערבי העליון" לחדש את ההסתננות המזוינת לישראל בהיקף גדול. החשש הירדני היה שהפעילות לחידוש ההסתננות מעידה על רצון האופוזיציה הלאומית הפלסטינית לצאת למאבק גלוי בשלטון ההאשמי.²⁰

גם בגזרה הסורית והלבנונית לא שקטו פעיליו של המופתי על שמריהם. בין היתר נמסר בדיווחי מודיעין ירדניים כי בקיץ 1954 פעלו מדמשק שתי כנופיות חבלה, שהיו קשורות למופתי. ייתכן שאחת מהכנופיות האלה ביצעה מארב למכונית ישראלית ליד בית שאן בתחילת אפריל 1955. אולם נראה כי שתי הכנופיות האלה חדלו לפעול באביב-קיץ 1955. מגבול הלבנון הפעיל חאג' אמין קבוצות מסתננים בראשות נאמנו הוותיק מחמוד נענעה, יליד חיפה. אנשי הקבוצות באו מקרב משפחת אל-חליל, משפחה שיעית רבת השפעה מצור. החוליות האלה הרגו, בין היתר, ארבעה ישראלים מול הכפר רומיש שבגליל העליון.

כללו של דבר, המופתי ואנשיו ניסו את כוחם בליבוי המתח בין מדינות ערב למדינת ישראל כדי למנוע התקדמות במשא-ומתן המדיני.²¹

מסגרת לאומית נוספת שהכווינה פעילות הסתננות הופעלה על-ידי ג'מאל אל-חוסייני, בן משפחתו ויד ימינו של המופתי בתוך "הוועד הערבי העליון". אלא שביולי 1954 נטש ג'מאל את המופתי והחל לפעול בשירות הסעודים. בין היתר – על-פי מידע שהגיע לירדנים – סיפקו הסעודים כספים לג'מאל על מנת שיארגן בתוך שטח ישראל פשיטות חבלה מלבנון. אולם אנשי "דרג הביניים" שילשלו את הכספים לכיסיהם ולא יזמו שום פעולה.

נקודה מעניינת בקשר לג'מאל היא פנייתו לפאוזי אל-קאוקג'י בהצעה לארגן פשיטות לתוך ישראל. באותה עת ישב אל-קאוקג'י בביירות לאחר ש"פרש לגמלאות". אולם המהלך הזה נגדע באיבו על-ידי הלבנונים והסורים.²²

גורם לאומי מכוון נוסף היה ממשלת "כל פלסטיין", שהוקמה בספטמבר 1948 ברצועת עזה. היא עסקה בארגון פח"ע בתחומי ישראל, בעיקר לאורך קווי שביתת הנשק.

תופיק אבראהים אל-ע'לאיני, שהיה מוכר בכינויו "אבר-אבראהים הקטן". הוא נולד בנצרת ועבר להתגורר בסוריה.¹⁸ כאמור פעל המופתי במדינות ערב השונות כדי לארגן חוליות חבלה. לדוגמא, כבר באמצע 1950 העריך המודיעין הישראלי כי ברצועת עזה פועלות לפחות שלוש חוליות מאורגנות של שודדים חוצי גבול. עוד העריכו, כי בין היתר נתמכו החוליות האלה על-ידי אנשי המופתי. מאוחר יותר, ב-1953, בוצעו מספר מיקושים בגבול ישראל-מצרים. להערכת ישראל היו הממקשים מאנשיו של המופתי. חשוב לציין כי פעילותו של חאג' אמין הייתה אז למורת רוחם של המצרים, משום שבאותה העת הם ביקשו לשמור על שקט לאורך קו הגבול.¹⁹

גם בגזרה הירדנית התנהלה פעילות שאירגנו אנשיו של המופתי. בשנים 1949-1950 חשדו הצדדים – הישראלי והירדני – כי שורשה של כל תקרית הוא בפעילותו של המופתי ושל "הוועד הערבי העליון". זאת בשל התפקיד שמילאו המופתי ואנשיו במרד הערבי ובמלחמת השחרור. אנשי מודיעין ירדנים הגיעו למסקנה – שבאה לידי ביטוי בדוחות שכתבו באותה התקופה – שבראשית 1953 החלה הסתננות חבלנית מתחום ירדן לתוך ישראל. נוסף על כך דובר בדוחות גם על הסתננות מאורגנת ומתוספקת שנעשתה במקביל אף מסוריה, מלבנון וממצרים. על-פי חשדם של הירדנים, נעשו התכנון והספקת האמצעים על-ידי המופתי ותומכיו. אולם כעבור שנה דיווח המודיעין של הלגיון כי אין הוכחות שמאמציו של המופתי אכן הובילו בסופו של דבר לביצוע תקיפות מירדן.

בהקשר הזה יש לציין את "הוועידה האסלאמית", שכונסה בירושלים בדצמבר 1953, ואשר ליבתה את חשדות הירדנים בדבר חתרנות נגדה ונגד ישראל מצד המופתי ואנשיו.

שינויים בדפוסי ההסתננות

מדינות ערב ותופעת ההסתננות

בשנים הראשונות שלאחר מלחמת השחרור לא הייתה בישראל הערכת מצב חד-משמעית בנוגע לאחירותן הישירה של מדינות ערב, ובעיקר של ירדן, להסתננות. הערכת המצב נעה בין שיתוף פעולה של השלטונות עם המסתננים בסיוע פעיל או פסיבי, דרך העלמת עין וכלה במאמצים בלתי מספקים לצמצם את התופעה.

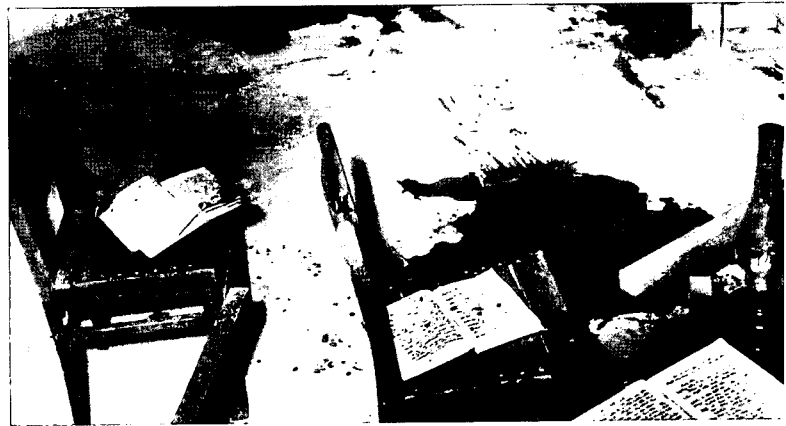
הקושי לקבוע את מידת אחירותן של מדינות ערב לתופעה נבע מכמה גורמים. בראש ובראשונה לא היה ברור מהי עמדתה המגובשת של המדינה הנידונה לגבי תמיכה בהסתננות, משום שבממשל גופו היו גישות סותרות. הלכה למעשה הייתה המדיניות פשרה בין המגמות הסותרות האלה. סיבה שנייה הייתה פערים בין מגמות השלטון המרכזי, בעל הראייה הרחבה יותר, לבין ביצוע המדיניות על-ידי כוחות הצבא בשטח.

בסוף 1954 ובתחילת 1955 התחולל בישראל שינוי בהערכת המצב בשאלת אופיה של תופעת ההסתננות. ככל שהחריפו תופעת ההסתננות האלימה, היקפה ותעוזת המסתננים, הלכה והתחזקה ההערכה במערכת הביטחון הישראלית כי פעילות המסתננים מתואמת עם המוסדות הביטחוניים במדינות השכנות. המגמה החדשה נבעה מכך שהמדינות הערביות הבינו כי הן יכולות להחליש את מדינת ישראל בלא להסתבך במלחמה כוללת על-ידי הפעלת טרור במתאר של הסתננות.²⁷

בהקשר לכך בולטת במיוחד המדיניות המצרית כלפי ההסתננות, שהייתה בכללה מחולקת לשתי תקופות מרכזיות. מראשית שנות ה-50 ועד פשיטת צה"ל על עזה בפברואר 1955 התנגדה מצרים רשמית ובעקביות להסתננות, למעט במקרים בודדים. משם ואילך המשיכו המצרים להתנגד להסתננות אזרחית-כלכלית בלתי מבוקרת, אך יחד עם זאת יזמו הסתננות אלימה מתוך שיקולים מדיניים וצבאיים. היו מספר סיבות לרצונם של המצרים למנוע הסתננות אזרחית מתחומי הרצועה. המרכזיים שבהם היו ההסתייגות העקרונית מהפרת חוקיהם ומחציית הגבולות באין מפריע והרצון שלא לגרום לתגובות נגד מהצד הישראלי. סיבות נוספות היו החשש מפגיעה במוניטין המצרי ואף מפני "בריחת מוחות" של הפליטים הצעירים יותר והישארותם מאחור של "ההמונים מוכי העוני והבערות".²⁸

במסגרת מאמציהם לבלימת ההסתננות האזרחית הטילו המושלים הצבאיים המצריים בעזה הגבלות על התנועה, עוצר ואיסורים על התקרבות לגבול. יש לציין כי בשנים 1948-1956 פירסם השלטון המצרי ברצועת עזה 17 צווי עוצר. אחדים מהם היו לצורכי פנים, אולם רובם באו למנוע התקרבות לדרכים הראשיות ולאזורים הסמוכים לקווי שביתת הנשק משעות הערב המוקדמות ועד עליית השחר. יתר על כן, במאי 1952 יזמו המצרים מסע למניעת הסתננות מהרצועה. במסגרת זו נעצרו חשודים רבים, וסוכלה תוכנית

"ממשלת כל פלסטיין" מימנה את פעילות ההסתננות באמצעות "בנק אל-אומה" בדמשק, ובין פעיליה המרכזיים היה ג'מאל ערפאת (אבר-הישאם), אחיו של יאסר ערפאת.²³ לצד הפעילות הלאומית המאורגנת פעל בשטח גם ארגון "האחים המוסלמים". את פעילות "האחים המוסלמים" קשה לסווג כלאומית פלסטינית, אף שבין הפעילים היו אולי גם יוצאי "צבא השחרור" של פאוזי אל-קאוקג'י. פעילותם של "האחים" לא התמקדה בגזרה אחת בלבד, אלא במספר גזרות במקביל. כך, למשל, חצתה חוליה של אנשי "האחים" את גבול ישראל-לבנון בשלהי 1949 ובראשית 1950, תקפה ערבים

1956.4.11 - 6 נערים והמדריך שלהם נרצחים בידו "פדאיון" במושב שפריר ליד בית-דגן

ישראלים בגליל המערבי והרגה ופצעה כמה מהם. גם בגזרה המצרית יש עדויות לפעילותם. למשל, ב-25 באוקטובר 1954 פוצצו פעילי "האחים המוסלמים" צינור מים ליד קיבוץ מפלסים. יש לציין כי החל מאוקטובר 1954 פעלו המצרים לפרק את תאי "האחים" ברצועה. הדבר נבע בראש ובראשונה בשל רדיפתם של "האחים" במצרים וכן בשל רצונם של המצרים לשמור על שקט בגבול ישראל-מצרים.²⁴ לא רק גורמים פוליטיים היו מעורבים בהסתננות לשטחי מדינת ישראל, אלא גם מדינות ערב.²⁵ ככלל הופעלו המסתננים למטרות מודיעיניות וצבאיות, אולם ממדי הפעילות הזאת היו באותו שלב קטנים. מטרת ההסתננות שאירגנו מדינות ערב הייתה לשרת את האינטרסים שלהן. רק לקראת אמצע שנות ה-50 קיבלה התופעה תנופה והפכה למאפיין המרכזי של ההסתננות עד למבצע קדש ב-1956.²⁶ מתברר איפוא שבתקופה הנידונה פעלו בשטח מספר ארגונים פוליטיים, שלא השכילו לשתף פעולה זה עם זה במטרה להשיג יתר השפעה ויעילות. כל ארגון התמקד באינטרסים הפרטיים שלו, שלעיתים נגדו את אלה של הארגונים האחרים. כללו של דבר, בעלי העניין הלאומי שאפו לגרור את מדינות ערב למאבק במדינת ישראל על-ידי החרפת המתיחות לאורך קווי המגע. אולם דפוס הפעולה הזה השתנה במהלך הזמן, עם השתנות היחס של מדינות ערב כלפי תופעת ההסתננות.

באיזור תעלת סואץ בשנים 1952-1954. היו אלה יחידות צבא מצריות, שנמנו עם "המשמר הלאומי" המצרי, ושהתמחו בחבלה ובמיקוש. השיטות שנקטו המצרים נגד הבריטים בתעלה הועתקו מאוחר יותר על-ידי המודיעין הצבאי המצרי והפדאין ברצועת עזה והופעלו נגד ישראל. קודם להקמתה של יחידת הפדאין ברצועת עזה העריך אמ"ן כי מושל עזה, עבדאללה רפעת, הקים יחידת מתנדבים מקומיים באפריל 1954 בעקבות פעולות התגמול של צה"ל. היחידה הוכפפה למודיעין הצבאי המצרי בעזה, ותפקידה היה לבצע פעולות פשיטה וחבלה בשטח ישראל. אנשי היחידה היו ברובם פלסטינים שגויסו ברצועת עזה ואשר תוגברו בקומץ נגדים מהצבא המצרי הסדיר. נראה כי היחידה הופעלה נגד ישראל כבר באפריל 1954, אולם תקיפתה היו אקראיות וחובבניות.³³

אולם בעקבות פשיטת צה"ל על עזה ב-28 בפברואר 1955, שבמהלכה נהרגו ונפצעו חיילים מצרים ופלסטינים רבים, שינתה מצרים את מדיניותה באופן קיצוני. בחודשים מארס-אפריל 1955 החלו פשיטות רצח וחבלה שיטתיות בתוך שטח ישראל שאורגנו בידי הצבא המצרי. תחילה הפעילו המצרים לשם כך יחידות מצריות ופלסטיניות סדירות, שאיישו את קו שביתת הנשק ושתוגברו בחיילי "המשמר

הלאומי" המצרי שהובאו ממצרים. במקביל החלה מצרים לארגן ברצועת עזה יחידת קבע של פדאין שמטרתן אחת: ביצוע פעולות של לוחמה זעירה בשטח ישראל. במסגרת הזאת פעלו המצרים בשני מישורים: במישור הראשון הם פעלו לגייס ולארגן לוחמי גרילה בלבנון, בסוריה ובירדן ובמישור השני הם פעלו להקים גדוד פדאין ברצועת עזה. חשוב להדגיש שהיה זה מפנה תפיסתי כולל במדיניות המצרית כלפי סוגיית ההסתננות. ראייה לכך אפשר למצוא בשינוי הטרמינולוגיה המצרית בתקשורת ואפילו בהתכתבויות הרשמיות. אם קודם למפנה השתמשו המצרים במונח השלילי "מותסלילון" ("גנבים") כדי לתאר את המסתננים, הרי לאחר המפנה הם כונו "פדאין" – מונח שהוא בעל משמעות חיובית. באופן עקרוני מטרת הפעלתן של חוליות הפדאין הייתה לנקום על פשיטות צה"ל, להטיל אימה על אוכלוסיית הספר ולתקוף סוירים צה"ל. על-ידי כך רצו המצרים להחליש את ישראל – ייתכן שכשלב מכין לקראת "הסיבוב השני".³⁴

בהתאם למגמה החדשה הזאת החל חאפז, ראש המודיעין הצבאי המצרי ברצועת עזה, לגייס בחודשים שלאחר פעולת עזה עשרות פלסטינים מבת-הכלא ברצועה על מנת להרחיב את פלוגת הסיירים שלו ליחידה פדאינית של ממש. מגויסיו של חאפז אומנו ברצועה על-ידי אנשי "המשמר הלאומי" המצרי (שכאמור אליו השתייכו יחידות

של תומכי המופתי לבצע סדרה נרחבת של מיקושים בשטח ישראל. מאוחר יותר, החל מאוקטובר 1954, החלו המצרים לפרק את תאי "האחים המוסלמים" ברצועת עזה – תאים שהיו אחראים לרבים מהפיגועים נגד ישראל בין המחצית השנייה של 1954 לינואר 1955. מוסטפה חאפז, מפקד המודיעין המצרי ברצועת עזה, התנגד להקמת "המשמר הלאומי" – יחידה צבאית בחסות מצרית שהוקמה באותה עת ברצועה והתבססה על פלסטינים מקומיים ועל פליטים. בתזכיר פנימי ששלח חאפז לממונים עליו כתב, בין היתר, כי הוא שולל גיוס פלסטינים, משום שהללו אינם ממושמעים ויבצעו פעולות נקם בשטח מדינת ישראל בניגוד לאינטרסים המצריים.²⁹

אולם על אף מאמציהם השיגו המצרים הצלחה חלקית בלבד בסיכול ההסתננות האזרחית. לטענתו של אהוד יערי, נבע הדבר מנוכחות צבאית מצומצמת ברצועה, מחוסר אכיפת המרות המצרית על האוכלוסייה ואף בגלל תקלות ושיבושים, לעיתים מכוונים, מצד דרגי השטח המצריים.

יתר על כן, לכל המאוחר ממארס 1952 ישנן עדויות ממקורות שונים, ובהם עדויות של סוכנים ושל סיירים מצרים שנתפסו בשטח ישראל, כי נשלחו לפעילותם על-ידי חאפז עצמו. דהיינו, כבר מהתקופה ההיא החלו

המצרים לנצל את המסתננים לטובת האינטרסים שלהם. יש להדגיש כי כבר אז לא הסתכמה הפעילות המצרית באיסוף מודיעיני בלבד, אלא כללה גם פיגועים בתוך שטח ישראל.³⁰

בגזרות האחרות הייתה התמונה יותר חדי-ממדית. עד מארס 1956 עשתה ירדן מאמצים ניכרים לבלום את ההסתננות משטחה.³¹ במסגרת זו נעצרו מסתננים במאותיהם – אם לא באלפיהם – והושלכו לכלא. אולם בשל אופי השטח, אורך הגבול, ממדיו הקטנים של הלגיון ואהדת האוכלוסייה למסתננים שובשו מאמציהם של השלטונות הירדניים. גם הסורים – חוץ ממאבקם על השטחים המפורזים, שבמסגרתו התירו הסתננות אזרחית לצורכי מרעה ועיבוד שדות בשטחים האלה – שללו את ההסתננות ומנעו אותה כמעט לגמרי. ולבסוף, גם הלבנונים שללו את ההסתננות, ואף עלה בידיהם לבלום אותה בצורה ניכרת. אולם דפוסי הפעילות האלה היו תקפים עד פברואר 1955, לפני פשיטת צה"ל על עזה. מהפשיטה הזאת ואילך התחולל שינוי בהתייחסות לסוגיית ההסתננות – בעיקר מצד המצרים, שהחלו לשגר את חוליות הפדאין לשטח ישראל.³²

הפדאין

שורשיה של תופעת הפדאין ("המקריבים עצמם") נעוצים בטרור ובגרילה המאורגנת שהפעילו המצרים נגד הבריטים

ככל שהחריפו תופעת ההסתננות האלימה, היקפה ותעוזת המסתננים, הלכה והתחזקה ההערכה במערכת הביטחון הישראלית כי פעילות המסתננים מתואמת עם המוסדות הביטחוניים במדינות השכנות

הפדאין המצריות) ובמחנות "המשמר הלאומי" במצרים. יחידת הפדאין הפלסטינית הורחבה לגדוד מצרי תקני רק בשלהי 1955 – תחילת 1956, ובשיא כוחה הגיעה ל-600 מגויסים, דהיינו סד"כ של גדוד מוגבר. חשוב לציין כי המגויסים היו פלסטינים, אולם שלד הפיקוד הושתת על 56 אנשי צבא מצרים.³⁵

כאמור, במקביל למיסודו של גדוד הפדאין ברצועת עזה החלו המצרים לגייס ולארגן פדאין גם בירדן, בלבנון ובסוריה. בניסיונותיהם התקשרו המצרים עם תומכי המופתי, ואלה סיפקו להם רשימות של חברי הארגון הצבאי המופתאי מתקופת המנדט, "אל-ג'יהאד אל-מוקדס". בתגובה הטילו הירדנים פיקוח על פעילים מצרים ועל פעילים בתנועתו של המופתי. בתוך כך נפוצה השמועה שהמודיעין המצרי מארגן פעילות הסתננות מהגדה המערבית, וצעירים מרצועת עזה החלו פוקדים את משרדי המודיעין המצרי בבקשה להתגייס לפדאין ולהישלח לירדן. מעניינת העובדה כי רבים מהפונים הדגישו בבקשותיהם את הנימוק הכלכלי ולא את הדחף הפטרוטי.

בסיכומו של דבר, למרות התנגדותן של מדינות ערב, שבהן התנהלה פעילות הפדאין, הצליחו המצרים להפעיל משטחיהן חוליות חבלה, שחדרו לתוך מדינת ישראל.³⁶ הפעם הראשונה שהמצרים הצהירו כי הם שלחו חוליות

פדאין במטרה לפגוע בתושבי מדינת ישראל הייתה ב-25 באוגוסט 1955. הפעולה שהם הודו בביצועה הייתה שיגור של תריסר חוליות פדאין, שמנו בסך הכול כ-60 איש, לשטח ישראל במשימות הרג וחבלה. זו הייתה התגובה המצרית לפשיטת צה"ל (ב-22 באוגוסט) מול מפלסים. באמצעות הפעלת הפדאין קיווה נאצר לזרוע אימה, שתביא לערעור

אמונם של תושבי ישראל בממשלתם ובצבאם, לעודד הגירה מישראל ובמקביל לחזק את המורל של צבא מצרים ושל תושבי רצועת עזה ואף לחזק את ממשלתו מבחינה פנימית. בסיכומו של שבוע הפעולה רצחו הפדאין 15 ישראלים ופצעו יותר מ-12.³⁷ ישראל הגיבה בפשיטה על משטרת חאן-יונס בלילה שבין 31 באוגוסט ל-1 בספטמבר 1955. הפעולה הזאת גבתה מחיר דמים כבד מהמצרים: 72 מהם נהרגו, ו-58 נפצעו. בעקבות התגובה הצבאית החריפה של ישראל נמנעו המצרים בחודשים שלאחר מכן (מספטמבר 1955 ועד סוף מארס 1956) מלשלוח שוב פדאין מבסיסהם ברצועת עזה. תחת זאת פנו המצרים להפעיל את הפדאין דרך מדינות אחרות. ואכן לאחר מספר ימים, ב-7 בספטמבר 1955, בוצעו בתוך שטח ישראל פשיטות של פדאין שחדרו מירדן ומלבנון. בהפעלת החוליות האלה היו מעורבים הנספחים הצבאיים של מצרים ברבת-עמון, בדמשק ובביירות.³⁸

אולם גולת הכותרת של פעילות הפדאין הייתה באפריל 1956. ב-4 באפריל התנהל "יום קרב" בין מצרים לישראל, שבמהלכו נהרגו ברצועת עזה יותר מ-50 תושבים ומצרים

ויותר מ-100 נפצעו. נאצר הגיב בשיגור יחידות פדאין לתוך שטח ישראל. נראה כי בפעולות האלה השתתפו כ-200 פדאין, שמתוכם נהרגו 16, נשבו חמישה, ושניים הוכרזו כנעדרים. מתוך ה-23 שלא שבו לבתיהם היו 11 בני רצועת עזה, 11 פליטים ובדואי אחד. כולם, פרט לשניים, היו נשואים; 14 מהם היו אבות לילדים. הנפגעים היו בני 20-32, אולם רובם הגדול היה מעל גיל 25. מספרם הגדול, יחסית, של בני רצועת עזה בקרב הפדאין, ההרכב המבוגר, יחסית, וריבוי בעלי המשפחות מצביעים כולם על נימוקים כלכליים להצטרפות לשורות הפדאין ולא על נימוקים אידיאולוגיים.³⁹

בהמשך לתפנית שעשו המצרים ביחס להפעלת הפדאין דרך רצועת עזה חשוב לציין גם את המפנה במדיניות הירדנית כלפי הפדאין. הסיבה לשינוי במדיניות נעוצה בהדחתם של גלאב פאשה, מפקד הלגיון הירדני, ושל הקצונה הבריטית הבכירה במארס 1956. אלה הודחו בשל לחץ נאצריסטי מחוץ ואיום פלסטיני מבית. החלפתה של צמרת הצבא אותה לשטח ש"הרשות נתונה", והלגיון החל לשתף פעולה עם חוליות פדאין מרצועת עזה ואף החל לגייס פדאין משלו. זאת, כאמור, החל ממארס 1956.⁴⁰

פעילות הפדאין ברצועת עזה לא נמשכה עוד זמן רב. אומנם לאחר אפריל 1956 המשיכו הפדאין לפעול מרצועת עזה, אך רק בצורה ספורדית. את מכת המוות קיבלה פעילות הפדאין ב-12 ביולי 1956, כאשר עלה בידי ישראל לחסל את מוסטפה חאפז. שלושה חודשים מאוחר יותר, לאחר שנכבשה רצועת עזה על-ידי ישראל במסגרת מבצע קדש, חוסל כליל גדוד הפדאין. ישראל שלטה ברצועת עזה במשך יותר מארבעה חודשים – מ-1 בנובמבר 1956 ועד 7 במארס 1957.⁴¹

ניתן איפוא לסכם ולומר כי מאז פשיטת צה"ל על עזה בפברואר 1955 שינו מדינות ערב באופן בסיסי את גישתן ביחס לסוגיית ההסתננות, וכי את השינוי הזה הובילו המצרים. אולם אין לשכוח שההסתננות הזאת, שבאה לידי ביטוי בפעילות הפדאין, הייתה מכוונת להשגת יעדים פוליטיים של המדינות המשלחות. לעומת זאת, ההסתננות עצמאית של גורמים אינטרסנטיים שונים – הן פרטיים והן לאומיים ודתיים – המשיכה להיות מדוכאת, היות והיא לא שירתה את האינטרסים המדינתיים ואף פגעה בהם. יתר על כן, הצלחתה של פעילות הפדאין הפלסטינים הקנתה הישג פוליטי למצרים ולא לדרג המבצע הפלסטיני.

המשקל היחסי של סוגי ההסתננות

לפני כל עיסוק בסוגיית הסטטיסטיקה של סוגי ההסתננות השונים יש להקדים ולומר מספר מילים. בראש ובראשונה יש להדגיש כי בשנים הראשונות לקום המדינה לא נערך איסוף מסודר של נתונים ביחס למספר המסתננים ולמאפייני ההסתננות. נתונים כאלה נאספו בשיטתיות רק מ-1951-1952. יתר על כן, גם הנתונים שנאספו אינם מדויקים,

במקביל למיסודו של גדוד הפדאין ברצועת עזה החלו המצרים לגייס ולארגן פדאין גם בירדן, בלבנון ובסוריה

אריק שרון וזוידו (מזוקן) - מהמפקדים בפעולות הגמול

מתמיד במספר הנרצחים, משום שיותר ויותר מסתתנים חדרו מזוינים. ב-1949 נרצחו 22 ישראלים, וב-1951 נרצחו 48 ישראלים. בשנים 1952-1953 נשאר מספר האבדות יציב: ב-1952 נרצחו 42 ישראלים, וב-1953 נרצחו 44 אנשים. בשנים 1954-1955 חלה ירידה במספר מקרי הרצח: ב-1954 נרצחו 33 ישראלים, וב-1955 נרצחו 24 ישראלים. לעומת זאת ב-1956 נרשם גידול חד במספר האבדות - 54 נרצחים. הגידול מוסבר בהרחבת הטרור הערבי המאורגן על ידי מדינות ערב. מכאן מוכח, לכאורה, שלא היה גידול יחסי במספרן של ההסתתנויות האלימות.⁴⁴ באשר לסוגיית התחמשותם של המסתתנים טוען בני מוריס כי מהמחצית השנייה של 1948 ועד 1950 חדרו המסתתנים לא מזוינים, ומכאן שמטרתם הייתה ככל הנראה לא פוליטית. בשנים 1950-1951 חל גידול מתמיד במספר המסתתנים שהיו מזוינים ומאורגנים טוב יותר. לטענת מוריס, אין המגמה הזאת מעידה על מהות הפעילות כפוליטית-חבלנית, אלא זוהי תגובה של המסתתנים למדיניות "הירי החופשי" לשם הרג, שהפעילה ישראל לאורך הגבולות. כמו כן הגברת השמירה ביישובים הביאה לתגובה באש של המסתתנים על ניסיונות להפריע להם במלאכתם. עם הזמן יצרה המגמה הזאת בהדרגה חפיפה בין ההסתתנות הכלכלית התמימה לבין ההסתתנות הפוליטית האלימה. לטענת מוריס, התפתחה בשל כך בישראל בשנים 1952-1953 תחושה סובייקטיבית ולא נכונה כי אופי ההסתתנות השתנה באורך קיצוני, ומטרתה הפכה להיות בעיקר לשם רצח והבלה. מעניין, אך מוריס עצמו מביא בהערה את דבריו של גלאב

וקיימים פערים גדולים בין מספריהם של הגורמים השונים, ובהם הצבא והמשטרה. התופעה הזאת מוסברת בחוסר התיאום שהיה קיים באותה תקופה בין המערכות השונות. לדוגמא: נתוני המשטרה מבוססים על היתקלויות משטרתיות ועל מעקבים אחר מסתתנים. אולם פעמים רבות לא טרח צה"ל ליידע את המשטרה על היתקלויותיו שלו במסתתנים.⁴²

אף שמשפרים מדויקים אינם בנמצא, הרי ברור כי בשנים 1949-1956 חצו אלפי מסתתנים את גבולות מדינת ישראל מסיבות שונות. בשנת 1952 הגיעה התופעה לשיאה. בצה"ל העריכו באותה שנה שמדובר בכ-16 אלף חדירות. יותר מ-11 אלף חדירות התבצעו דרך גבול ירדן, וכ-5,000 דרך גבול מצרים. לאחר 1952 הסתמנה מגמת ירידה במספר ההסתתנויות. על-פי הסקירה השנתית של משטרת ישראל משנת 1952 נפלו לידי ישראל בשנה הנסקרת 3,181 מסתתנים. המספר כולל הרוגים, פצועים ועצורים.

1,779 מתוך 3,181 המסתתנים היו גברים (56%)
354 היו נשים (11%)
1,048 היו ילדים (33%)

44% מהמסתתנים שנפלו בידי ישראל היו איפוא נשים וילדים, שסביר להניח כי לא השתתפו בפעילות אלימה. הדו"ח המשטרתית ממשיך וקובע כי מבין כל הגברים המסתתנים שנתפסו בידי ישראל רק כ-25% באו כדי לבצע פעולות איבה. מכאן שרק כ-450 מהמסתתנים (14%), שחדרו לשטח ישראל ב-1952, ואשר נלכדו חיים או מתים, עשו זאת מתוך כוונה לבצע פעולות איבה.

הדו"ח המשטרתית מוסיף ומפרט כי ב-1952 היו בסך הכול 1,896 חדירות אלימות לתחום ישראל, שבהן השתתפו 6,673 מסתתנים. בדו"ח מצוין כי בקטיגוריה הזאת המספרים מדויקים למדי, שכן בין אם המסתתנים נתפסו ובין אם לאו, הנפגעים באו כמעט תמיד כדי לדווח על האירועים. יתר על כן, על-פי ההערכות והבדיקות, מסתתנים מהסוג הזה חזרו על פעולותיהם שוב ושוב. מכאן מסיק הדו"ח שמספרם האמיתי של המסתתנים מהקטיגוריה "האלימה" היה קטן ממספר האירועים האלימים, והוא מוערך בכ-900 בני-אדם בלבד.

לעומת זאת, כאשר מדובר בהסתתנות "שקטה" - בעיקר לשם התיישבות מחדש - המצב הפוך. רק מעטים מהמסתתנים נתפסו, ואילו על האחרים לא היו תלונות או דיווחים. הדו"ח המשטרתית מעריך את מספר המסתתנים בקטיגוריה הזאת במהלך 1952 כגדול פי ארבעה או חמישה ממספר הנתפסים. כלומר, מדובר בכ-12 אלף בני-אדם. בסיכומו של דבר, מדו"ח זה משתמע כי מספר המסתתנים האלימים (כאמור כ-900 איש) היו פחות מ-10% מכלל המסתתנים.⁴³

לשיטתו של בני מוריס, מגמה זו של שיעור ההסתתנות האלימה נשארה קבועה לאורך השנים עד שנת 1956. הוא מאשש את הקביעה הזאת על-ידי בחינת מספר הנרצחים הישראלים במהלך השנים. בשנים 1949-1951 היה גידול

פאשה, שלפיהם בקיץ 1953 צצה תופעה חדשה של מסתננים שיצאו אך ורק כדי להרוג. על המגמה החדשה הזאת התריע עוד לפני כן אלוף פיקוד הדרום, משה דיין, בפני מזכירות מפא"י (18 ביוני 1950). בדבריו ציין דיין שחל שינוי באופיה ובמידת אלימותה של תופעת ההסתננות.

בסיכומו של דבר לענייננו חשובה העובדה כי לאחר עירוב התחומים בין ההסתננות הכלכלית התמימה לבין ההסתננות האלימה קשה להפריד ולהבחין מהי המטרה הראשית ומהי המטרה המשנית בפעילות הזאת.⁴⁵

בניגוד לאמור, לגבי דפוס ההסתננות אחד אין חולקים כי מדובר בהסתננות שאיננה לאומית-פוליטית. מדובר בהסתננות לשם התיישבות מחדש בתוך שטחי מדינת ישראל. קשה להעריך את מספר המסתננים המדויק בקטיגוריה הזאת בשל מחסור בנתונים מהשנים הראשונות לקיום המדינה. אך בשנת 1949 דיבר שרת בכנסת על 25 אלף פליטים ערבים שחזרו לארץ-ישראל. ב-1952 ציטט ח"כ טובי פרסום ממשלתי, שעל-פיו נכנסו לארץ או שהיו בה באופן לא חוקי כ-41 אלף ערבים. גם לשיטתו של מוריס, נעים המספרים בין 30 ל-90 אלף פליטים שהסתננו בנסיבות האלה עד 1953. יש לציין כי התופעה הזאת הצטמצמה באופן ניכר לאחר 1950 בעקבות מהלכים שנקטה ישראל לצמצומה.⁴⁶

עדות נוספת למרכזיותה של תופעת ההסתננות שאינה פוליטית יש בדו"ח של מחלקת החקר במשרד החוץ לתקופה שבין 1 במאי 1951 ל-1 במאי 1952. הדו"ח, שהושתת בעיקרו על נתוני המודיעין של צה"ל, סיווג את פעולות ההסתננות לפי ארצות המוצא. על-פי הדו"ח, ההסתננות האופיינית ביותר מלבנון, חוץ מהסתננות לשם התנחלות, הייתה לשם שוד או הברחה על-ידי כנופיות מאורגנות. רוב המסתננים שעסקו בכך היו פליטים פלסטינים. ההסתננות מסוריה הייתה בעיקר למטרות הברחה, גניבת יבולים ואיסוף ידיעות. ההסתננות מירדן, שהייתה החמורה ביותר, נועדה בעיקר למטרות פליליות – גניבה, שוד והברחה. באשר לגבול המצרי, קובע הדו"ח, כי הסיבות

העיקריות להסתננות משם היו גניבה ושוד. הסתננות לשם נקמה הייתה נדירה. עוד מוסיף הדו"ח וקובע כי בצפון הנגב התרחשו גם הסתננויות לשם הברחות "טרנזיט" בין הגדה המערבית לרצועת עזה ולשם התיישבות מחדש בין רצועת עזה לגדה המערבית. נוסף על כך צוינו אף מספר הסתננויות לשם ריגול. מהדו"ח הזה עולה איפוא שסיבות כלכליות היו המניע העיקרי לתופעת ההסתננות בשנים 1951-1952.⁴⁷ בסיכומו של דבר, על-פי ההערכות נראה כי מאמצע 1948

היו 10-15 אלף הסתננויות לישראל מדי שנה. מספר ההסתננויות פחת בהדרגה לכ-4,500 מדי שנה בשנים 1955-1956. אף שמספר המסתננים למטרות חבלה מתוך מניעים פוליטיים הלך וגדל בשנות ה-50 המוקדמות והאמצעיות, מלמדים הנתונים הישראליים והעדויות הערביות על כך שרוב המסתננים בשנים 1949-1956 פעלו מתוך מניעים כלכליים או חברתיים. רובם באו לקחת בחזרה את חפציהם ואת יבוליהם ובשלב שני – כדי לגנוב. מעטים מהם היו מעורבים בהברחות. רבים יותר חצו את הגבול במטרה להתיישב מחדש או לבקר

מאז פשיטת צה"ל על עזה בפברואר 1955 שינו מדינות ערב באופן בסיסי את גישתן ביחס לסוגיית ההסתננות. את השינוי הזה הובילו המצרים

קרובים.⁴⁸

סיכום

בחינה של השאלה האם ישנו מרכיב לאומי פלסטיני בפעילות המסתננים מעלה כי באופן כללי יש לחלק את התשובה לשתי תקופות משנה מרכזיות: התקופה הראשונה מתחילה בשלהי מלחמת השחרור, ב-1948, ומסתיימת בנקודת המפנה, בפברואר 1955. התקופה השנייה מתחילה בפברואר 1955 ומסתיימת בכיבוש רצועת עזה בנובמבר 1956 על-ידי ישראל. כפי שעולה מהנתונים, התקופה הראשונה התאפיינה בעיקר בהסתננות שמניעה כלכליים-חברתיים. רק כ-10% מפעולות ההסתננות באותה התקופה ניתן לייחס – לפחות באופן חלקי – למניעים לאומיים פלסטיניים.

התקופה השנייה התאפיינה בהשתלטות מצרים ובעקבותיה אף ירדן על פעולות ההסתננות כדי לשרת את האינטרסים שלהן. שתי המדינות ניסו לרתום את הפעילות הפרטיקולרית-לאומית לצורכיהן, דהיינו הן ניצלו את כוח האדם הפלסטיני, שהיה חדור במוטיווציה לנקום ולפגוע במדינת ישראל, על מנת להקים יחידות צבא ששימשו כלי פוליטי בדיהן. בעקבות כך הפכו באותה התקופה המסגרות הלאומיות הפלסטיניות, דוגמת "הוועד הערבי העליון" ו"ממשלת כל פלסטין", לשוליות עוד הרבה יותר מכפי שהיו בתקופה הראשונה.

אולם זהו ניתוח טכני של העובדות היבשות – ניתוח הבוחן את המרכיב הפוליטי בכלל ואת שותפות המוסדות הלאומיים הפלסטיניים בפרט בתוך כלל ההסתננויות. ברצוני לטעון כי לניתוח זה יש להוסיף נדבך נוסף, והוא ההשפעה והתהודה שהייתה לפעילות החבלנית על האווירה הפוליטית באותה התקופה. שהרי מטרת הגורמים הפוליטיים הפלסטיניים הייתה לשמר את הסכסוך בעינו ולא לתת לסטטוס-קו להתקבע. נוסף על כך ידוע כי פעולת טרור נמדדת בתהודה שהיא יוצרת ולא בפגיעתה הממשית. אם כך, אף שמבחינה מספרית ההסתננות האלימה הייתה קטנה ביחס להסתננות הכלכלית-חברתית, הייתה לה

מטרת הגורמים הפוליטיים הפלסטיניים הייתה לשמור את הסכסוך בעינו ולא לתת לסטטוס-קו להתקבע

השפעה מרחיקת לכת על האווירה בארץ באותה התקופה. הדבר בא לידי ביטוי בכך שבעיני הציבור בישראל כל התקופה הנידונה נתפסת כתקופת הפדאין, דהיינו תקופה של הסתננויות אלימות בעיקרן. והרי ראינו שפעילות הפדאין עצמם הייתה אך פרק זמן קצר בלבד מכלל התקופה. לפיכך ניתן, לדעתי, לקבוע כי הגורמים הפוליטיים הפלסטיניים השיגו את מטרתם, לפחות בתקופה הראשונה עד פברואר 1955, אף שפעילותם הייתה מינורית ביחס לתופעת ההסתננות בכללה.

מקורות

1. בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956**, תל-אביב, עם עובד, 1996, עמ' 44; זכי שלום, "מדיניות הביטחון השוטף 1948-1956: דילמות מרכזיות", **עיונים בתקומת ישראל**, א, 1991, עמ' 141; ברכה אורן, "ספק מסכנים ספק מסוכנים: המסתננים, החוק ובית המשפט העליון 1948-1954", **עיוני משפט**, כא, 2, 1998, עמ' 335, 339-338
2. מוריס, **שם**, עמ' 44, 47
3. דוד טל, **תפיסת הביטחון השוטף של ישראל**, קריית שדה-בוקר, אוניברסיטת בן-גוריון, תשנ"ח, עמ' 23
4. החלוקה להסתננות חברתית-כלכלית ולהסתננות פוליטית-צבאית יסודה בחלוקתו של בני מוריס בספרו **מלחמות הגבול של ישראל**. על פניו נראה כי לחלוקה המשטרית יש יותר אחיזה במציאות, משום שלכוחות הביטחון היה מגע בלתי אמצעי עם המסתננים ומן הסתם גם עם מניעיהם.
5. מוריס, **שם**, עמ' 51, 52, 56, 61
6. **שם**, עמ' 52-53
7. זכי שלום, **מדיניות בצל מחלוקת**, תל-אביב, מערכות, 1996, עמ' 12; זכי שלום, "מדיניות הביטחון השוטף", עמ' 142
8. מוריס, **שם**, עמ' 58
9. על ההסתננות הזאת נרחיב את הדיבור בהמשך, אולם כבר עתה אציין כי מבחינת מספר המסתננים הייתה זאת הפעילות הרחבה ביותר בשנים הראשונות שלאחר מלחמת השחרור
10. מוריס, **שם**, עמ' 54
11. מוריס, **שם**, עמ' 60, 61, 63, 64, 70
12. אהוד יערי, **מצרים והפדאין**, גבעת-חביבה, 1975, עמ' 9; מוריס, **שם**, עמ' 60, 71-72
13. יערי, **שם**, עמ' 9
14. יערי, **שם**, עמ' 10
15. קרי, המסתננים בפועל על סוגיהם השונים - הן מהסוג הכלכלי הפרטי והמאורגן והן מהסוג הפוליטי הפרטי
16. יערי, **שם**, עמ' 11
17. דוד טל, **שם**, עמ' 25; מוריס, **שם**, עמ' 50, 51, 71, 77-79
18. צבי אל-פלג, **המופתי הגדול**, תל-אביב, משרד הביטחון, 1989, עמ' 126; יערי, **שם**, עמ' 10
19. על יחסן של מדינות רוב להסתננות יורחב בהמשך. מוריס, **שם**, עמ' 56, 79-80; אל-פלג, **שם**, עמ' 127
20. מוריס, **שם**, עמ' 73, 75-76; יערי, **שם**, עמ' 21
21. יערי, **שם**, עמ' 10-11; מוריס, **שם**, עמ' 71
22. יערי, **שם**, עמ' 10-11; מוריס, **שם**, עמ' 79
23. יערי, **שם**, עמ' 11; טל, **שם**, עמ' 94
24. מוריס, **שם**, עמ' 78, 106; טל, **שם**, עמ' 173
25. מדובר על פעילות יזומה עוד לפני הקמתה של יחידת הפדאין ברצועת עזה.
26. מוריס, **שם**, עמ' 80
27. זכי שלום, **מדיניות בצל מחלוקת**, עמ' 19-20, 22
28. מוריס, **שם**, עמ' 100-101
29. אל-פלג, **שם**, עמ' 127; טל, **שם**, עמ' 100; יערי, **שם**, עמ' 13-14; מוריס, **שם**, עמ' 106
30. יערי, **שם**, עמ' 12, 14-15; טל, **שם**, עמ' 94

מוטה גור ולוחמי הנח"ל המוצנח בפתח משטרת לקליליה במהלך פעולת גמול - 10 אוקטובר 1956

31. בתאריך הזה החלו הירדנים, בעקבות לחץ מצרי, להקים אף הם יחידות פדאין.
32. מוריס, **שם**, עמ' 440-442. הראיה להצלחת הסורים והלבנונים לבלום את ההסתננות היא אי-ביצוע פעולות תגמול מצד ישראל נגד המדינות האלה בשל הסתננותן. זאת בניגוד לפעולות התגמול שבוצעו בגזרה המצרית והירדנית.
33. מוריס, **שם**, עמ' 343, 365. על הכוחות הפלסטיניים שהוקמו ברצועת עזה על-ידי המצרים ראו סקירה מפורטת בספרו של אהוד יערי, **מצרים והפדאין**.
34. מוריס, **שם**, עמ' 356-357; יערי, **שם**, עמ' 19
35. מוריס, **שם**, עמ' 370-371
36. יערי, **שם**, עמ' 22; מוריס, **שם**, עמ' 366, 368; טל, **שם**, עמ' 223
37. מעניין לציין שישנה מחלוקת בין החוקרים לגבי מספר הנפגעים הישראליים כתוצאה מסדרת פעולות הטרור.
38. מרדכי בראון, **שערי עזה**, תל-אביב, עם עובד, 1992, עמ' 25, 141; מוריס, **שם**, עמ' 372, 379; טל, **שם**, עמ' 201, 242
39. יערי, **שם**, עמ' 24-25; בראון, **שם**, עמ' 145
40. מוריס, **שם**, עמ' 99
41. יערי, **שם**, עמ' 27-31. על חיסולו של חאפז ראו בהרחבה במקור של יערי.
42. מוריס, **שם**, עמ' 439, 471 - הערה 1. ראה לנזילות הנתונים אפשר למצוא בעדותו של גלאב פאשה, שאמד את מספר מקרי ההסתננות לתוך ירדן ב-1952 בכ-11,500. האומדן הזה אינו זהה לאומדן הישראלי.
43. אורן, **שם**, עמ' 340; מוריס, **שם**, עמ' 44
44. מוריס, **שם**, עמ' 69
45. מוריס, **שם**, עמ' 67-69, 440, 481 הערה 112; טל, **שם**, עמ' 25; שלום, **שם**, עמ' 13
46. מוריס, **שם**, עמ' 44-45; אורן, **שם**, עמ' 341
47. מוריס, **שם**, עמ' 64
48. **שם**, עמ' 439

הצילום האווירי במלחמת העצמאות*

הכנסתם לשימוש של מטוסי הקרב במסגרת משימות של מודיעין חזותי באוגוסט 1948 הייתה לנקודת מפנה בהפעלתו של מערך הצילום האווירי במלחמת העצמאות. עד אז ביצעו את המשימות האלה מטוסים קלים בלבד, שהיו חשופים לסכנת יירוט, ולכן לא יכלו לפעול מעל מטרות אסטרטגיות ואפילו התקשו מאוד לבצע משימות איסוף מעל לקווי החזית

משה נאור

האוויר ופענוחם היו באחריות המחלקה הטכנית של ארגון ההגנה. הרעיון לשלב את המערך המבצעי ואת המערך הטכני במסגרת אחת הועלה בינואר 1948 על-ידי ראש המחלקה הטכנית, פנחס יואלי (אופטיקמן). הוא הציע שליד המחלקה הטכנית תוקם מחלקת צילום, שתעסוק בביצוע צילומי האוויר, ושלרשותה יוקצו שני מטוסי "אוסטר" וצוות של שני טייסים ושל שני צלמים.¹

חיל האוויר, שהיה מעוניין לרכז את מערך הצילום האווירי תחת אחריותו הבלעדית, פעל להקמתה של טייסת נפרדת לצילום, ובאפריל 1948 הוקמו במסגרת טייסת א' גפים מקצועיים ואזורים, כולל גף לצילום. לרשות טייסת

מספר 4, כפי שכונה הגף לצילום, הועמד מטוס בודד מסוג "אוסטר", ולהכשרת צוות האוויר נפתח ב-26 באפריל 1948 בשדה התעופה בתל-אביב קורס לצילום אווירי.² אולם ב-8 במאי, זמן קצר לאחר הקמתה של טייסת 4, התרסק מטוס ה"אוסטר" היחיד ששימש לצילום, ופעילות הטייסת הופסקה. למרות תקופת פעילותה הקצרה הצביע הניסיון שהצטבר בטייסת הצילום על חשיבותו של הצילום האווירי לאיסוף מודיעין עבור חיל האוויר והצבא, ובמטה חיל האוויר הוקמה מחלקה לצילום אווירי, שמטרתה הייתה לרכז את מערך הצילום האווירי תחת מסגרת אחת.

המחלקה לפענוח תצלומי אוויר במטה חיל האוויר החלה לפעול במאי 1948. בראשות המחלקה עמד לי גודווין, מתנדב אמריקני ששירת במלחמת העולם השנייה כמפענח, וסגנו

מבוא

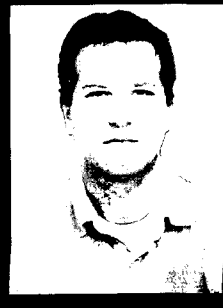
אחת ממשימותיו העיקריות של חיל האוויר הישראלי במלחמת העצמאות הייתה בתחום המודיעין החזותי. כתוצאה מאילוצי רכש ואמברגו ובהתאם למהלכי המלחמה הפעיל חיל האוויר סוגים שונים של מטוסים במשימות של צילום ושל סיור לאיסוף מודיעין. בעוד שבחודשי המלחמה הראשונים פעלו במשימות הצילום מטוסים קלים בלבד, הרי שהחל מאוגוסט 1948, עם הכנסתם לשימוש של מטוסי קרב במשימות צילום וסיור, שונו היעדים לאיסוף מודיעיני ושיטות האיסוף. מטרתו של המאמר הזה היא לבחון את התפתחותו של מערך הצילום האווירי בחיל האוויר הישראלי על היבטיו הארגוניים והמבצעיים במהלך המלחמה הסדירה במלחמת העצמאות.

חיל האוויר, שהיה מעוניין לרכז את מערך הצילום האווירי תחת אחריותו הבלעדית, פעל להקמתה של טייסת נפרדת לצילום

מחלקת צילום אווירי

כבר במהלך המאבק הבין-קהילתי, שהתנהל בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות, ערך שירות האוויר של ההגנה טיסות צילום וסיורי תצפית במסגרת משימות לאיסוף מודיעין. באותו שלב של המלחמה היה מערך המודיעין החזותי מפוצל בין התחום המבצעי לבין התחום הטכני: טיסות הצילום והתצפית בוצעו במטוסים קלים, תוך שטייסי שירות האוויר מפעילים מצלמות יד, ואילו פיתוח תצלומי

דוקטורנט
באוניברסיטה העברית
בירושלים

* המאמר הזה הוא עיבוד של עבודה סמינריונית שנכתבה באוניברסיטת תל-אביב בהדרכתו של ד"ר יגאל שפי. המאמר מבוסס על מחקר שנעשה בענף היסטוריה בחיל האוויר במסגרת פרויקט מחקר מקיף, שעורך רס"ן אבי כהן על חיל האוויר במלחמת העצמאות

צורפה המחלקה לאגף המודיעין של חיל האוויר. במסגרת הזאת טיפלה מחלקת צילום אווירי לא רק בפענוח תצלומי אוויר, אלא גם בביצוע צילומי האוויר בטייסות. אולם המשך המצב, שבו חלק עיקרי בתהליך המודיעין הצילומי – פיתוח תצלומי האוויר – נעשה במעבדת הצבא פגע בעבודתה של המחלקה. מאחר שמעבדת הצבא פיתחה צילומים עבור יחידות הצבא, לא ניתנה עדיפות לפיתוח תצלומי האוויר שיועדו למודיעין של חיל האוויר. כתוצאה מכך חלפו בדרך כלל 24 שעות עד שפותח כל סרט צילום, אף-על-פי שערכו המודיעיני של צילום אווירי אובד בדרך כלל לאחר פרק זמן כה ארוך – במיוחד בזמן מלחמה. נוסף על כך גם בוזבו זמן רב בנסיעות ממטה חיל האוויר למעבדת הצבא לצורך העברת תצלומי האוויר ולטעינת סרטי הצילום במצלמות האוויריות.

אף שבתחילת יולי הוחלט לצרף אחדים מעובדיה של מעבדת חיל האוויר למעבדה של שירות המפות והצילום מים, לא פסקו ההתערות מצד אנשי חיל האוויר על הסכנה שבהמשך התלות במעבדת הצבא – תלות שלטענתם פגעה ביכולות תיו המבצעיות של חיל האוויר. בעקבות הדרישות החוזרות ונשנות מצד אנשי חיל האוויר, ולאחר שמספרן של

טייסות הצילום גדל באופן ניכר, ובחיל האוויר אורגן, כאמור, אגף מודיעין, הוחלט להקים מעבדה מסודרת בחיל האוויר, שבאחריותה יהיה לפתח צילומי אוויר עבור מודיעין החיל. אולם פיתוח הצילומים עבור המודיעין הצבאי המשיך להתבצע במעבדת הצבא. ההחלטה על כך התקבלה באוגוסט 1948 בדיון שבו השתתפו נציגי חיל האוויר ושירות המפות והצילומים.⁶ באותו הדיון גם הוחלט שהעתקי צילומים, שפותחו במעבדת הצבא, יועברו לרשות חיל האוויר, ואילו לרשות הצבא יועברו העתקים של צילומים שפותחו בחיל האוויר.

ההחלטה שמעבדת המחלקה לצילום אווירי תטפל בתצלומי האוויר המיועדים למודיעין חיל האוויר התקבלה במסגרת ארגון כללי ורחב יותר, שבמסגרתו נקבעה בספטמבר 1948 הזיקה בין מודיעין חיל האוויר לבין שירות המודיעין של הצבא. סוגיית מעמדו של מודיעין חיל האוויר

היה משה מלר, שהיה מפענח בחיל האוויר המלכותי הבריטי במלחמת העולם השנייה. פיקוד המחלקה שיקף במידה רבה את ייחודו של חיל האוויר הישראלי במלחמת העצמאות. לצד בוגרי מחלקת הטיס של הפלמ"ח, פעילי התעופה האזרחית ויוצאי הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה היה לאנשי מח"ל, כפי שכונו מתנדבי חוץ-לארץ, חלק מרכזי ואף מכריע בהקמתו של חיל האוויר הישראלי ובגיבושו. ניסיונם הקרבי והארגוני הציב את המתנדבים בעמדות פיקוד בחיל, ולא אחת נוצרו חיכוכים חברתיים ומקצועיים בינם לבין חברי החיל הישראליים. הניסיון ליישם בחיל האוויר הישראלי תפיסות ארגוניות ומבצעיות בתחום הצילום האווירי על-פי

ניסיונם של צבאות הברית במלחמת העולם השנייה נתקל בקשיים. אולם הקשיים העיקריים היו מבצעיים, והם נבעו ממחסור באמצעים ובמטוסים לצילום.

המחלקה לפענוח תצלומי אוויר עסקה בשני תחומים עיקריים: הפעלת הצילום האווירי בטייסות, כולל ביצוע צילומי האוויר על-ידי צלמי המחלקה, ופענוח תצלומי אוויר.³ הבעיה המרכזית, שהעיבה על פעילות המחלקה בחור דשי פעילותה הראשונית, הייתה שאלת התיאום בינה לבין

שירות המפות והצילומים של הצבא, שבאחריותו היו פיתוח התצלומים, הדפסתם והפצתם ליחידות צה"ל.

שירות המפות והצילומים, שהוקם באפריל 1948, לאחר שהטיפול במפות ובצילומים הופרד מאג"ם, כלל מטה וחוליות מרחביות. חוליות השירות טיפלו בצד הטכני של הכנת צילומי הקרקע והאוויר וכן בפענוח, בהכנת שרטוטים, בהדפסת מפות ובהפצתן ליחידות הצבא.⁴ בתחילת המלחמה הייתה זו מעבדת הצבא שעסקה בפיתוחם של תצלומי האוויר ואף בהטענת המצלמות האוויריות, ורק ביוני 1948 הועברו תצלומי האוויר, שהיו מיועדים למודיעין חיל האוויר, למעבדת החיל לצורכי פענוח.⁵ באותו חודש שונה שמה של המחלקה למחלקת תצלומי אוויר, וביולי היא כבר נקראה מחלקת צילום אווירי. השינוי בשם המחלקה ביטא באופן מדויק יותר את אופי פעילותה.

בעקבות ארגונו של מטה חיל האוויר באוגוסט 1948

ההדפסה, הפענוח וההפצה באחריות גורם אחד. אולם עד פירוקו של שירות המפות והצילומים ביוני 1949 נמשכה חלוקת העבודה בין שתי המעבדות.

הצילום האווירי בתחילת המלחמה הסדירה

לרשות טייסת מספר 4, כפי שכונה הגף לצילום, הועמד מטוס בודד מסוג "אוסטר", ולהכשרת צוות האוויר נפתח ב־26 באפריל 1948 בשדה התעופה בתל־אביב קורס לצילום אווירי

מקרבנות הבלימה לאחר הכרזת העצמאות ועד אוגוסט 1948 הייתה משימתו העיקרית של הצילום האווירי לאסוף מודיעין לטובת כוחות היבשה. הצילום האווירי סייע במאבק לבלימת הכוחות הערביים באמצעות מעקב אחר היערכותם ותנועתם ואחר שינויים מיידיים בשדה הקרב. הצילום האווירי סיפק מידע עבור חיל הים, סייע בהערכת תוצאותיהן של הפצצות מטוסי חיל האוויר הישראלי, שימש לצורכי מיפוי ועזר בבדיקת יעילות ההסוואה של כוחות צה"ל. באותו שלב של המלחמה סיפק הצילום האווירי מודיעין לטווח זמן קצר ומיידי, ואילו האיסוף הצילומי לטובת מודיעין חיל האוויר נדחה לשלבים מאוחרים יותר של המלחמה. הסיבה העיקרית להתמקדותן של טיסות הצילום במטרות טקטיות סמוך לאזורי הקרבות ולטובת המודיעין היבשתי ולא אחר מטרות אסטרטגיות עבור מודיעין חיל

האוויר, כגון שדות תעופה, נבע מיכולתם המבצעית המוגבלת של מטוסי החיל, שטסו בשעות היום כשהם חשופים לאש נ"מ ולסכנת יירוט, ומשום הצורך במתן סיוע מיידי לכוחות

וכן שאלת השתלבותו של חיל האוויר בצבא הועלו לדיון בעקבות הניסיון המבצעי בתחילת המלחמה, שחשף בעיות בתיאום ובשיתוף הפעולה בין זרוע האוויר לבין כוחות היבשה. לאחר שורת פגישות בין נציגי המודיעין הצבאי ומודיעין חיל האוויר, שהחלו באוגוסט 1948, הועברו בחודש ספטמבר לאישור הרמטכ"ל ההחלטות שהתקבלו בדיונים המשותפים על הקשר בין שירותי המודיעין. בנוגע להזמנת צילומי אוויר נקבע כי "מנהל אג"ם/מטכ"ל או נציגו יקבע את דין הקדימה הכללי של כל צילומי האוויר הדרושים לכוחות הביטחון. מנהל אגף מבצעים (מטכ"ל) יודיע לכל הנוגעים בדבר את הנוהג בקבלת הידיעות על האפשרויות לצילומים אוויריים, וכמו כן קביעת דין קדימה"⁷.

ליישום ההחלטות בדבר חלוקת העבודה בנושא הצילום האווירי בין מודיעין חיל האוויר למודיעין הצבא נערכו שינויים ארגוניים בתוך מחלקת צילום אווירי ונקבעו נהלים להזמנת תצלומי אוויר עבור כוחות צה"ל. מחלקת צילום אווירי בחיל האוויר חולקה ליחידת צילום אווירי, שהייתה אחראית על ביצוע טיסות הצילום בטייסות, וליחידת פענוח תצלומים, שעסקה בפיתוח התצלומים ובפענוחם. בכל הנוגע לשיטת ההזמנה של צילומי אוויר סוכם כי שירות מודיעין 1 (ענף מודיעין קרבי) יקבל מהיחידות את טופסי ההזמנה, ובהן פירוט של סוג הצילום הנדרש, פרטים על המטרה, קנה המידה, מועד קבלת הצילום ובקשה לקבלת צילום חדש. לאחר ביצוע הצילום האווירי פותחו הצילומים ופוענחו במעבדת חיל האוויר, ועותקים מהם הועברו למעבדת הצבא

לאחר התרסקותו של מטוס ה"אוסטר" לצילום בעת ניסיון נחיתה ב־26 ביוני 1948 הותקנה המצלמה האוטומטית במטוס "פיירצ'יילד", אשר גם הוא הותאם במיוחד לצורך כך על־ידי אנשי התחזוקה של חיל האוויר. מטוס זה פעל במשימות צילום עד להפלתו בעת משימת צילום באוגוסט 1948

לפיתוח ולפענוח נוסף.⁸ חלוקת העבודה בין שתי המעבדות ובין שתי יחידות הפענוח הובילה להצעה, שהועלתה הן בחיל האוויר והן בשירות מפות וצילומים, לריכוז עבודות הפיתוח,

הקרקה.

במאי 1948, מייד לאחר תחילת המלחמה הסדירה, הופעלו כמעט אך ורק סיורי תצפית במשימות של איסוף מודיעין. מעיון בתחקירי הטיסות, שנערכו בחיל האוויר, עולה כי נערכו סיורי תצפית, שאליהם התלוו לא אחת תצפיתנים ומפקדי צבא מכוחות היבשה, אשר נעזרו באמצעי זה לקבלתה של תמונת מודיעין מיידית. לעומת זאת השימוש בצילומי האוויר באותו שלב של המלחמה היה מוגבל כתוצאה מפגיעות המטוסים ובשל קשיי תיאום ותפעול שמנעו קבלת מודיעין מייד⁹. התרחבות השימוש בצילומי אוויר

הצילום האווירי סייע במאבק לבלית הכוחות הערביים באמצעות מעקב אחר היערכותם ותנועתם ואחר שינויים מיידיים בשדה הקרב

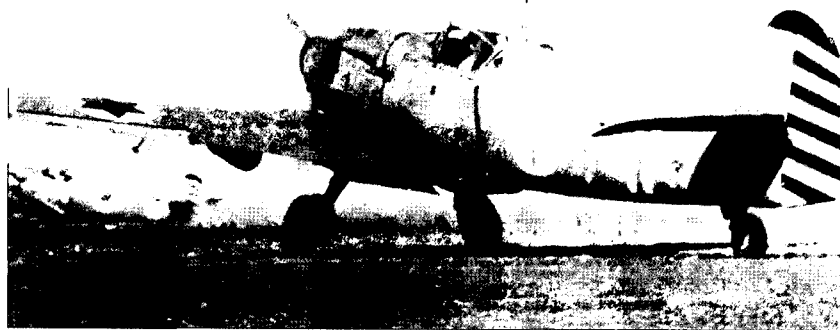
השנייה, שנמשכה עד לפתיחת מבצע "יואב", ב-15 באוקטובר 1948. באותו שלב של המלחמה חל שינוי משמעותי ביכולת האיסוף האווירית עם תחילת הפעלתם, באוגוסט 1948, של מטוסי הקרב של חיל האוויר במשימות צילום וסיור.

מטוסי הקרב והצילום האווירי

באוגוסט 1948 חל גידול משמעותי במספרם של סיורי התצפית והצילום. אם ביוני ביצעו מטוסי חיל האוויר כ-61 סיורי תצפית וצילום, הרי שבאוגוסט כבר נערכו כ-157 סיורי תצפית וצילום.¹⁴ הגידול בהיקף הפעילות נזקף בראש ובראשונה להכנסתם לשימוש של שני מטוסי קרב למשימות צילום וסיור. שני מטוסי הקרב, שייעודם היה צילום אווירי, היו ה"מסרשמידט" שמספרו בחיל האוויר הישראלי היה 119 וה"ספיטפייר" שמספרו היה 130. מטוס ה"מסרשמידט" 119 נרכש בחו"ל ושימש כאחד משני מטוסי הצילום של חיל האוויר החל מ-30 ביולי 1948 ועד התרסקותו ב-8 באוקטובר 1948. מטוס ה"ספיטפייר" 130 הורכב מחלקי מטוסים וציוד שהושארו על-ידי הבריטים ומחלקיהם של מטוסי "ספיטפייר" מצריים שהופלו במהלך המלחמה.¹⁵ הפעלתם של ה"מסרשמידט" ושל ה"ספיטפייר" ממחישה

החל ביוני 1948, עת הותקנה במטוס "אוסטר" של חיל האוויר מצלמה אוטומטית. המצלמה, שנמסרה למחלקת צילום אווירי משירות מפות וצילומים, הותקנה במטוס לאחר שבקרקעיתו נקדח חור, שאיפשר את ביצוע הצילומים. במשימות שבהן נדרשו צילומים אנכיים, בעיקר עבור מודיעין חיל האוויר, הפעיל הטייס את המצלמה, כאשר נתוני הטיסה – כגון גובה, מהירות ומספר השניות הדרושות בין צילום לצילום – נקבעו בתיאום בין מחלקת המבצעים של חיל האוויר למחלקת צילום אווירי.¹⁰ במקרים שבהם נדרשו צילומי אזורים לצורכי מיפוי ובמקרים של צילומים אלכסוניים, שהוכנו בעיקר עבור המודיעין הצבאי, הפעיל את המצלמה האוטומטית צלם אווירי.¹¹ לאחר התרסקותו של מטוס ה"אוסטר" לצילום בעת ניסיון נחיתה ב-26 ביוני 1948 הותקנה המצלמה האוטומטית במטוס "פירצ'יילד", אשר גם הוא הותאם במיוחד לצורך כך על-ידי אנשי התחזוקה של חיל האוויר. מטוס זה פעל במשימות צילום עד להפלתו בעת משימת צילום באוגוסט 1948.

"מסרשמידט"

מטוס ה"מסרשמידט" 119 נרכש בחו"ל ושימש כאחד משני מטוסי הצילום של חיל האוויר החל מ-30 ביולי 1948 ועד התרסקותו ב-8 באוקטובר 1948

ביוני 1948 בוצעו במסגרת חיל האוויר כ-61 סיורי תצפית וצילום.¹²

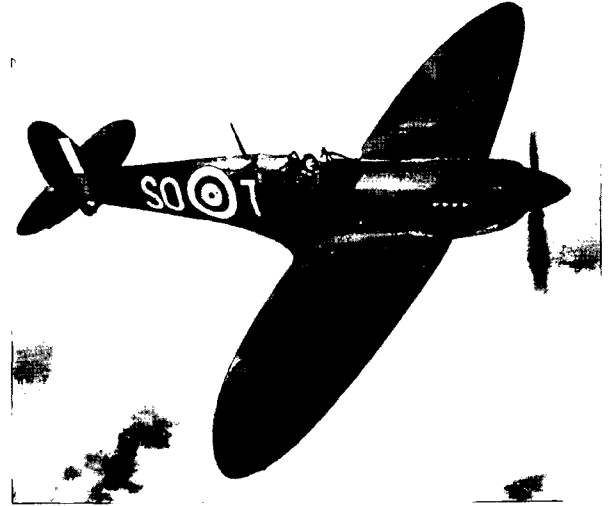
גיחות הצילום נערכו בכל החזיתות באמצעות טייסות תל-אביב, הנגב והגליל ובהשתתפות צלמים אוויריים.¹³ לאחר כניסתה של ההפוגה הראשונה לתוקף, ב-11 ביוני 1948, הוגבלה פעילות הסיור והצילום. שיפור בהפעלתו של מערך הצילום התרחש ביולי 1948, בקרבות "עשרת הימים", שבמהלכם רכש חיל האוויר שלושה מפציצי "בי-17". אל משימות ההפצה של המפציצים הצטרפו צלמי אוויר כדי לתעד את תוצאות ההפצות. עם סיומם של קרבות "עשרת הימים" החלה ההפוגה

את המגבלות שבהן פעל חיל האוויר הישראלי במהלך מלחמת העצמאות: היה עליו להפעיל סוגים שונים של מטוסים במגוון של משימות. שני מטוסי הקרב פעלו במסגרת טייסת הקרב הראשונה של חיל האוויר במשימות צילום וסיור. פעילותו המבצעית הראשונה של מטוס ה"מסרשמידט" 119, המוזכרת בתחקיריה של טייסת הקרב הראשונה, הייתה ב-30 ביולי 1948 במשימת סיור באזור מג'דל ועיראק אל-מנשייה. פעילותו המבצעית הראשונה של ה"ספיטפייר" 130 הייתה ב-5 באוגוסט 1948 במשימת סיור

וצילום באיזור פלוג'ה.¹⁶

אחד ההיבטים בפעילותו של מערך הצילום האווירי, שהמחיש את המצב ששרר באותה עת בחיל האוויר, היה אופיים של הקשר ושל שיתוף הפעולה בין מטה החיל לבין הטייסות והבסיסים. לפני היציאה לטיסות הצילום היו

"ספיטפייר"

לאחר התרסקותו של מטוס הצילום מדגם "מסרשמידט" ב־8 באוקטובר 1948 בעת ניסיון נחיתה נשא מטוס ה"ספיטפייר" בעיקר הנטל של משימות הצילום האווירי

הצלמים של מחלקת צילום אווירי אחראים על הרכבת המצלמות, על פריקתן ועל טעינתן. אנשי המחלקה היו אחראים גם על העברת התדריך לטייסים לפני היציאה למשימת צילום. שיתוף הפעולה בין גוף המטה לבין הטייסת עורר לא פעם טענות הדדיות על חוסר מקצועיות. בטייסת הקרב הראשונה נטען, כי תדריכי הטיסה שהועברו על-ידי האנשים ממחלקת צילום אווירי לא היו מתאימים לאופי המשימה וליכולות המטוס. לטענתם, המתדרכים מהמטה לא הכירו

את אופי הפעילות המבצעית, את יתרונותיה ואת מגבלותיה. כדי לשפר את רמת התדריכים הציע קצין המודיעין של טייסת הקרב הראשונה כי יגובש הליך מסודר של תדריך לטיסת צילום. לפי ההצעה, אמורים היו להשתתף בתדריך קצין המודיעין של הטייסת וקצין ממחלקת צילום אווירי, והשניים אמורים היו לספק פרטים מדויקים על איזור המטרה, על מסלול הטיסה והצילום ועל עמדות נ"מ.¹⁷ לעומת

זאת מצידה של מחלקת צילום אווירי הועלו טענות בנוגע ליכולות הצילום של טייסי טייסת הקרב הראשונה. בין היתר נטען כי אחדים מצילומי האוויר לא בוצעו כראוי, מאחר שהטייסים לא מילאו אחר הוראותיו של הקצין המתדרך ממחלקת צילום אווירי.¹⁸

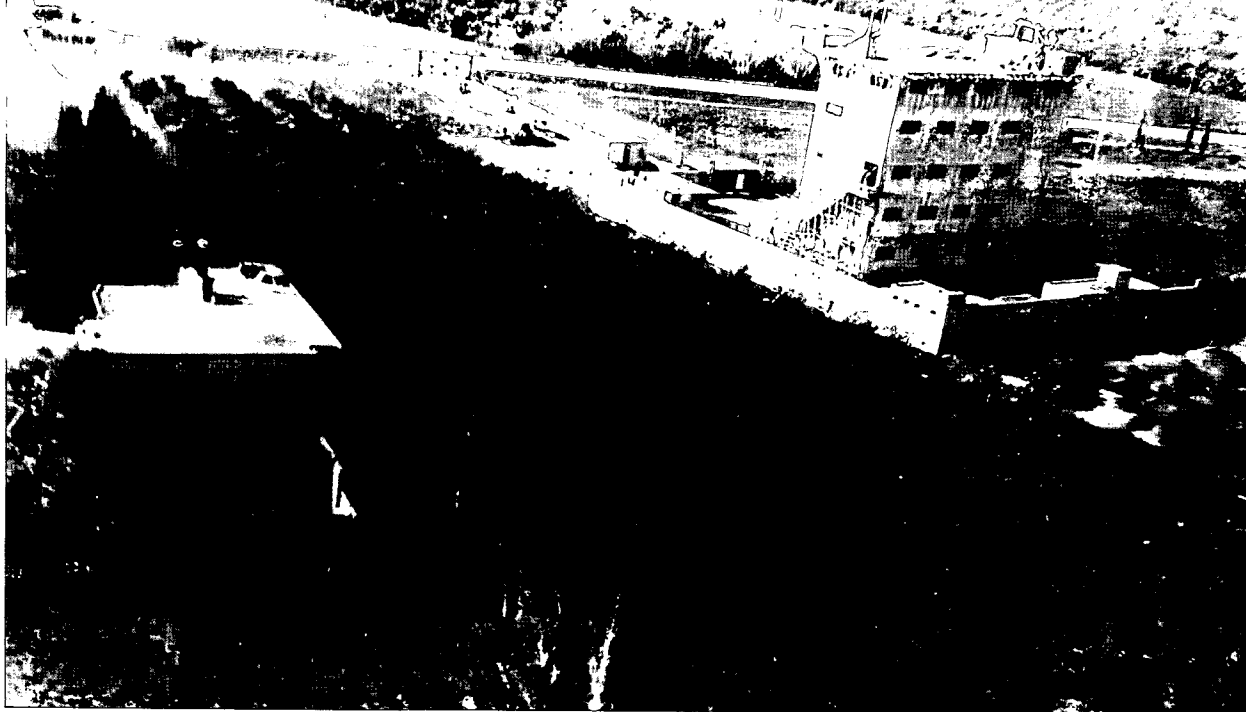
נוסף על שני מטוסי הקרב נמשכה גם הפעלתם של המטוסים הקלים במשימות צילום. מכיוון שהמטוסים הקלים היו חשופים לאש נ"מ ולסכנת יירוט, יצא לעיתים המטוס הקל למשימות הצילום כשהוא מלווה על-ידי מטוס קרב. אחת מגיחות הצילום האלה הסתיימה בהפלתו של המטוס הקל ובנפילת צוותו בשבי המצרי. זה קרה ב־14 באוגוסט 1948, עת יצאו מטוס קרב מדגם "ספיטפייר" ומטוס קל מדגם "פיירצ'ילד" למשימת צילום באיזור ים המלח ובית-גוברין לקראת פתיחתו של מבצע "יואב". על מטוס הקרב הוטל לצלם מטרות שהיו באזורים המוגנים באמצעות אש נ"מ. בתדריך נקבע שהטיסה תהיה בגובה של 6,000 רגל, ונקבעו פרקי הזמן בין צילומי המטרות. את ההחלטה על יציאתו של מטוס ה"פיירצ'ילד" למשימת הצילום אישר מנהל אגף המבצעים בחיל האוויר, אך הוא התנה את אישורו בכך שמטוס ה"ספיטפייר" ילווה את ה"פיירצ'ילד" עד סדום, ורק משם ואילך אמור היה מטוס ה"פיירצ'ילד" להמשיך ללא ליווי. אולם בניגוד לתוכנית, כתוצאה מתקלת מנוע, המריא מטוס הקרב 16 דקות לאחר מטוס ה"פיירצ'ילד". מטוס הצילום נפגע מאש של מטוסי קרב מצריים מעל איזור בית-גוברין ואולץ לבצע נחיתת אונס, שבסימיה נפלו בשבי המצרי הטייס והצלם האווירי שהתלווה לטיסה.¹⁹

ממסמך מצרי, שנתפס על-ידי כוחות צה"ל, ושתורגם במודיעין של חזית הדרום בנובמבר 1948, ושעליו חתום המפקד הכללי של הכוחות המצריים בארץ-ישראל, עולה כי הכוחות המצריים ידעו עוד קודם לנפילתו של מטוס ה"פיירצ'ילד" על פעילות הצילום של מטוסי חיל האוויר הישראלי.²⁰

ואכן לעבר מטוסי הצילום של חיל האוויר נורתה לא אחת אש נ"מ כבדה ומדויקת. משום כך היו העמדות נ"מ של המצרים יעד לסיורי הצילום והתצפית הישראליים, שניסו להעריך את כוח האש של היחידות נ"מ, את יעילותן ואת מיקומן.²¹ על סכנות

היירוט מאש נ"מ וממטוסי קרב, שבפניהם עמדו מטוסי הקרב של חיל האוויר, ובכללם מטוסי הצילום, נוספו תקלות טכניות, שנגרמו בעיקר עקב תחזוקתם הלקויה של המטוסים ובשל עומס פעילות. כך, למשל, דווח בתחילת ספטמבר על תקלות מכניות שהתגלו במטוס ה"ספיטפייר" 130 במהלך הטיסות, כגון ירידה חלקית של אחד הגלגלים או הדממת מנוע מהירה מדי.²²

**נוסף על משימות של איסוף מודיעין
עבור כוחות היבשה המשיך חיל
האוויר בביצוען של משימות איסוף
עבור מודיעין החיל - בעיקר משימות
צילום של שדות תעופה בירדן,
בסוריה ובלבנון**

תצלום אווירי של היישוב הערבי יאזור - 31 ינואר 1948. צולם על-ידי בורים סניור

הצילום האווירי במבצע ההכרעה

לקראת פתיחתו של מבצע "יואב" ב-15 באוקטובר פעלו שני מטוסי הצילום של חיל האוויר במשימות של איסוף מודיעין. אולם לאחר התרסקותו של מטוס הצילום מדגם "מסרשמידט" ב-8 באוקטובר 1948 בעת ניסיון נחיתה, נשא מטוס ה"ספיטפייר" בעיקר הנטל של משימות הצילום האווירי. אומנם מכלי חמצן שהותקנו במטוס לקראת סוף אוקטובר הגדילו את גובה הטיסה, אולם במקביל גבר הקושי לכסות את השטח המצולם. לשם שיפור ביצועיו של מטוס הצילום הותקנו בו שתי מצלמות אוטומטיות, שאיפשרו צילום בחפיפה של שני קמ"ר מגובה של 20 אלף רגל.²³

במבצע "יואב", שהחל ב-15 באוקטובר 1948 והסתיים ב-22 באוקטובר, ביצע חיל האוויר 31 גיחות סיור וצילום.²⁴ משימתו העיקרית של החיל הייתה לתת סיוע אווירי לכוחות היבשה ולתקוף מטרות כגון בסיס חיל האוויר המצרי באל-עריש, מטה חיל האוויר המצרי ועמדות הכוחות המצריים בעזה.²⁵ סיורי הצילום והתצפית סיפקו מידע, שאיפשר לתקוף את שדה התעופה באל-עריש ולנטרלו, ובכך תרמו צילומי האוויר להשגת עליונותו האווירית של חיל האוויר הישראלי במהלך המבצע.²⁶ כמו כן צילמו הצלמים של מחלקת צילום אווירי צילומים אוויריים של פגיעות פצצות, שהוטלו ממטוסי "בי-17". צילומי הפגיעות היו חשובים למודיעין חיל האוויר, מכיוון שבמקרים שבהם מקור הדיווחים על תוצאות ההפצצות היה המודיעין הצבאי, הם התקבלו לרוב באיחור. על כך וכן על חשיבותו של הצילום האווירי ועל תרומתו להצלחת המבצע נכתב בדו"ח סיכום של מבצע "יואב" שחיבר אגף המבצעים בחיל האוויר:

"...לרשות מבצעים חיל אוויר היו, כתוצאה של תכנון

זהיר של אגף מודיעין, ידיעות רבות על תנועות האויב, במיוחד תנועותיו בעורף... יעילות ההתקפה על צומת מסילות הברזל ועזה תוכיח שמבצעים ומודיעין ח"א יכולים לתרום תרומה חשובה לתכנון בבחירת המטרות הטקטיות של חיל האוויר... סיורי תצפית וצילום של חיל אוויר נערכו ביעילות, והידיעות נשלחו במהירות האפשרית למטכ"ל/אג"ם ולמפקדי החזית... מנקודת ראות של ניתוח והערכת ההפצצה הובררה לעיתים קרובות על-ידי עדויות נוספות נטייתם של אנשי צוות אוויר להעריך הערכה מופרזת את תוצאות ההפצצה. עקרון הצניעות בהערכת נזקי הפצצה צריך שידריך תמיד את אנשי צוות אוויר בהערכתיהם וחישוביהם. העובדה שטייסת שלמה הודיעה על פגיעה ישירה במטרה, בעת שתצלומים שנעשו הראו שהמטרה לגמרי לא הופצצה, דיה לעשות את עבודת הסטטיסטיקאים קשה ביותר ומגדילה בהרבה את קשיי התכנון הכללי."²⁷

מסיום מבצע "יואב" ועד סוף אוקטובר 1948 ערך חיל האוויר עוד 25 סיורי תצפית וצילום. ב-28 באוקטובר החל מבצע "חירם" לכיבוש הגליל העליון, שנמשך עד 31 באוקטובר, ובמהלכו בוצעו 33 סיורי תצפית וצילום. בנובמבר נערכו 110 טיסות סיור וצילום, וזו הייתה ירידה של 15% במספר סיורי התצפית והצילום לעומת אוקטובר. הירידה בהיקף הפעילות האווירית בנובמבר נבעה ממזג האוויר החורפי ששרר באותה עת ומצמצום פעולות הלחימה. חודש לאחר מכן חלה עלייה בהיקף הפעילות האווירית הישראלית, ובכללה טיסות הסיור והצילום. בדצמבר בוצעו 179 טיסות סיור וצילום, שהיו עלייה של 63% בהיקף של פעילות הסיור והצילום לעומת נובמבר. העלייה בהיקף הפעילות האווירית הייתה תוצאה של עריכת מבצעי "אסף" ו"חורב" בחזית הדרום.²⁸

בסיום מבצע "יואב" התרכזו כוחות הצבא המצרי ברצועות עזה-רפיח, עוג'ה-ביר-עסלוג' וב"כיס פאלוג'ה". על מנת להסיר את האיום המצרי על באר-שבע ולשם הכנת עמדות מפתח לקראת מבצע "חורב" לכיבוש הנגב נערך מבצע "אסף", שהחל ב־5 בדצמבר ונמשך שלושה ימים. בין המשלטים שנכבשו במבצע היו משלטי שייח'נוראן, חרבת-מאעין, תל-ג'אמה ותל-פארה. עיקר התקפות הנגד של הצבא המצרי כוונו לכיבוש חרבת מאעין ושייח'נוראן. במהלך המבצע איתרו טיסות הסיור של חיל האוויר את נקודת ההיערכות של הכוחות המצריים.²⁹ על תרומתו של חיל האוויר להתקפה על ריכוז הכוחות המצריים, שערך גדוד הפשיטה של חטיבה 12, נמסר ביומן המלחמה של החטיבה: "בסיור אווירי מעל קו עוג'ה-עסלוג' נתגלתה תגבורת בכוח משוער של בריגדה, שהובאה לגזרה זו ורוכזה במשרפה. ממקורות מוסמכים הוברר שבכוונתה לנסות לכבוש את באר-שבע ולפעול פעולת הסחה בשעת ניסיון פינוי הכוח המכותר בכיס פלוג'ה. סיור אווירי, שמתפקידו היה לבדוק את הריכוזים וההכנות של האויב לקראת ההתקפה על באר-שבע, גילה שלוש שיירות נעות מרפיח דרך עוג'ה אל המשרפה. שיירות אלו מנו 115 מכוניות. במשרפה ובמשלטים הסמוכים היו מרוכזות כבר 260 מכוניות. על אווירון הסיור נפתחה אש משלושה תותחים אנטי אוויריים ברפיח. מקומם המדויק זוהה אח"כ בצילומי אוויר".³⁰

נוסף על משימות של איסוף מודיעין עבור כוחות היבשה המשיך חיל האוויר בביצוען של משימות איסוף עבור מודיעין החיל – בעיקר משימות צילום של שדות תעופה בירדן, בסוריה ובלבנון. כך, למשל, יצא ב־12 בנובמבר 1948 מטוס ה"ספיטפייר" בליווי מטוס "מוסטנג" לצלם את שדות התעופה אסטבל וראייק בלבנון ולצילום נמל ביירות. מאמץ מודיעיני הושקע גם באיתורם של 11 מטוסי "פיורי" עיראקיים. ארבעה מהם הגיעו לעבר-הירדן והוצבו במחנה א-רשיד, ארבעה נשלחו לדמשק, ועוד שלושה נשלחו למצרים – שניים הוצבו בשדה אל-מאזה ואחד הוצב בשדה אל-עריש.³¹

לקראת תחילתו של מבצע "חורב" ב־22 בדצמבר 1948 השתתף חיל האוויר במאמץ להשיג מודיעין באמצעות טיסות תצפית וצילום. בין היתר שימשו טיסות הצילום להכנתו של מבצע צניחה ישראלי לכיבוש העיר אל-עריש ושדה התעופה במקום – מבצע שבוטל בסופו של דבר על-ידי המטכ"ל לאחר שורה של תקלות בהכנות לקראתו.³²

המטרה העיקרית של מודיעין חיל האוויר הייתה שדה התעופה באל-עריש. עם זאת הספיק הכוח האווירי המצרי להתפרס במספר שדות תעופה משניים, שהחשובים שבהם היו שדה התעופה בא-ריאח ומנחת המטוסים בביר-חמה. ב־21 בדצמבר 1948, יום לפני שהחל מבצע "חורב", זוהו במהלך טיסת סיור שלושה מטוסי "ספיטפייר" בשדה התעופה המשני מדרום לאל-עריש.³³ רק לקראת סופו של

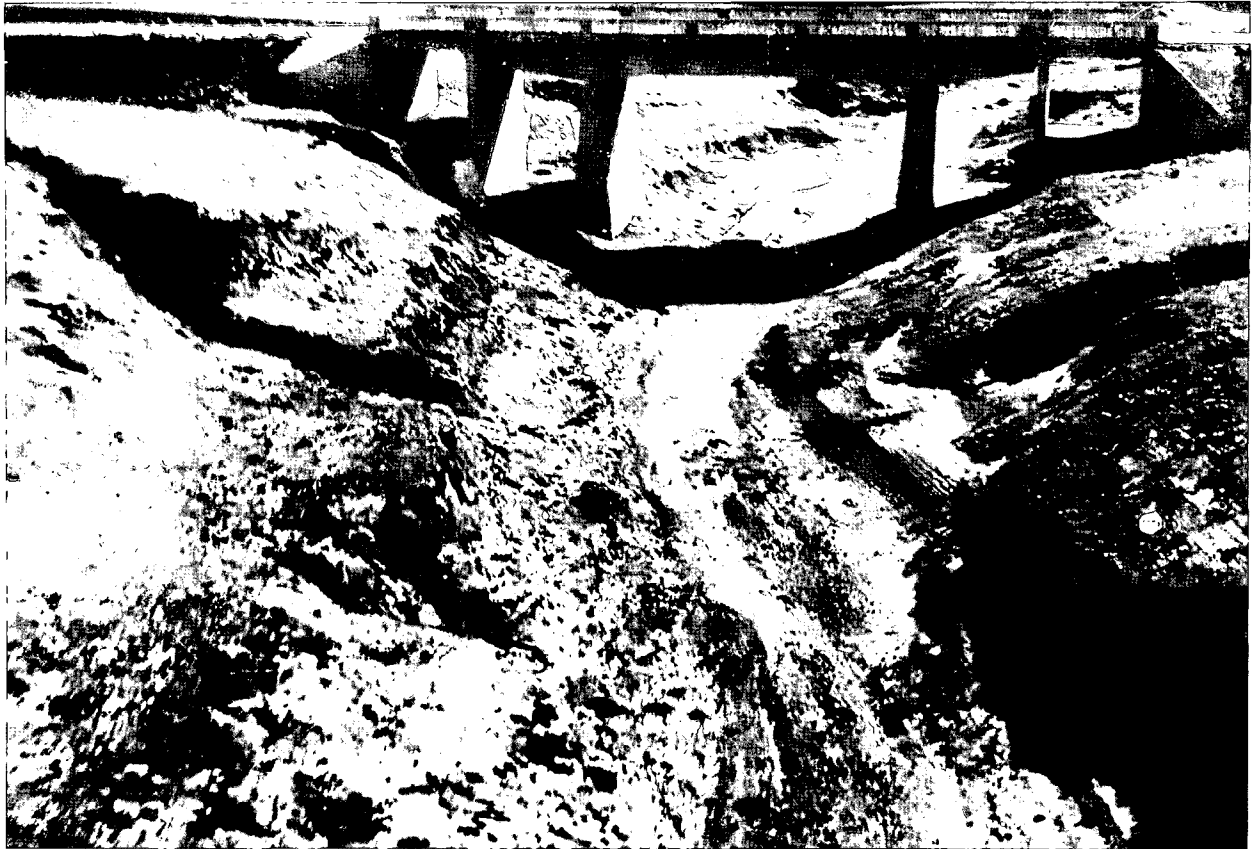
מבצע "חורב" התברר כי היו אלה מטוסי דמה. ב־29 בדצמבר כבש כוח של חטיבה 12 את שדה התעופה המשני מדרום לאל-עריש, וכוח אחר פשט על מנחת ביר-חמה. אף שהאתר זוהה בסיורי תצפית כבר בתחילת המבצע, נערכה הפשיטה רק לאחר שהתקבל מידע על המקום מחקירת שבויים מצרים.³⁴ במבצע "חורב" הופעלה לראשונה מפקדה משולבת, שתאימה את שיתוף הפעולה בין חיל האוויר לכוחות היבשה. הליקויים שנתגלו במהלך המבצע בכל הנוגע להפעלת הכוח האווירי כגורם מסייע לכוחות היבשה כללו גם את הפעלת המודיעין החזותי וניצולו לקראת המבצע ובמהלכו. הליקויים האלה מפורטים בסיכום של מבצע "חורב", שנכתב על-ידי מודיעין חיל האוויר:

"...סיורי צילום: עוד לפני המבצע נערך מספר בלתי מספק של סיורי צילום. כשרק החל המבצע, הופסקו סיורי הצילום. כיסוי צילומי לא היה לדיר-בלח בכלל; חאן-יונס ורפיח כוסו רק בחלקן. עוד מבתחילה לקתה הכנת תיקי המטרות, הואיל ורק סיורי צילום מספקים את הידיעות המדויקות והנכונות על מטרה מסוימת. ידיעות ממודיעין ומשבויי מלחמה אינן משמשות בר סמך עבורנו, אלא אם כן הן מתאפשרות על-ידי תצלומים. לדוגמא אפשר לצטט את הפצצת חאן-יונס. מטוסי 'הרברד' קיבלו הוראות להפציץ שטח, אשר בתוכו היה לכאורה מחסן תחמושת – ידיעה זו נמסרה על-ידי מוסר. ה'הרברדים' פגעו בשטח שצוין, הרסו את מנות המזון לשעת חירום של הפליטים והרגו פליטים אשר עמדו בתור לקבלת מזון – לא תחמושת ולא משוריינים היו בשטח. בקצרה, משימה בעלת ערך התבזזה בגלל ידיעות לא נכונות. דוגמא אחרת: רק לאחר שהמבצע הגיע לשלב מתקדם, קיבלנו ידיעות על המקום המדויק של שדה התעופה המשני של אל-עריש, אם כי הוא נתגלה באופן כללי על-ידי סיורי הראייה שנערכו קודם לכן. לא עמדנו לרשותנו כל תצלומים.

"סיורי ראייה: סיורי ראייה צריכים היו להיערך לפני המבצע, במיוחד בכדי לגלות בסיסים אוויריים אפשריים של האויב. השימוש בביר-חמה כבסיס של מטוסי 'פיאט' הייתה הפתעה גדולה לנו. נודע לנו עליו רק אחרי שחיל הרגלים פשט על השדה ו'הברייח' את מטוסי האויב. כדאי להזכיר דרך אגב שסיורי הראייה מעל שדה התעופה המשנה באל-עריש חזרו וגילו 3 מטוסי 'ספיטפייר', שאחרי כן נתגלו כדחלילים עשויים באופן יוצא מהכלל טוב. יש לזכור תכסיס זה של האויב, הואיל והוא גנב את דעתנו במשך זמן מה והביאנו להאמין שגילינו את בסיס הפעולות המשנה של המצרים. באותו הזמן הם היטו את תשומת ליבנו מבסיסים אחרים בחצי האי סיני..."³⁵

על תרומתם של הצילום האווירי ושל סיורי התצפית למודיעין הצבאי במהלך מבצע "חורב" נמסר בסיכום המבצע, שנכתב על-ידי חטיבה 8, שתפקידה היה לכבוש את עוג'ה אל-חפרי:

"מקור ידיעות זה [הסיור האווירי] הוכיח שוב את יכולתו

גשר בקרבת היישוב הערבי יאזור - 31 ינואר 1948. צולם עלידי בורים סניור

התצפית הזה. בכל הנוגע לצילומי האוויר - נטען בחטיבה כי "הכרח לשכלל את מנגנון צילומי האוויר לדרגה כזו שיוכל לתת צילום של שטח נדרש עם פענוח תוך מספר שעות". כמו כן לא שכחו לציין כי "בצבאות הברית תוך 5 שעות מזמן ההזמנה נתקבל הצילום בתוספת פענוח".³⁸

עם סיומו של מבצע "חורב" חלה ירידה בהיקפן של טיסות הצילום והסיור האווירי. מהנתונים של מודיעין חיל האוויר עולה כי בינואר 1949 בוצעו 82 סיורי תצפית וצילום מתוך 1,954 טיסות. בפברואר נמשכה הירידה בהיקף הפעילות, ומתוך 1,683 טיסות רק 67 טיסות היו במשימות סיור וצילום. במהלך מארס בוצעו 2,193 טיסות, שהיו עלייה של 30% לעומת החודש שלפני כן, ו-113 מתוכן היו טיסות סיור וצילום - עלייה של 69% לעומת החודש שלפני כן.³⁹ הגידול בהיקפן של טיסות הצילום והסיור בחודש מארס נבע מעריכתו של מבצע "עובדה" לכיבוש חלקו הדרומי של הנגב. כבר בתחילת פברואר 1949 החלו במודיעין של חזית הדרום להכין מסע מחקר לנגב הדרומי, שמטרתו ללמוד את השטח. הסיוע של חיל האוויר התבטא בשלב ההכנות למבצע בעריכת סיורי תצפית וצילומי אוויר של דרום הנגב.⁴⁰ לשם כך סופח לגף ב' של טייסת "הגמל המעופף" בבאר-שבע צוות של מחלקת צילומי אוויר, שעסק במשך שלושה שבועות

ויעילותו הרבה, בייחוד בשטחי הנגב, מקום שאפשרויות התצפית מהקרע מוגבלות. במידה שחיל האוויר נענה לדרישותינו, ידענו להפיק את התועלת המקסימלית ממקור אינפורמציה חשוב זה, ולא פעם בוצעו פעולות רק על יסוד ידיעות ממקור זה. יש להעיר שהפעלתו וניצולו באו רק בשלבים האחרונים של מבצע "חורב" ולא תמיד בהתאם לצורך (נכון שתנאי מזג האוויר הקשים לעיתים קרובות גרמו להפרעות). כמו כן הורגש החיסרון באנשים מאומנים בתצפית מהאוויר. גם את ניסיונם של הטייסים לא ניצלו במלוא היכולת, היות ולא תמיד הסבירו מספיק לטייס את עיקר התפקיד והמטרה בסיור זה או אחר".³⁶

טענה נוספת על קשיי התיאום בין חיל האוויר לכוחות היבשה העלתה חטיבת גולני, שתפקידה היה לכבוש את משלט 86. לחטיבה חסרו צילומי אוויר של הגזרה, ואילו צילומי האוויר שסופקו היו מעטים ובמספר עותקים קטן מדי. מכיוון שלסיורי התצפית הצטרפו רק קצינים בודדים, הומלץ בסיכומי החטיבה לאמן קציני מודיעין ומפקדים בסיורי אוויר.³⁷ חטיבת הנגב, שנעה על כביש עוג'ה-אבו-עגילה, ניסתה לעקוב אחר היערכות הכוחות המצריים באמצעות מטוס סיור קל, אולם הימצאותם של מטוסי קרב מצריים באזורי הפעולה הקשתה על השימוש באמצעי

האווירי, שתחילתו ערב המלחמה הסדירה, וסיומו כשנה לאחר תום אחרון מבצעה של מלחמת העצמאות.

סיכום

הכנסתם לשימוש של מטוסי הקרב במסגרת משימות של מודיעין חזותי באוגוסט 1948 הייתה לנקודת מפנה בהפעלתו של מערך הצילום האווירי במלחמת העצמאות. פעילותם של המטוסים הקלים הגבילה את יכולות האיסוף, מאחר שהמטוסים הקלים, שהיו חשופים לסכנת יירוט, לא יכלו לפעול מעל מטרות אסטרטגיות ואפילו התקשו מאוד לבצע משימות איסוף מעל לקווי החזית. נוסף על הקשיים בהפעלתן של טיסות הצילום והסיוור הוגבלה עבודתן של מערך הצילום האווירי כתוצאה מתלותה של מחלקת צילום אווירי במעבדה של שירות המפות והצילומים של הצבא. תלות זו, שנמשכה עד לארגון מערך המודיעין בצבא, פגעה בעיקר בניצולו של הצילום האווירי כמקור מודיעין. עם העברת תפקידי הפיתוח והפענוח למעבדת חיל האוויר יכול היה חיל האוויר לשפר את ניצולו של הצילום האווירי כמקור מודיעין למשימות החיל, בעיקר לאור השיפור שחל ביכולותיהם המבצעיות של מטוסי הצילום. באוגוסט 1948 החל חיל האוויר להפעיל שני מטוסי קרב במשימות של סיוור וצילום. אלה איפשרו לשנות את יעדי האיסוף ולקבל מודיעין יעיל על מטרות אסטרטגיות וטקטיות כאחת. עם זאת, למרות השיפור ביכולות האיסוף בתחום המטרות האסטרטגיות עבור מודיעין חיל האוויר, הרי שבכל הנוגע לאיסוף מודיעין עבור כוחות היבשה לא מוצו יכולות הצילום האווירי. קשיי תיאום ותפעול הגבילו את השימוש בצילומי האוויר, אך בשל הצורך של כוחות היבשה בקבלת מודיעין מיידי הם הגבירו את השימוש בטיסות התצפית. הצילום האווירי והתצפית האווירית שולבו איפוא ליצירתו של מערך המודיעין האווירי במלחמת העצמאות.

מקורות

1. על הצילום האווירי במסגרת "שירות האוויר" ראו: עדו אמבר, אלי אייל, אבי כהן, שורשי חיל האוויר: התפתחות התעופה הביטחונית בארץ ישראל עד הקמת המדינה, משרד הביטחון, 1997, עמ' 90-180, 91.
2. ממטה ח"א אל מפקד שדה ת"א, 20.4.48, א"צ 29/137/51/23.
3. מלי גודווין, מנהל מחלקת פענוח תצלומים, 27.5.48, א"צ 50/1/2384.
4. זהבה אוסטפלד, צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב, 1994, עמ' 354-355.
5. ממטכ"ל מת"ח לח"א ולשירות מפות וצילומים, 8.6.48, א"צ 900/1/137/51.
6. מדן טולקובסקי, קצין מבצעים ראשי בח"א, אל שירות מפות וצילומים, 18.8.48, א"צ 38/137/51/281.
7. ממשדד המפקח הכללי בחיל האוויר אל הרמטכ"ל, יחסים בין שירות מודיעין צבאי ובין מודיעין חיל האוויר, 20.9.48, א"צ 49/125/18/6127.
8. הזמנת תצלומים, 28.9.48, א"צ 6/137/51/501.
9. סיכום טיסות סיוור וצילום, ארכיון ענף היסטוריה בחיל האוויר

בעריכת צילומי אוויר בהדרכתו של קצין הקישור של חיל האוויר בחזית הדרום.⁴¹ ב-20 בפברואר 1949 יצא כוח של פיקוד הדרום, שכלל את נציגי חיל האוויר, לסיוור מקדים, שלוהו על-ידי מטוס סיוור קל, כדי למצוא אתרי נחיתה עבור מטוסי התובלה, שאמורים היו להוביל כוחות ואספקה ליחידות היבשה המשתתפות במבצע, וכדי למצוא צירי תנועה המובילים למפרץ אילת. צילומי האוויר אכן סייעו למיפוי השטח הלא מוכר. יתר על כן, במהלך מבצע עובדה היו טיסות הסיוור אמצעי התצפית העיקרי, שבו נעזרו כוחות היבשה. לרשות חטיבת גולני, שנעה בציר הערבה, ולרשות חטיבת הנגב, שהתקדמה בציר המערבי, הועמדו שני מטוסי סיוור קלים, אשר שימשו להובלת מפקדים ולמשימות סיוור וקישור בין הכוחות. למודיעין שסיפקו מטוסי הסיוור הייתה חשיבות רבה, מאחר שעל כוחות צה"ל נאסר להיכנס לקרב כל עוד התנהלו השיחות על הסכמי שביתת הנשק. סיוור אווירי, שנערך ב-8 במארס, דיווח כי במשלט הצוקים [ראס א-נקב] נראה כוח ירדני, שגודלו הוערך בכשתי מחלקות. בעקבות המידע הזה נבדקו בחטיבת הנגב צירי תנועה חלופיים דרומה. אולם בטיסת סיוור, שנערכה ב-10 במארס, התברר כי בניגוד לדיווח הקודם היו מוצבי ראס א-נקב ואום-רשרש ריקים מכוחות ירדניים, ובכך התאפשרה הגעתה של חטיבת הנגב לאום-רשרש, ובכך הסתיים מבצע ההשתלטות הישראלי על הנגב הדרומי.⁴² עם סיום המבצע נערך בחטיבת גולני סיכום של המבצע, שבו צוינה חשיבותם של סיוור האוויר להתקדמותו של גדוד 19 בציר הערבה:

"הנוף החדש ואופיו הטופוגרפי המיוחד של השטח, שלא היה לו כל תקדים בשטחים שבהם פעל הגדוד קודם לכן, הקשו לא במעט על פעולת הפיקוד על כל דרגותיו. מפאת הזמן הקצר והצורך להעלים את הכנותינו למבצע זה לא ניתנה אפשרות למפקדים להכיר את השטח לפחות מסוירי אוויר. במידה שהדבר ניתן, ניתנו על-ידי המודיעין תיאורים ופרטים על אופי השטח. נראה שניתן היה להיעשות יותר להכרה מוקדמת של השטח על-ידי טיסות סיוור, אילו היו מאורגנות יותר. תוך כדי המבצע בעיות המודיעין ביחס לשטח לא היו גדולות ביותר מפאת ציר התנועה הברור (דרך הערבה)... מטוס הסיוור, שהועמד לרשות החטיבה ואיפשר טיסות סיוור תוך כדי התקדמות החוד, הינו פתרון יעיל ביותר לתנאים מסוג זה. הודות למטוס סופקה אינפורמציה מלאה ומיידית על תנועת כוחות האויב לכוח המתקדם".⁴³

לאחר כיבוש חלקו הדרומי של הנגב הסתיימה למעשה מלחמת העצמאות. חיל האוויר הישראלי, שהוקם והתהווה במהלך הקרבות, נערך לקראת שלב חדש בהתפתחותו. במסגרת השינויים הארגוניים והיערכות החיל לא נפקד מקומה של מחלקת צילום אווירי. באפריל 1950 הוקמה באגף המודיעין של חיל האוויר טייסת לשירותי צילום ומיפוי, שריכזה את פעילות הצילום האווירי והפענוח. בצעד הזה השלים חיל האוויר את תהליך ארגונו של מערך הצילום

10. שם. המצלמה האוטומטית היתה מסוג "אף-24".
11. מלי גדווין, מנהל מחלקת צילום אווירי למחלקת מודיעין, 16.7.48, א"צ 6/137/51/162
12. מאת אגף מודיעין ח"א, ניתוח סטטיסטי של מבצעי חיל האוויר, 137/51/989, 6.8.48
13. טייסות הגליל והנגב היו גפים של טייסת א', שהייתה טייסת המטוסים הקלים של חיל האוויר. בסיסה של הטייסת הזאת היה בשדה דב בתל-אביב.
14. מאת אגף מודיעין ח"א, פעילות אווירית לחדש אוגוסט, 9.9.48, א"צ 137/51/957
15. מתוך ראיון עם אריה יעקובי.
16. תחקירי טייסת הקרב הראשונה, א"צ 6/137/51/1001
17. ממודיעין טייסת הקרב הראשונה אל קצין מודיעין מטה ח"א, 9.8.48, א"צ 6/137/51/374. המסמך כתוב באנגלית.
18. מאגף מבצעים ח"א אל מפקד טייסת 101, 5.9.48, א"צ 51/116/27/137
19. מאגף מודיעין ח"א, תחקיר הטייס בוריס סניור, 22.8.48, א"צ, ללא מספר תיק. את מטוס ה"ספיטפייר" הטיס בוריס סניור, ובמטוס הפיירצ'ילד היו הטייס פליטאל מקלף והצלם מונטי גולדברג. השניים הוחזרו במסגרת חילופי השבויים לאחר החתימה על הסכמי שביתת הנשק עם מצרים.
20. ממודיעין חזית הדרום, 24.11.48, א"צ 108/51/293
21. ב-30 באוגוסט דיווח הטייס סיד כהן כי במהלך טיסת צילום מעל איזור עזה בגובה של 12 אלף רגל נורתה לעברו אש נ"מ כבדה ומדויקת. ב-3 בספטמבר זיהה הטייס ליאו נומיס פיצוץ אש נ"מ שנורו לעבר מטוסו באיזור שבין מג'דל לעזה. מתוך: תחקירי טייסת הקרב הראשונה, א"צ 6/137/51/1002
22. תחקירי טייסת הקרב הראשונה, א"צ 6/137/51/1002
23. ראיון עם אריה יעקובי.
24. מאגף מודיעין ח"א אל מפקד החיל, פעילות ח"א לחדש אוקטובר, 10.11.48, א"צ 6/137/51/989
25. Brian Cull and Shlomo Aloni with David Nicolle, *Spitfires Over Israel*, London, p. 256
26. משלמה אורן, קצין קשור ח"א באג"ם, אל ידן ואחרים, הערות
27. סקירה של אגף מבצעים ח"א על מבצעי אוויר בימים 22-25 באוקטובר ר' 25-30 באוקטובר, א"צ, ללא מספר תיק.
28. מאגף מודיעין ח"א למפקד ח"א, פעילות ח"א לחדש אוקטובר, א"צ 6/137/51/989; נובמבר, א"צ 895/52/71; דצמבר 1948, א"צ 282/52/145
29. אביגדור שחן, כנפי הניצחון: לתולדות חיל האוויר ומח"ל, תל-אביב, 1966, עמ' 260
30. חטיבה 12, יומן מלחמה, א"צ 6308/49/145
31. *Spitfires Over Israel*, עמ' 252. ב-3 בדצמבר נערכה גיחת צילום מעל שדה התעופה של רבת-עמון ומעל שדה התעופה של מפרק, ובצילומים נראו חונים 10 מטוסי "דקוטה" ו"אנסון". ב-8 בדצמבר נעשה ניסיון נוסף - שנכשל - לצלם את שדות התעופה של רבת-עמון ושל מפרק. מתחקירי טייסת הקרב הראשונה, א"צ 51/1002/6/137
32. אביגדור שחן, שם, עמ' 266
33. תחקירי טייסת הקרב הראשונה, א"צ 6/137/51/1002
34. אביגדור שחן, שם, עמ' 269
35. מאגף מודיעין ח"א, סיכום מבצע "חורב" ("עין"), 22.12.48-7.1.49, א"צ 51/4326/137
36. סיכום עבודת המודיעין במבצע "חורב" של מטה חטיבה 8, 31.1.49, א"צ 137/51/213
37. חטיבה 1, מבצע "חורב" - סיכומי מסקנות, 1.2.49, א"צ 128/51/4
38. מאת חטיבה 12, דו"ח עבודת המודיעין במבצע "חורב", 24.2.49, א"צ 6308/49/139
39. מאגף מודיעין ח"א, ניתוח סטטיסטי של פעילות ח"א לחדשים ינואר, פברואר, מארס 1949, א"צ 137/51/957
40. מבצעים חיל האוויר, 31.1.49, א"צ 7/137/51/15
41. א"צ 1107/51/163
42. שם
43. גדוד 19 חטיבת גולני, מבצע "עובדה", 28.3.49, א"צ 128/51/31

לא היה לנו את

הדיסקט בזמן

הייתה זאת אשליה לצפות שכוחות הביטחון הפלסטיניים יחלצו עבור צה"ל את מדחת יוסף הפצוע מקבר יוסף, ולכן הייתה זאת שגיאה להעדיף את אופציית החילוץ עלידי הפלסטינים על פני כניסה אלימה לתוך קבר יוסף. האשליה הזאת נבעה, בין השאר, מכשלים בקונספציה, שנוצרה בעקבות החשיבה המערכתית שנעשתה בפיקוד המרכז בשנים שקדמו לעימות הנוכחי. תגובה למאמרו של תא"ל יעקב זיגדון, "קבר יוסף: לא הפקרנו - לא הסברנו" ("מערכות" 382, פברואר 2002)

סרן איתי

עוצמת האלימות הפלסטינית שהתפרצה בסוף ספטמבר 2000. מכך עולה כי אפשר שלא השכלנו להבין, שבספטמבר 2000 נפתחה, למעשה, מלחמה לאומית פלסטינית (שהפלסטינים עצמם כינוה "מלחמת העצמאות והשיבה"), שמטרתה הייתה להשיג את היעדים האסטרטגיים הפלסטיניים. היעדים האלה, שלא השתנו בשנים האחרונות, היו: מדינה בגבולות 1967, שבירתה מזרח-ירושלים, פינוי ההתנחלויות ומתן זכות שיבה לפליטים הפלסטינים. לפיכך ייתכן שלא ביצענו מייד עם פרוץ העימות הנוכחי תהליך של "החלפת דיסקט" - מעבר מהתפיסה של "המנהרה להסדר הקבע" להבנת המוטיבים הלאומיים העמוקים בלחימה הפלסטינית נגד "הכיבוש הישראלי". כתוצאה מאי "החלפת הדיסקט" לא התקבלו ההחלטות הנכונות על פעילות צה"ל נוכח עוצמת הלחימה הצפויה. לדעתי, היו בידינו הכלים המחשבתיים להגיע לתובנה הזאת מייד עם פרוץ האירועים. את הטענה הזאת אני

חוכמה בדיעבד ולאור המצב הקיים כיום (מארס-אפריל 2002), אלא לאור הנתונים שהיו נכונים לספטמבר 2000. ההחלטה להעדיף הסתמכות על הפלסטינים היא - לדעתי - דוגמא קונקרטיה לפעילות צה"ל על-פי תפיסת

אפשר שלא השכלנו להבין, שבספטמבר 2000 נפתחה, למעשה, מלחמה לאומית פלסטינית שמטרתה הייתה להשיג את היעדים האסטרטגיים הפלסטיניים

עולם כוללת בלחימה נגד הפלסטינים. התפיסה הזאת הדריכה אותנו בשנים שקדמו לפרוץ העימות הנוכחי ואומצה במסגרת שיטות החשיבה המערכתית שפותחו בפיקוד המרכז. החשיבה הזאת התמקדה במשמעויות של דרכי ההגעה להסדר הקבע העתידי עם הפלסטינים - "המנהרה להסדר הקבע" - וייתכן שלמעשה פגמה ביכולתנו להבין את

פתיחה

במאמרו "קבר יוסף: לא הפקרנו - לא הסברנו" ("מערכות" 382, פברואר 2002) מפרט תא"ל זיגדון את הסיבות שבגינן, לטענתו, ההחלטה להפקיד את פינויו של מדחת יוסף ז"ל מקבר יוסף בידי הפלסטינים הייתה "שקולה, נבונה ונכונה". לטענתי, ייתכן שהחלטת צה"ל, שהתקבלה בזמן אמת, להעדיף את טיפולם של כוחות הביטחון הפלסטיניים במצב שנוצר באיזור קבר יוסף על פני כניסה "רועשת" ואלימה לתוך שכם הייתה מוטעית. אפשר שניתוח מוטעה של המציאות, כפי שנוצרה מייד עם תחילתה של "אינת יפאדת

אל-אקצא", הוא זה שהביא את צה"ל לשיקול דעת מוטעה בהחלטה הזאת. במאמר הזה אנסה לנתח את המציאות הזאת לא בבחינת

קצין מודיעין

המסקנות על סוגיות כלליות יותר, הנוגעות לניסיון של צה"ל לעצב את המציאות במסגרת העימות המתמשך עם הפלסטינים.

החשיבה המערכתית בפיקוד המרכז

בשנים שקדמו לעימות הנוכחי עם הפלסטינים, שהחל בספטמבר 2000, בוצעה בפיקוד המרכז עבודת מחשב תחת הכותרת "חשיבה מערכתית". מטרתה של התוכנית הזאת הייתה, בין השאר, לשפר את יכולתן של המפקדות בפיקוד המרכז, עד לרמת החטיבה המרחבית, "לעצב את המציאות" תוך הבנה טובה יותר של המצב בשטח – לא רק במישור הטקטי, אלא גם ברמה המערכתית. השיטה הזאת נבחנה גם במסגרת התרגילים השונים שנערכו בפיקוד המרכז כהכנה לכל מתווה אפשרי של הסלמה ביהודה ובשומרון. עבודת המחשב הזאת השפיעה באופן ישיר גם על התכנונים המבצעיים השונים שהוכנו ברמת היחידות בשטח. כך, למשל, במסגרת תוכנית "כתונת פסים", שאותה מתאר גם תא"ל זיגדון, נדרשנו לנתח את האיומים הטקטיים הנשקפים לכוחות חי"ר ושריון הנכנסים לשטח A, אך היה עלינו לנתח גם את ההשפעה הכוללת שעלולה להיות למהלך כזה על אופי העימות עם הפלסטינים. הניתוח היה צריך לקחת בחשבון מספר נתונים משמעותיים, כגון: אבדות כבדות בקרב אזרחים פלסטינים, גרירת כוחות הביטחון הפלסטיניים ללחימה (בתחילת העימות הנוכחי עדיין היו אלה פסיביים לחלוטין), בכל הקשור ללחימה נגד כוחותינו), פגיעה משמעותית בדימוי התקשורת של ישראל, ביקורת בין-לאומית חריפה, הכנסת מדינות ערב לעימות מתוך הזדהות עם הפלסטינים ועוד.

אחד הגורמים שעיצבו באופן המשמעותי ביותר את פעילותנו באי"ש במסגרת "החשיבה המערכתית" היה המושג "המנהרה להסדר הקבע". כלומר, הנחנו שאנו

ילדים פלסטיניים מטפחים את פלסטין השלמה - עמוד ראשון של כתב-העת "אל אשבל", המיועד לבני 7-5, ואשר יוצא לאור מטעם מנגנון ההכוונה הפוליטית של הרשות הפלסטינית

לאומי) במקרה של "פלישה" כזאת. לכן גם במקרה הזה יש לבדוק האם היינו יכולים להגיע לניתוח שונה ומדויק יותר של כל אותן משמעותיות והשלכות שייחסנו למהלכים השונים שלנו.

המטרה המרכזית של המאמר הזה היא להאיץ את הדיון הפנימי בצה"ל, שלמיטב ידיעתי אכן מתקיים כיום, בסוגיות מערכתיות וכוללות, הנוגעות להתמודדותו של הצבא עם האלימות הפלסטינית. לדעתי, ניתן ללמוד רבות מניתוח המהלכים המחשבתיים שנעשו בסוגיית קבר יוסף ולהשליך את

משתדל להוכיח בהמשך המאמר. האירועים בקבר יוסף משקפים גם את הנחות היסוד של צה"ל עם פרוץ הלחימה בספטמבר 2000 ביחס למשמעות הכניסה לשטח A (שלא במסגרת מבצע נרחב דוגמת "חומת מגן"). ייתכן שגם בהיבט הזה טעינו וייחסנו משמעות מחמירות מדי למהלכים כאלה. אפשר שהניתוח הטקטי המוטעה הזה נבע מתפיסות העולם שפעלנו לפיהן, ושחזו תוצאות "קטסטרופליות" בהיבטים רבים, חלקם חוץ-צבאיים (הסברה, תדמית, לחץ בין-

היא נלקחה בחשבון במסגרת התוכניות המבצעיות שהוכנו, היו אירועי יום הנכבה הוכחה לכך שבעת לחימה כלשהי עם הפלסטינים נאלץ להיכנס לתוך שכם כדי לחלץ פצועים, ולא נוכל להסתמך בשום תרחיש על הסיוע הפלסטיני.

תא"ל זיגדון כותב במאמרו על ההחלטה להפקיד את פינויו של מדחת יוסף בידי הפלסטינים, כי זו "התבססה על ניסיון העבר הקרוב ונבעה מההבנה שהיא בת-ביצוע, ריאלית והמהירה ביותר. לא היה שום גורם שהטיל ספק בהערכה הזאת". אני טוען שהקביעה הזאת אינה נכונה. ראשית, עיון בניתוחים שבוצעו בחטמ"ר שומרון מאז יום הנכבה ועד פרוץ הלחימה בספטמבר 2000 מצביע על כך שהיו גורמים שפיקפקו בהערכה הזאת. ושנית, גם אם נניח שההערכה הזאת הדריכה אותנו אז, אין משמעות הדבר שהיא הייתה בהכרח נכונה, ושאינן מקום לבדוק מהם התהליכים המחשבתיים שהובילו אותנו לפעול על-פיה.

"ניסיון העבר הקרוב", שתא"ל זיגדון מתייחס אליו – יום הנכבה – היה שונה לחלוטין מהאירועים שפרצו בספטמבר 2000. ניתן לציין הבדל מרכזי ובסיסי אחד: אירועי ספטמבר 2000 החלו כארבעה חודשים לאחר יום הנכבה (מאי 2000) וכחודשיים לאחר כישלונה של פסגת קמפ דייוויד (יולי 2000). ביום הנכבה, לעומת זאת, לא היה קיים הרקע הזה, והמהומות באותו היום פרצו לאחר כארבע שנים של שיתוף פעולה ביטחוני ישראלי-פלסטיני ושל התקדמות במסלול שהתוו הסכמי אוסלו. עצם ההבדל הזה ברקע של שני האירועים האלה הופך אותם לשונים לחלוטין זה מזה, ולכן אין מקום לדבר על "ניסיון העבר הקרוב".

תוכנית "כתונת פסים"

תוכנית "כתונת פסים", כפי שאכן מציין גם תא"ל זיגדון במאמרו, הוכנה בעיקר כלקח מאירועי מנהרת הכותל בספטמבר 1996, שבהם נהרגו 6 חיילי

קביעתו, שלפיה היו האירועים האלה "מעין 'ימן' לקרב על קבר יוסף בימים הראשונים של אינתיפאדת אל-אקצא". עם זאת יש להדגיש שאירועי יום הנכבה היו צריכים להדליק נורה אדומה בכל הקשור לפוטנציאל הקיים באיו"ש להתלקחותם של אירועים אלימים נרחבים.

ואכן בעקבות יום הנכבה הואצו בפיקוד המרכז ההכנות לתרחישי לחימה שונים. מעבר לכך, ובהקשר הקונקרטי של קבר יוסף, היינו עדים ביום הנכבה לקשיים של כוחות הביטחון הפלסטיניים להילחם בתושבי של מחנה הפליטים בלאטה על מנת לחלץ פצועים ישראלים מקבר

הרציונל הראשוני מאחורי תוכנית "כתונת פסים" היה, במפורש, התבססות של צה"ל על כוחו שלו בלבד ולא על שיתוף הפעולה הביטחוני עם הפלסטינים

יוסף. כלומר, גם לאחר יום הנכבה סברנו שהאינטרס של מנגנוני הביטחון הפלסטיניים הוא להמשיך לקיים שיתוף פעולה כלשהו עם ישראל, כולל במצב של לחימה, ולפנות פצועים ישראלים ממתחם קבר יוסף. אך לדעתי, השאלה שהייתה מוטלת בספק לאחר יום הנכבה – או לפחות השאלה שאותה היינו צריכים לשאול – אינה נוגעת לכוונותיהם של מנגנוני הביטחון הפלסטיניים אלא ליכולתם.

לכן היה קבר יוסף – כמתחם הנמצא בתוך שטח A ומאויש בשוטרי מג"ב ישראלים – מבחן לתפיסה של צה"ל ביחס לשיתוף הפעולה הביטחוני עם הפלסטינים גם בעת עימות. באירועי יום הנכבה נוכחנו כי שיתוף הפעולה הזה אינו ודאי, וכי להבא יהיה צורך להתייחס אליו בחשדנות ובהתאם להקשר. בראייה המחמירה יותר, שגם

נמצאים במסגרת של תהליך מדיני עם הפלסטינים, שסופו בהסדר קבע כלשהו, ולפיקוד הגענו למסקנה שתפקידנו העיקרי הוא לספק ביטחון מרבי במסגרת ה"מנהרה" הזאת. עם זאת ברור שהערכנו כי ייתכן גם "פיצוץ של המנהרה", ובחנו תרחישים רבים למקרה שבו תחליט הרשות הפלסטינית לפתוח דווקא במהלך של לחימה. אחד העקרונות המבצעיים שהדריך אותנו בעת שעסקנו בתרחיש של עימות היה הצורך ב"הכלת העימות", כלומר, ניהול העימות עם הפלסטינים כך שהוא לא "יתרחב". הכוונה הייתה הן להתרחבות בגזרות שונות באיו"ש והן ברמת האלימות. מניעת התרחבותו של העימות נתפסה כחיונית על מנת למנוע הצטרפות של מדינות ערביות ללחימה נגד ישראל.

החשיבה המערכתית שנעשתה בפיקוד המרכז כלל אינה מוזכרת במאמרו של תא"ל זיגדון, ולדעתי היה מקום להזכיר על מנת להסביר את הרקע המחשבתי לתהליך קבלת ההחלטות בסוגיית קבר יוסף. כפי שאראה בהמשך, רק באמצעות בחינת יעילותם של שיטת החשיבה המערכתית ושל הרעיונות המבצעיים שאליהם היא הובילה ניתן לבחון לעומק את תהליכי קבלת ההחלטות באירועים האלה.

כיצד השתלבה החשיבה המערכתית בהכנות ללחימה בקבר יוסף?

כרקע לאירועים שפרצו בספטמבר 2000 יש להזכיר – כפי שעושה גם תא"ל זיגדון – את ההתרחשויות ביום הנכבה (15 במאי 2000) בקבר יוסף. ההתרחשויות האלה היו מעין הקדמה ללחימה הנוכחית. ביום הנכבה ראינו, למעשה, בפעם הראשונה מאז אירועי מנהרת הכותל בספטמבר 1996 התקוממות פלסטינית נרחבת, מלווה בירי לעבר כוחותינו ובפח"ע. אינני מערער על התיאור של יום הנכבה כפי שמובא במאמרו של תא"ל זיגדון או על

ייתכן שלא השכלנו להבין את עוצמת הרגש הלאומי ואת עוצמת השנאה הפלסטינית שעמדו מאחורי אותה התפרצות אלימה

לא החלפנו את הדיסקט בזמן

383 מיתרבות

בניתוחים האלה נדרשנו להיעזר בחשיבה המערכתית - בעיקר על מנת לשקלל את המשמעויות ולהבין בהקשר הרחב.

כיצד ומדוע נכשלה החשיבה המערכתית באירועי קבר יוסף

כאמור, החשיבה המערכתית הייתה אמורה לסייע לנו להבין בצורה טובה יותר את המציאות, על מנת שנוכל לעצב אותה ולא רק להגיב לאירועים המתרחשים בשטח. המונח "עיצוב המציאות" היה מרכזי במסגרת החשיבה המערכתית. אך לדעתי, ייתכן שדווקא עקרונות החשיבה המערכתית וההיצמדות לקונספציית "המנהרה להסדר הקבע" גרמו לנו להבנה מוטעית של המציאות. ואכן, כפי שטוען תא"ל זיגדון במאמרו, "באותה עת עדיין שררו מידה רבה של אמון ושל הסתמכות

היסוד בדבר שיתוף הפעולה הביטחוני עם הפלסטינים בסוגיית פינויו של מדחת יוסף מקבר יוסף, כפי שמתוארת במאמרו של תא"ל זיגדון.

כאשר ניתחנו את הסיכויים ואת הסיכונים הכרוכים בכניסה לתוך שטח A, כפי שהיה אמור לקרות במקרה של הפעלת "כתונת פסים", נדרשנו, כאמור, לנתח את כל המשמעויות הנובעות ממהלך כזה. ניתן לחלק את הסיכונים לשתי קבוצות מרכזיות: הראשונה, השפעתה של כניסה מסיבית ואלימה לתוך שטח A על אופי הלחימה עם הפלסטינים והסכנה שבהסלמה משמעותית וב"שבירת כל הכלים" מצד ישראל לאור הנפגעים הפלסטינים הרבים שייגרמו כתוצאה מפעולה כזאת. השנייה, היתרון הפלסטיני בלחימה בשטח בנוי, שאותו הם מכירים טוב יותר מחיילי צה"ל - יתרון שעלול להביא לנפגעים רבים לכוחותינו. גם

צה"ל בניסיון כושל לחלץ פצועים ממתחם קבר יוסף. בתוכנית "כתונת פסים" נעשה ניסיון לתת מענה טקטי לכל אותן סוגיות, שבספטמבר 1996 עדיין לא היו מוכנות ברמה מספקת: שילוב בין תצפית לאש, ניתוח מודיעיני מקדים, נוהלי חבירה וכו'. כלומר: תוכנית "כתונת פסים" הוכנה לאור הצורך בתוכנית צה"לית משולבת ומלאה על מנת לבצע חילוץ פצועים ממתחם קבר יוסף במינימום נפגעים לכוחותינו ובזמן שהייה קצר ככל האפשר בתוך שטח A.

לכן הרציונל הראשוני מאחורי תוכנית "כתונת פסים" היה, במפורש, התבססות של צה"ל על כוחו שלו בלבד ולא על שיתוף הפעולה הביטחוני עם הפלסטינים (שיתוף הפעולה הזה, על-פי הסכמי אוסלו, התקיים גם לפני האירועים של ספטמבר 1996). רציונל זה עומד בסתירה מסוימת להנחת

הדדיים בין צה"ל לבין הרשות הפלסטינית, ואלה הוכיחו את עצמם לפני האירועים, במהלכם ואחריהם". כלומר, על-פי תא"ל זיגדון, בימים הראשונים של העימות עדיין ראינו את האור בקצה המנהרה, כלומר את הסדר

פלסטיני יורה על מתחם הקבר

הקבע שיושג תוך שיתוף פעולה עם הפלסטינים ותוך מתן אמון בהם. האם גם בדיעבד ניתן לקבוע שזו הייתה הגישה הנכונה והמתאימה למצב בשטח?

טענתי היא שהקונספציה הזאת, כלומר תפיסת העולם שראתה את המציאות דרך המשקפיים של הסדר הקבע, גרמה לנו לקבל החלטה מבצעית, שייתכן כי הייתה מוטעית בהקשר של קבר יוסף. יש לחזור ולציין שבפיקוד המרכז נעשו הכנות אינטנסיביות לקראת פריצתם של אירועים אלימים סביב ספטמבר 2000 – בהקשר של האפשרות להכרזה פלסטינית חד-צדדית על מדינה עצמאית או בכל הקשר אחר. לכן עצם התפרצותה של האלימות הפלסטינית לא הפתיעה את צה"ל, ובמישור המבצעי היה הצבא מוכן בצורה טובה לפחות לשלבים הראשונים של הלחימה.

עם זאת, ייתכן שלא השכלנו להבין את עוצמת הרגש הלאומי ואת עוצמת השנאה הפלסטינית שעמדו מאחורי אותה התפרצות אלימה. לכן נראה שגם טעינו בתרגום משמעויותיה של האלימות הפלסטינית לפעילות צה"ל בשטח. ככל הנראה ראינו את אירועי ספטמבר 2000 כמעין המשך של אירועי יום הנכבה, או, כפי שטוען תא"ל זיגדון: "בימים הראשונים של אינתיפאדת אל-אקצא עדיין הייתה תחושה שישאל והפלסטינים הולכים לקראת הסדר מדיני ארוך טווח, וכי פרץ האלימות הוא חריגה קצרה מהמגמה הזאת". אך לדעתי, זהו בדיוק הניתוח המוטעה, והיה מקום לניתוח אחר.

ההתפרצות הזאת אירעה לאחר פסגת קמפ דייוויד, שבה הוצעה לפלסטינים – על-פי פרסומים בעיתונות הישראלית – מדינה עצמאית ברוב המכריע של שטחי יהודה, שומרון ועזה תוך פינוי התנחלויות ודיון בפתרון לבעיית ירושלים. לכן – על-פי תפיסתי – היה מקום להבין שההתפרצות הזאת מבטאת את כוונתה של הרשות הפלסטינית להמשיך להילחם על המטרות האסטרטגיות שבהן דבק אש"ף מאז מלחמת ששת הימים: הקמת מדינה פלסטינית על כל שטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה בהתאם לגבולות ה-4 ביוני 1967; הפיכת מזרח-ירושלים

לבירת המדינה הפלסטינית; פינוי כל ההתנחלויות הישראליות משטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה; מתן זכות השיבה לפליטים הפלסטינים ולצאצאיהם לתוך שטחה הריבוני של מדינת ישראל. לא היה צריך בתובנות מרחיקות לכת כדי להגיע למסקנה הזאת, שכן הפלסטינים עצמם חזרו ואמרו זאת במפורש בפרשנויותיהם לכישלונה של פסגת קמפ דייוויד. לכן היה מקום כבר אז שצה"ל יתנער מקונספציית "המנהרה להסדר הקבע" וימיר אותה בקונספציה חדשה, מציאותית יותר, המתחשבת בשאיפות וביעדים של הפלסטינים. הקונספציה החדשה צריכה הייתה, כמובן, להשפיע על אופי הפעילות המבצעית של צה"ל. לסיכום הפרק הזה ברצוני להדגיש כי היו בידינו הכלים המתאימים על מנת להגיע לתובנות שונות מאלה שהדריכו אותנו. אילו אכן היינו מבצעים כראוי את כל תהליכי החשיבה המערכתית בכל הרמות – מהחטמ"ר ועד המטכ"ל – אולי היינו מנתחים את המהלכים הלאומיים הפלסטיניים בפרספקטיבה אחרת. ייתכן שהיינו מבינים מייד לאחר פסגת קמפ דייוויד (שבראייה הפלסטינית הייתה ניצחון גדול, שכן לא נעשה בה שום ויתור על היעדים הלאומיים הפלסטיניים) שבכוונתו של ערפאת להניע מהלך אלים, שמטרתו להשיג את היעדים האסטרטגיים הפלסטיניים. למרות השיגי הפלסטינים בקמפ דייוויד, הם לא השיגו בסופו של דבר את יעדיהם, ולכן היינו מודעים לאפשרות שהם יפתחו במהלך אלים, שמטרתו להשיג את מה שלא השיגו במשא-ומתן. אך למרות המודעות הזאת שלנו לא השכלנו להבין את מלוא הרקע והאנרגיה הלאומיים העומדים מאחורי ההחלטה הפלסטינית לפתוח במלחמה.

בשלב הזה של הדיון ברור כי את ההחלטה שהתקבלה בזמן אמת – להפקיד בידי הפלסטינים את פינויו של מדינת יוסף – היה צריך לראות לאור עוצמת האלימות הפלסטינית ולאור

הרגשות הלאומיים שעמדו ברקע שלה. היינו צריכים לבדוק האם זה הגיוני שבתחילתה של "מלחמת העצמאות והשיבה" הפלסטינית (וכאמור, כך היינו צריכים להבין את "אינתיפאדת אל-אקצא") יסתכנו כוחות הביטחון הפלסטיניים בתווית של בוגדים. כלומר, היינו צריכים לשאול את עצמנו, האם יעדיפו מנגנוני הביטחון הפלסטיניים לסייע לישראל תוך כדי ירי על בני עמם וכניסה לעימות עם תושבי מחנות הפליטים על פני ערעורה של אוירת שיתוף הפעולה עם ישראל בשל אי-פינוי בזמן של פצועי ישראלי. נדמה לי שהתשובה לשאלה הזאת ברורה, והמציאות ב-1 באוקטובר 2000 הוכיחה זאת, לצערי. כוחות הביטחון הפלסטיניים אכן התקשו להגיע למתחם קבר יוסף (אף שככל הנראה היו מעוניינים לחלץ את הפצוע); אנשיהם לא השתמשו בכל אמצעי הלחימה שברשותם על מנת לפזר באופן יעיל את ההתפרעות ההמונית סביב מתחם הקבר, שמנהיגיה היו אנשים ממחנה הפליטים בלאטה. סביר להניח שאחד השיקולים המרכזיים שהדריך את המנגנונים הפלסטיניים היה החשש מהיגררות לעימות אלים עם ההמון הפלסטיני, ובייחוד עם תושביו של מחנה הפליטים בלאטה.

האם כשלה החשיבה המערכתית בהקשר לכניסה האלימה לשטחי A?

שאלה נוספת שעלינו לבדוק במסגרת בחינתה של החשיבה המערכתית נוגעת לניתוח הטקטי והמערכתי של השלכות מהלך, הכולל כניסה אלימה של צה"ל לתוך שטח A (כמהלך נקודתי ולא כחלק ממבצע נרחב דוגמת "חומת מגן"). במסגרת "כתונת פסים" הנחנו שמהלך שכזה יביא למספר רב של נפגעים פלסטינים ולנזק תדמיתי חמור לישראל. פעולה כזאת, כך הערכנו, לא "תצטלם יפה": תמונות של טנקים ישראליים מול ילדים ונשים פלסטינים ותמונות של הרס בתוך יישובים יוצרות

תמיד דעת קהל עוינת לישראל. נוסף על כך הנחנו שלפלסטינים יש יתרון משמעותי בכל הנוגע להיכרות עם השטח הבנוי (רחובות שכם), ולכן לחימה שם עלולה לגרום לנפגעים רבים גם בקרב כוחותינו.

גם בנוגע לסוגיית הכניסה לשטחי A יש לבדוק האם היו בידינו הכלים להגיע לניתוח אחר. המציאות מאפשרת לנו לבצע בחינה כזאת. נכון למועד כתיבת המאמר (מארס-אפריל 2002), ביצע צה"ל מספר רב של פעולות

את ההחלטה שהתקבלה בזמן אמת - להפקיד בידי הפלסטינים את פינויו של מדחת יוסף - היה צריך לראות לאור עוצמת האלימות הפלסטינית ולאור ברקע שלה

נקודתיות בתוך שטחי A, כולל בתוך מספר מחנות פליטים (בלאטה, טול-כרם, ג'נין ועוד). האם הביאו הפעולות האלה ללחץ בין-לאומי בלתי נסבל על מדינת ישראל? האם הן גרמו להסלמה בלתי מבוקרת בלחימה עם הפלסטינים? האם מספר הנפגעים לכוחותינו היה בלתי נסבל והעלה את השאלה על עצם כדאיותן של הפעולות האלה? לדעתנו, התשובות לשאלות האלה אינן חד-משמעיות. הכניסה למחנה הפליטים של ג'נין במסגרת מבצע "חומת מגן" (אפריל 2002) אכן הגשימה את התחזיות הקשות ביותר שלנו מבחינת נפגעים בקרב כוחותינו ובקרב הפלסטינים, מבחינת הרס בתים ותשתיות ומבחינת הפגיעה במעמדה הבין-לאומי של ישראל. אולם היו הרבה פעולות אחרות במחנות הפליטים ובערים הפלסטיניות הן לפני "חומת מגן" והן במהלכה שלא הסתיימו בתוצאות כה שליליות. לכן סביר להניח שכניסה לשטח A בימים הראשונים של

אינתיפאדת אל-אקצא, וקונקרטי - כניסה לשכם על מנת להגיע למתחם קבר יוסף - הייתה מביאה לתוצאות פחות קטסטרופליות מאלה שהערכנו, גם אם ברור שהיו נגרמים נפגעים הן לכוחותינו והן לפלסטינים (כולל נפגעים אזרחים).

המסקנה היא איפוא שלא הערכנו נכון את השלכותיה האפשריות של כניסה אלימה לתוך שטח A. בשלב הזה איני יכול להצביע על סיבה אחת - או על מספר סיבות בולטות - לטעות ההערכה הזאת. עם זאת ייתכן שגם במקרה הזה הטעו אותנו עקרונות החשיבה המערכתית. אפשר שצפינו משמעויות כה חמורות מכניסת צה"ל לשטח A, מכיוון שמהלך כזה מהווה "שבירת כלים" מוחלטת מצד ישראל וסותר את העקרונות הבסיסיים ביותר של הסכמי אוסלו ושל "המנהרה להסדר הקבע". ייתכן שמבחינה מחשבתית היה קשה לנו לקבל מהלך כזה, הסותר את הנחות היסוד שלפיהן פעלנו, ולכן נטינו לייחס לו משמעויות כה חמורות.

דרכי החשיבה של צה"ל במסגרת העימות עם הפלסטינים

סוגיית קבר יוסף היא דוגמה נקודתית למורכבות הלחימה מול הפלסטינים ולמצבים המורכבים שמולם עומד צה"ל במסגרת הלחימה הזאת. ההתלבטות האם להסתמך על כוחות הביטחון הפלסטיניים או שמא להיכנס בכוח לתוך שטח A כיומיים בלבד לאחר תחילת האירועים האלימים מבטאת חלק גדול מהדילמות שיוצר לצה"ל העימות עם הפלסטינים.

לכן מהדיון הנקודתי בהחלטה הזאת ניתן לעבור לדיון עקרוני ומערכתי יותר, כלומר לדיון במענה המבצעי שסיפק צה"ל בשלבים הראשונים של העימות ובדרכי החשיבה שלפיהן פועל צה"ל עד היום במסגרת העימות. ברצוני להצביע על מספר נקודות בולטות שאמורות להיכלל בדיון כזה, שלדעתי מן הראוי שיתקיים

בצה"ל, אף שהעימות נמשך, וסופו אינו נראה קרוב. נקודה מרכזית שעלינו לבדוק בהקשר הזה היא עד כמה צריך צה"ל לעסוק בסוגיות הנוגעות לדירקטיבה המדינית (לדוגמא: "המנהרה להסדר הקבע"), ובאיזו מידה צריך צה"ל להתחשב בשיקולים חוץ-צבאיים (כגון הדימוי של ישראל, לחץ בין-לאומי וכו') במסגרת הפעילות הצבאית הטקטית.

שבמסגרת העיסוק בנושאים מערכתיים, הקשורים לעימות, איבדנו את הפשטות (שהיא אחד מעקרונות המלחמה) הכרוכה במהלכים צבאיים טהורים. ייתכן שמרוב עיסוק בהשלכות המערכתיות של מהלכים צבאיים ומרוב חשש מההשלכות של מהלכים צבאיים תקיפים וחריגים (כגון כניסה לשטח A) על סוגיות חוץ-צבאיות (תדמית, הסברה וכו') פגענו במידה מסוימת

יוסף, היא התפיסה שלפיה מנגנוני הביטחון הפלסטיניים יפעלו תוך כדי העימות עם ישראל נגד קבוצות פלסטיניות חמושות (תנזים, חמאס ועוד) על מנת להוריד את רמת הטרור במסגרת שיתוף הפעולה הביטחוני עם ישראל. את הדיה של התפיסה הזאת אנו שומעים בהצהרותיהם של קברניטי המדינה ורואים בפעילות של צה"ל, שמטרתה המוצהרת היא להביא את

פלסטינים מסתערים על מתחם קבר יוסף

כרקע יש להדגיש שכל עיסוק מחשבתי, החורג מעבר לרמה הטקטית והמקומית – בייחוד במציאות המורכבת באיר"ש, שבה לא ניתן להבין את ההתרחשויות בשטח ללא היכרות אינטימית עם גורמי הכוח השונים ועם היחסים ביניהם – משפר בסופו של דבר גם את המענה המבצעי. עם זאת, השאלה המרכזית בהקשר הזה היא מהו הגבול של אותה חשיבה מערכתית. כלומר: אפשר

ביכולתנו לבצע פעולות טקטיות מקומיות באופן פשוט ויעיל. האם לא היה זה מעט יומרני מצד צה"ל, בייחוד ברמות שמתחת לאלוף פיקוד המרכז, לנסות לנתח סוגיות שאינן נמצאות בתוך "המגרש הצבאי", ושאינן לצה"ל את הראייה הכוללת האמיתית על מנת להבינן?

נקודה נוספת שעלינו לבדוק, ושבה גם היא לידי ביטוי באירועי קבר

מנגנוני הביטחון הפלסטיניים לפעול בעצמם נגד גורמי הטרור.

עם זאת, לאור ההחרפה בעימות עם הפלסטינים, שבאה לידי ביטוי ברף הנוכחי של האלימות, יש לבחון היטב הן את יכולתם והן את נכונותם של גופי הביטחון הפלסטיניים לנקוט צעדים אלימים נגד בני עמם ולחזור לשיתוף פעולה ביטחוני עם ישראל. ברור כי כל צעד כזה נשקל בצד הפלסטיני בהיבט

של מחיר מול תועלת, ובשלב הזה לא נראה שצה"ל (בתור הזרוע המבצעת של הדרג המדיני) מצליח להביא לשינוי התודעתי המיוחל בתפיסה הפלסטינית. לכן יש לבדוק אם התפיסה הזאת עדיין רלוונטית, או שמא עבר זמנה – כמובן בהיבט הביטחוני בלבד ובמסגרת פעילותו של צה"ל ולא בהיבט המדיני. כאמור, אלה הן רק שתי נקודות מרכזיות שכדאי לדון בהן במסגרת הניסיונות להפיק לקחים מההתמודדות של צה"ל עם האלימות הפלסטינית. ניתן איפוא לראות שאירועי קבר יוסף מהווים מעין מיקרו־קוסמוס לדילמות רבות, שעיימן אמור צה"ל להתמודד שוב ושוב במהלך העימות המתנהל מאז ספטמבר 2000.

סיכום

במאמר הזה ניסיתי להציג את הטעויות שנעשו במסגרת תהליכי קבלת ההחלטות באירועי קבר יוסף ב־1 באוקטובר 2000. טענתי המרכזית בקשר לנייתוח המציאות בקבר יוסף היא שלא פירשנו בצורה נכונה את עוצמת האלימות הפלסטינית שהתפרצה יום קודם לכן (לאחר ביקורו של יו"ר האופוזיציה דאז, אריאל שרון, במתחם הר הבית). לכן ייתכן שבעקבות הטעות הזאת העידפנו בזמן אמת להסתמך על הפלסטינים ולהאמין שמנגנוני הביטחון שלהם יתעמתו עם המתפרעים ממחנה הפליטים של שכם. על־פי תא"ל זיגדון, האמנו שהפעילות הזאת תבוצע על־ידי הפלסטינים במסגרת המשך שיתוף הפעולה שלהם עם ישראל ולאור קיומם של אינטרסים המשותפים לישראל ולרשות הפלסטינית.

מעבר לכך, טענתי היא שאחת הסיבות לטעות הזאת בנייתוח המציאות היא קונספציה, שבה היה שריו פיקוד המרכז בתקופה שקדמה לפרוץ האינתיפאדה. הקונספציה הזאת, שהייתה חלק מרכזי משיטות החשיבה המערכתית, שמוסדו בפיקוד המרכז, סבבה סביב ציר "המנהרה להסדר הקבע", כלומר ניתחה את האפשרויות

ואת המשמעויות הצבאיות לאור מהלך מדיני של התקדמות להסדר קבע עם הפלסטינים. בהקשר לחשיבה המערכתית הדגשתי שתי סוגיות מרכזיות: ראשית, אפשר שזו הטענה אותנו וגרמה לנו לשגות בהבנת הרציונל הפלסטיני שעומד מאחורי התפרצות העימות הנוכחי; שנית, ייתכן שאם אכן היינו מבצעים ניתוח מערכתי מעמיק יותר, היינו מבינים כבר לאחר פסגת קמפ דייוויד (יולי 2000), שההתפרצות האלימה שתבוא אחריה תהיה שונה לחלוטין מההתפרצויות שהיו לפני (כגון אירועי יום הנכבה במאי 2000). כך, אף שבמישור המבצעי היינו מוכנים לפרוץ העימות, לא השכלנו "להחליף דיסקט" מייד עם תחילת

ייתכן שמרוב עיסוק בהשלכות המערכתיות של מהלכים צבאיים ומרוב חשש מההשלכות של מהלכים צבאיים תקיפים וחריגים (כגון כניסה לשטח A) על סוגיות חוץ־צבאיות (תדמית, הסברה וכו') פגענו במידה מסוימת ביכולתנו לבצע פעולות טקטיות מקומיות באופן פשוט ויעיל

האירועים. ייתכן שניתוח מקדים נכון יותר של המניעים להתפרצותה של האלימות הפלסטינית, תוך התבססות על האירועים האלימים שהתרחשו ביום הנכבה והבנת הרקע למאבק הלאומי הפלסטיני, היה מאפשר לנו להבין בצורה טובה יותר את הרקע לאירועים. כך, לדעתי, היינו צריכים – ויכולים – להבין שההתפרצות האלימה לא הייתה "אחת מיני רבות", מעין שלב נוסף בשרשרת של אירועים אלימים קצרים ונשלטים, אלא למעשה תחילתה של "מלחמת העצמאות והשיבה". מטרתה

של המלחמה הזאת, כפי שהבנו רק באיחור, היא להשיג את היעדים האסטרטגיים הפלסטיניים: מדינה בגבולות 1967, שבירתה מזרח־ירושלים, פינוי ההתנחלויות ומתן זכות שיבה לפליטים הפלסטינים.

לכן מהווה הטיפול בסוגיית קבר יוסף מעין מיקרו־קוסמוס של מורכבות העימות עם הפלסטינים, שבו נדרש צה"ל לעסוק בסוגיות שחורגות מהעיסוק הצבאי הטהור. שיקולים של הסברה, של תדמית ושל מהלכים מדיניים משתלבים באופן טבעי במערכת קבלת ההחלטות של צה"ל. עם זאת, לדעתי, אירועי קבר יוסף מדגישים את הצורך לנסות לצמצם את העיסוק במרכיבים חוץ־צבאיים ולהיצמד לסוגיות הצבאיות. ייתכן שהיצמדות כזאת הייתה מסייעת לנו – בקבר יוסף, אך אולי גם במקרים אחרים – לבצע את הפעילות הצבאית בצורה פשוטה ויעילה יותר. ייתכן שצה"ל היה יומרני מדי בעיסוקו בסוגיות שאינן נמצאות בתוך "המגרש הצבאי", ושאינן לצה"ל את הראייה המערכתית על מנת לנתח בצורה מקצועית.

לסיום, יש לבחון את הטיפול באירועי קבר יוסף לא על מנת לבדוק היכן צדקנו והאם היינו בסדר, כפי שנעשה במאמרו של תא"ל זיגדון, אלא להיפך – כדי לבדוק היכן שגינו ומה ניתן ללמוד מהאירועים האלה בהיבט המערכתי. לטענתי, סוגיית קבר יוסף אף מעלה שאלות רחבות יותר, כגון החשיבות והרלוונטיות של שיתוף הפעולה הביטחוני עם הפלסטינים בעיצומו של מצב הלחימה. השאלות האלה אמורות להעסיק אותנו עם התמשכותו של העימות, על מנת שנפיק את הלקחים ונשפר את היערכותנו להמשך הלחימה. מן הראוי, לדעתי, שדיון בנושאים האלה ימשיך להתנהל בצה"ל גם במהלך העימות.

רוח צה"ל ואהבת המולדת

בהכללת הערך "אהבת המולדת" כערך יסוד גילה צה"ל את דעתו כי יש חשיבות לפיסת הקרקע הקטנה שעליה אנו עומדים, יהיו גבולותיה אשר יהיו, וכי אהבת המולדת היא אחד מיסודות השירות בצה"ל למען הגנת מדינת ישראל, המהווה בית לאומי לעם היהודי, אך גם מדינה דמוקרטית לכל אזרחיה ותושביה. תגובה למאמרו של פרופ' אסא כשר "רוח צה"ל ואהבת הארץ", מערכות 382,

פברואר 2002

סא"ל (מילי) שחר עמיהוד

אכן אין אהבה בפקודה

פרופ' כשר טוען כי אין אהבה בפקודה, וכי אין לכלול בקוד אתי מכל סוג ולכלל קבוצה רגש כגון אהבה. לדבריו, בקוד אתי יש לכלול דפוסי התנהגות הניתנים להצגה, להנמקה, לשליטה, להערכה, לטיפוח ולשיפור. לעומת זאת, לדבריו, אין לכלול בקוד אתי שום דבר שאי אפשר לצוות עליו.

אך אליה ושני קוצים בה:

הראשון – גם ב"קוד האתי", שבו גאה פרופ' כשר, נכללים רגשות שונים (אם כי לא אהבה), אשר מהווים בסיס לדפוסי התנהגות, בדיוק כפי שאהבה מהווה בסיס להתנהגות בין-אישית וכפי שאהבת המולדת מהווה בסיס להתנהגות החייל. לדוגמא: בערך "דבקות במשימה" נדרש החייל להילחם באומץ-לב. האם אפשר להציג אומץ-לב? הניתן לשלוט בו ולשפרו?

בערך "אחריות" נקרא החייל לראות את עצמו שותף להגנה על ביטחון המדינה. ואם אין הוא רואה את עצמו שותף, האם ישוחרר מחובתו להגן על המדינה? צאו וראו כמה חיילים אינם רואים את עצמם שותפים, אך מבצעים

"אהבת המולדת".

פעמים אחדות מנסה פרופ' כשר להלך אימים על קוראיו, אם בכותבו כי "אין להניח כי אכן ימצא בר דעת שיעלה הצעה כזאת" (להוסיף את "אהבת הארץ" למסמך "הקוד האתי"); אם בהאשמתו כי אחדים מהתומכים

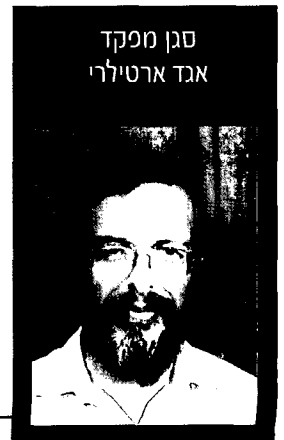
יש הבדל מהותי בין הגדרת מסמך כ"ערכים וכללי יסוד" בלבד, שבו אולי אין מקום לרגשות, אלא לכרטיקה בלבד, לבין הגדרת מסמך "רוח צה"ל" כתעודת זהות ערכית ולא רק נורמטיבית

בכך עושים זאת "מתוך התנסחות מיתממת"; ואם באמצעות קביעתו, בפסקה האחרונה של מאמרו, על דרך השלילה, כי מחייבי הוספת הערך "אהבת הארץ" עושים זאת שלא במלוא האחריות ושלא במתכונת מקצועית.

המסמך "רוח צה"ל" (2001), שהחליף את הקוד האתי הקודם, "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" (להלן: "הקוד האתי"), כלל סוף-סוף בתוכו את "אהבת המולדת" כערך יסוד, הנאמר בנשימה אחת עם "נאמנות למדינה", ולא בכדי. אם ב"קוד האתי" הערך "נאמנות" היה אחד מ-11 ערכים, הנה הוא עלה בדרגה והפך לערך יסוד, השואב את עוצמתו ממעין אהבת המולדת.

לא לשווא מתקש פרופ' כשר במאמרו להשתמש במונח "אהבת הארץ" כתחליף ל"אהבת המולדת": "אהבת המולדת" היא מונח טעון רגשית הרבה יותר מהמונח "אהבת הארץ" ומתאימה לציבורים רבים ורחבים יותר באוכלוסייה. ארץ אפשר להחליף (ועל כך יעידו מהגרים רבים), אך מולדת יש אחת ויחידה. לכן אשתמש במונח

סגן מפקד
אגד ארטילרי

להיבנות במהלך הזמן.
 יותר מכך: אהבת מולדת היא כמעט
 אהבה מולדת, אף בלי להידרש
 לקלישאה כי האדם הוא תבנית נוף
 מולדתו. כאמור, זו אולי הסיבה לביטוי
 "אהבת הארץ" בפי פרופ' כשר, בעוד
 שבמסמך "רוח צה"ל" נקוטה הלשון
 "אהבת המולדת".

אכן, אין ערך "אהבת החולה" בקוד
 האתי לרופאים, שכן רופאים עוסקים
 במקצועם בתמורה לגמול זה או אחר.
 אין ערך "אהבת האמת" בקוד האתי של
 חוקרי מדע, שכן אנו מצפים ממדען
 שיבסס את מחקריו רק על האמת.
 אך אם לא נעמיד ערכים בסיסיים
 ביותר, אשר אחד מהם הוא "אהבת
 המולדת", ביסוד השירות בצה"ל, שאינו
 מן הקלים ובתמורה שאינה ביחס
 להשקעה, מה יגרום לחייל לרצות לשרת
 גם בתנאים קשים, להסתער מול אש,
 לחלוק פיתו עם חברים חדשים? אין די
 ברוח היחידה, בהזדהות עם החברים
 ובטיעונים נוספים כדי לעשות זאת

בהכללת הערך "אהבת המולדת" כערך יסוד גילה צה"ל את דעתו כי יש
 חשיבות לפיסת הקרקע הקטנה שעליה אנו עומדים, יהיו גבולותיה אשר יהיו,
 וכי אהבת המולדת היא אחד מיסודות השירות בצה"ל למען הגנת מדינת
 ישראל, המהווה בית לאומי לעם היהודי, אך גם מדינה דמוקרטית לכל
 אזרחיה ותושביה

**אם לא נעמיד ערכים
 בסיסיים ביותר, אשר אחד
 מהם הוא "אהבת
 המולדת", ביסוד השירות
 בצה"ל, שאינו מן הקלים
 ובתמורה שאינה ביחס
 להשקעה, מה יגרום לחייל
 לרצות לשרת גם בתנאים
 קשים, להסתער מול אש,
 לחלוק פיתו עם חברים
 חדשים?**

לולא אחד או יותר מתוך שלוש אבני
 הבניין: אהבת המולדת, מחויבות
 ומסירות למדינת ישראל.

פגיעה בעקרונות הדמוקרטיה

טוען פרופ' כשר כי מבחינת עקרונות
 הדמוקרטיה אין לטעת רגש.

לפרקטיקה בלבד, לבין הגדרת מסמך
 "רוח צה"ל" כתעודת זהות ערכית ולא
 רק נורמטיבית. תעודת זהות ערכית
 מכילה ערכים בלבד, מהם יסודיים
 ומהם יישומיים. ערכי יסוד אינם חייבים
 להיות ניתנים לשליטה או להצגה
 מדידה, אלא יכולים להיות גם
 אקסיומות רגשיות, שניתן לחנך אליהן
 באופן מושכל. אין אהבה בפקודה, אך
 אהבה אינה דווקא זו הבאה ממבט
 ראשון או כתכונה טבעית, אלא יכולה

את פעילותם מסיבות אחרות.
 בערך "נאמנות" נדרש החייל לפעול
 "במסירות גבוהה להגנה על מדינת
 ישראל". כיצד אפשר להגדיר את רגש
 המסירות ולקבוע סולם נמוך-גבוה? איך
 שולטים במסירות ומטפחים אותה?
 הניתן לצוות על מסירות, ועוד על
 מסירות גבוהה?

השני - יש הבדל מהותי בין הגדרת
 מסמך כ"ערכים וכללי יסוד" בלבד, שבו
 אולי אכן אין מקום לרגשות, אלא

אין כל בעיה פוליטית

טוען פרופ' כשר כי הנפת הדגל של הזיקה הרגשית לארץ־ישראל תהווה התערבות של צה"ל במחלוקת המפלגת את הציבור. אכן כי כן – זוהי התערבות ברגשותיהם של הרואים ארץ זו ככל ארץ אחרת ואינם משייכים את עצמם דווקא אליה. דרך אגב, חלק מהם משתדלים שלא לשרת כלל בצה"ל. אולם הכללת הערך "אהבת המולדת" ולא "אהבת הארץ" במסמך "רוח צה"ל"

**לקח לצה"ל כמה שנים
לעמוד על חסרונות המסמך
הראשון, אשר היווה תשתית
ראויה ומסמך ראשון מסוגו,
על מנת לעלות דרגה
ולהפיק מסמך שהוא אכן
יותר "רוח" וכחות "ספר
הפעלה"**

שומטת את הקרקע תחת הטיועון הזה. אין כל מחלוקת פוליטית בדבר אהבת המולדת; יש מחלוקת פוליטית ביחס לגבולותיה.

ומכאן להמשך הטיועון: פרופ' כשר מודיענו כי הכללת הערך "אהבת הארץ" בקוד אתי עלולה ליצור מתח פנימי בין הרגש לבין המשימה ומביא לכך דוגמאות. אכן, ניתן למצוא דוגמאות נוספות ליצירת מתח פנימי: האם חייל אשר לכד מחבל־רוצח מבוקש אינו במתח פנימי בין הרצון לנקום את מות חבריו לבין הערך של טוהר הנשק? האם קיום המתח הפנימי מוריד מחובת החייל לציית לפקודה? חייל המסתער מול אש, האם לא יהיה במתח פנימי בין הרצון לשרוד (אינסטינקט טבעי ויסודי) לבין הערך "רעות", שבגיננו יחרף את נפשו?

להערכתו, עצם אי־הכללתו של הערך "אהבת המולדת" או "אהבת הארץ" במסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" היא נקיטת עמדה פוליטית,

האומנם? האין אנו משתדלים לטעת רגשות אסתטיים, הומניים ואחרים בילדינו, בתלמידינו ובכל מי שנתון במהלך חינוכי זה או אחר? מוסכם כי אין לכפות רגש, אם בכלל אפשר לעשות זאת, אך הרצון לנטוע את רגש "אהבת המולדת" למעטים אשר מנכרים את מולדתם ומתנכרים לה הוא אקט דמוקרטי כשלעצמו, אף כי אין לדעת האם יצליח אם לאו.

זאת ועוד: מסמך "רוח צה"ל" אינו כופה אהבת מולדת בניגוד לרצונו של החייל, אלא מגדיר את אהבת המולדת כאחד משלושת העמודים שעליהם נשען השירות בצה"ל. מי שאהבת המולדת אינה מרגשותיו, יקום וישרת בצה"ל מתוך מחויבות גרידא למדינה או אף מתוך מסירותו אליה (מסירות שאינה תלויה באהבת המולדת? תמהני).

מוסיף פרופ' כשר וקובע כי לא ראוי לחייב חייל להצטייד באהבת הארץ או להרשות למפקדים לחנכו לאהבה כזאת. מילא תאמר כי זה אינו ערך, וכי אין חובת הצטיידות באהבת המולדת. אך האם אין להרשות למפקדים ולצה"ל כגוף לחנך לאהבת המולדת? גם אם תאמר כי אין מן הראוי לכפות אהבת מולדת, ובצדק תאמר כן, האם לא מן הראוי לנסות לחנך לאהבת המולדת? האם אין לה שום חשיבות? חוששני כי פרופ' כשר, בנסותו לדחות את קבלתו של מסמך "רוח צה"ל" על פני המסמך שהוא חיבר, ואשר עיקר את אהבת המולדת והארץ, ניסה לא רק להמעיט בחשיבותה, אלא לשלול אותה כליל דרך הטיועון המסולף של פגיעה בעקרונות הדמוקרטיה, כביכול.

אדרבא ואדרבא: חלק מהמערכת הדמוקרטית הוא שינוי תשתית, והנה קם דור ובא זמן שבו קובעי המדיניות רואים צורך לכלול את אהבת המולדת כערך יסודי, לחנך לערך הזה ולהתאושש מהמכה הפוסט־ציונית שהוגי־דעות אלה ואחרים ניסו לכפות על רוב הציבור.

השוללת מראש את זכותנו להגן, מאהבה, על ארץ־ישראל בחירוף נפש – שלילה הן מאלה שנולדו בה (אהבת המולדת) והן מאלה שעלו אליה (אהבת הארץ).

ניסיון להפריך את הסתירות

פרופ' כשר מעלה במאמרו טיעונים בעד הכללת "אהבת המולדת" במסמך "רוח צה"ל" וסותר אותם. להלן אנסה להפריך את הסתירות.

הטיעון: רעיון "אהבת הארץ" יוצר ייחודיות של צה"ל כצבא המדינה היהודית.

הסתירה: אין בכך ייחודיות, הרעיון הופיע במקומות רבים.

ההפרכה: אם הערך "אהבת המולדת" מקובל גם במקומות אחרים ובתרבויות אחרות, מדוע לא נכליל אותו גם אצלנו?

הטיעון: ללא אהבת הארץ אין למסמך "רוח צה"ל" ייחודיות.

הסתירה: יש בו ייחודיות הודות לערכים אחרים, כגון חיי אדם וטוהר הנשק.

ההפרכה: אכן כי כן, מסמך רוח צה"ל צריך להכיל ערכים אוניוורסליים, כגון אמינות, משמעת, דוגמא אישית ואהבת המולדת, ועליהם יש להוסיף ערכים ייחודיים כנ"ל.

הטיעון: קוד אתי ללא ייחודיות יכול לשמש כל צבא, ועל כן הוא קוד אתי פגום.

הסתירה: אין צורך בייחודיות במסמך מקצועי.

ההפרכה: נכון. גם מסמך "רוח צה"ל" צריך להכיל את הערך "אהבת המולדת" כבסיס לדרישות מקצועיות, כפי שקוד אתי של רופאים בעולם מכיל דרישות בסיס אוניברסליות.

הטיעון: כיוון ש"הקוד האתי" פגום, הוא לא רכש לעצמו מקום ראוי בקרב החיילים והמפקדים.

הסתירה: פרופ' כשר מביא דוגמאות להסתמכות על "הקוד האתי".

ההפרכה: לדברי פרופ' כשר, לא ניתן לצוות על רגש. כיצד, אם כן, ניתן לצוות

אין די ברוח היחידה, בהזדהות עם החברים ובטיעונים נוספים כדי לעמוד בשירות קרבי לולא אחד או יותר מתוך שלוש אבני הבניין: אהבת המולדת, מחויבות ומסירות למדינת ישראל

על חייל ועל מפקד לאמץ קוד אתי המבוסס על סט ערכים שאינו מספק אותנו? שאינו תואם את חינוכו?

אישית, כאשר קיבלתי את "הקוד האתי" ב-1995, אכן הרגשתי בחסרונות בסיסיים במסמך הטכני והיישומי, ואכן לא יכולתי לאמץ את ערכיו לולא הוספתי את הערך "אהבת הארץ והמולדת" אשר בקרבי גם לפני הוצאת מסמך "רוח צה"ל".

הטיעון: אהבת הארץ מביאה להגברת ההזדהות עם מטרות המשימה הצבאית.

הסתירה: זו תפיסה פסולה מבחינה מוסרית. ממילא, מוטיוציית החייל מבוססת על לכידות היחידה, החברים וכו'.

ההפרכה: ביטוי הגנאי שנקט פרופ' כשר כלפי המפקד החוזר על ערך "אהבת המולדת" מגלה טפח מיחסו למקומה של המולדת, ארץ-ישראל. גם אם תאמר כי אהבת המולדת אינה ערך שצריך להיכלל בקוד אתי, עדיין אינך יכול להטיל דופי במי שרואה זאת כערך ומנסה לחנך את חייליו להכיר בערך הזה. זהו מהלך שהוא מאושיות הדמוקרטיה, בדיוק כפי שפרסום מאמרו של פרופ' כשר בביטאון צבאי רשמי – הגם שאינו תואם את עמדת המטכ"ל – הוא אקט דמוקרטי.

בחייל אשר אין בליבו אהבת מולדת לא יוטל דופי, אם יבצע את תפקידו כראוי, כפי שלא נטיל דופי בחייל שביצע את תפקידו במסירות וכהלכה גם אם לא באומץ-לב. אני מסכים שמוטיוציית החייל אינה מבוססת רק על אהבת המולדת, אלא היא נובעת במידה רבה גם מרוח היחידה, מהזדהות עם המפקדים ועם החברים וכו'. אך למרות זאת, עצם השירות בצה"ל והיכולת לעמוד בדרישות הקשות המופנות כלפי החייל מבוססים במידה רבה על אהבת המולדת כאחד המניעים הראשיים.

הטיעון: ללא הופעת "אהבת הארץ" במסגרת "הקוד האתי" נפגע החינוך להכרה בחשיבות השירות בצה"ל. **הסתירה:** יש חשיבות לשירות

בצה"ל כארגון ממלכתי.

ההפרכה: אכן צודק פרופ' כשר בדבריו אלה, ולכן מופיעים במסמך "רוח צה"ל" הן הטיעון הממלכתי ("המחויבות והמסירות למדינת ישראל") והן הטיעון הערכי ("אהבת המולדת") כבסיס לשירות בצה"ל, ואין דרישה אולטימטיבית לעמידה בשלוש אבני היסוד.

סיכום

באקט מסודר הוחלף מסמך "הקוד האתי", שחובר בהשראתו של פרופ' כשר, במסמך "רוח צה"ל" (2001), תוך הפיכת המסמך מיצירה טכנית ויישומית לגרידא למסמך ערכי, המושתת על

אידיאות בסיסיות ביותר. לקח לצה"ל כמה שנים לעמוד על חסרונות המסמך הראשון, אשר היווה תשתית ראויה ומסמך ראשון מסוגו, על מנת לעלות דרגה ולהפיק מסמך שהוא אכן יותר "רוח" ופחות "ספר הפעלה".

בהכללת הערך "אהבת המולדת" כערך יסוד גילה צה"ל את דעתו כי יש חשיבות לפיסת הקרקע הקטנה שעליה אנו עומדים, יהיו גבולותיה אשר יהיו, וכי אהבת המולדת היא אחד מיסודות השירות בצה"ל למען הגנת מדינת ישראל, המהווה בית לאומי לעם היהודי, אך גם מדינה דמוקרטית לכל אזרחיה ותושביה.

נשים וצבא - ניתוח ביולוגי היסטורי או עמדה מגדרית?

מאמרו של פרופ' עזר גת ("השתתפות נשים במלחמה - ביולוגיה ותרבות", מערכות 382, פברואר 2002), אשר מנוסח בשפה מדעית, חפה לכאורה מעמדה, מציג למעשה תיזה מגדרית מקוממת, שפועלת להנצחת אידיאולוגיות מסורתיות

סא"ל ענת קדם

אינדוידואלית, לא נורמטיבית, המהווה סטייה מהסדר החברתי. באמצעות החיבור הזה הוא מבקש להוכיח ש"אלימות" באשר היא "מתאימה" יותר לגברים מאשר לנשים. החיבור שמבצע גת מופרך מיסודו. אמת, המקצוע הצבאי עניינו אלימות, אך בעוד שההתנהגות הפלילית מהווה "סטייה נורמטיבית", הרי שהאלימות המקופלת במעשה הלחימה עניינה "שימור נורמטיבי", שמירה על ערכי החברה, הממשל, אורח החיים והגנה על הבית. והרי, כפי שטוען גת עצמו, איום על המשפחה ועל הבית עשוי לגרום אף לכנועה בנשים לנוהג באלימות.

בראייה סוציולוגית ובראייה של דיסציפלינת מדעי המדינה לכל אלימות יש בסיס חברתי-פוליטי, והיא תנותח תמיד בהקשר של יחסי הכוחות בחברה.³ מכאן שבהיבט המגדרי השאלות המעניינות בהתייחס לנתונים המובאים במאמר הן: האם יש קשר בין "אלימותו הפלילית" (סטטיסטית) של הגבר לבין מקומו בחלוקת התפקידים ובחלוקת הכוח החברתית? מהו הקשר בין מקומה "הקורבני" (סטטיסטית) של האישה לבין מקומה החברתי?

הטיעון הסוציו-ביולוגי
פרופסור עזר גת מגייס טיעונים

הטיעון ההיסטורי, שעל-פיו גברים היו תמיד לוחמים, ונשים עסקו בגידול הילדים כארגומנט מדוע אין הנשים כשירות ללחימה הינו כתוקף דחייתה של הכנסייה בימי הביניים את תורתו של קופרניקוס, שאיימה על מרכזיותו של כדור-הארץ בתוך היקום.

הגם שישנן עדויות הסותרות את הטיעון ההיסטורי המפורט במאמר, ועל אף טיעונים אחרים, המייחסים לפרשנויות ולטקסטים ההיסטוריים הטיה מגדרית (כלומר, His Story ולא Her Story), מעניינת הרבה יותר היפוכה של השאלה, כלומר, לא מדוע לאורך ההיסטוריה לא השתתפו נשים בלחימה, אלא מדוע היום, בעידן התפיסות החברתיות המתקדמות, עדיין מתקיימים מנגנונים המונעים מנשים להשתתף באופן שווה לגברים בשירות הצבאי? מהשאלה הזאת בוחר פרופ' גת להתעלם, מתוך שהוא מניח כקוהלת (פרק א' פסוק ט'): "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש".

אלימות ולחימה חד הם (והרי הגבר אלים מהאישה)
פרופ' עזר גת מבצע במאמרו חיבור בין "אלימות מאורגנת", מוסדית מטעם המדינה לבין "התנהגות פלילית",

"מבין כל הצורות הולגריות להתחמק מהתייחסות להשפעות של החיברות ושל המוסר על החשיבה האנושית, הולגרית מכולן היא זו המייחסת את השונות בהתנהגות ובאופי לתכונות מולדות" ג'ון סטיוארט מיל²

פרופ' עזר גת מציב במאמרו תיזה המושתתת על שלושה טיעונים:

- הטיעון ההיסטורי, או כמאמר הקלישאה: "משחר ימי ההיסטוריה".
 - אלימות ולחימה חד הם.
 - דטרמיניזם ביולוגי, דהיינו חלוקת התפקידים בין הגבר לאישה מעוגנת במבנה הגנטי שלהם.
- לשתיים הראשונות אתייחס בקיצור, כפי שראוי להן, ואילו על השלישית ארצה להתעכב בהיותה הולגרית מכולן.

הנרטיב ההיסטורי

הנרטיב הזה מת- מצה בביטויים כגון "משחר ההיסטוריה". האפי-סטטולוגיה ה- מיוצגת בטענה הזאת לומדת את ההווה ומסיקה על העתיד מתוך חקר העבר. ל- ענייננו, תוקף

ביולוגיים על מנת להדיר נשים מזירת הלחימה. אין בזה כל חדש. על כך כבר אמרה קייט מילט בספרה Sexual Politics ש"לפטריוארכליות יש אחיזה חברתית חזקה בזכות יכולתה לתאר את עליונות הגבר כמעוגנת בחוקי הטבע".⁴ עוצמתו של הטיעון הביולוגי נעוצה בכך שהוא מצוי בזירה שלכאורה היא נתונה ואין בה מרחב למשא-ומתן חברתי: אלוהים, או הטבע, עיצבו את הגבר להילחם ואת האישה ללדת ילדים. כך עולה מהמבנה הגנטי שלהם. הרי ברור לכול: הזרע הינו יוזמני, תקיף, "כובש", ואילו הביצית היא פסיבית, מזינה, היא "הבית". זו, כמובן, ההוכחה הניצחת שאלוהים עצמו רצה שהגברים יילחמו, והנשים יבשלו ובעיקר יישארו בבית.⁵

מפתיע שדווקא פרופסור למדעי המדינה מותר מחוץ לדיון את השאלה הקריטית של הדיסציפלינה שלו, השאלה "מי ימשול במי".⁶

הפרדיגמה הסוצי-ביולוגית נוצלה במאה ה-20 על מנת להסביר את הסדר החברתי ובעיקר על מנת להצדיק את שליטתה ואת עליונותה של קבוצה אחת על-פני זולתה – אם זה האדם הלבן על האדם השחור ואם זה הגבר על האישה. ההשוואה הביולוגית תהיה תמיד לרעת הקבוצה הנשלטת. כך במאה ה-19 הראה ברוקה כי מוחותיהן של נשים קטנים מאלה של הגברים, ומכאן ההסבר למקומן החברתי הנחות. הטיעון הזה התמוטט כאשר נמצא שמוגבלים שכלית מתאפיינים דווקא במוח גדול.⁷

הניסיונות לתת הסברים ביולוגיים לסדר חברתי אתני הפכו "בלתי תקינים פוליטית" בחברה המודרנית. השאלה המעניינת העולה מסוג כזה של דיון הינה מדוע הסברים ביולוגיים לסדר חברתי אתני יתווגו היום כ"גזענות", בעוד שהם נתפסים כלגיטימיים כאשר הם מיושמים לעניין סדר חברתי מגדרי.⁸ ברי לי כי הקוראים יטענו בנקודה הזאת כי הגם ששוכנעו כי הדיון גנטיקה-מגדר הוא פוליטי ביסודו,

בהיותו עוסק בהבניה חברתית של תפקידים, של היררכיה ושל חלוקת כוח, אך לצד זה אין ויכוח על כך שהמבנה הפיזי של האישה שונה מהמבנה הפיזי של הגבר. בתגובה לכך אשמח לצטט את דובזנסקי, מגדולי האבולוציונים אחרי דרווין: "האדם הפך לבעל יכולות התעופה הגדולות ביותר בטבע על-ידי בניית מכוונת תעופה ולא על-ידי שינוי המבנה הגנטי שלו".⁹ כלומר, גם הזירה הביולוגית ניתנת לעיצוב על-ידי האבולוציה התרבותית ואינה בבחינת "חוק טבע" או "צו אלוהי".

המאמר של פרופ' גת, שהוא עשיר לכאורה בנתונים ובצינוני מקורות, ואשר מנוסח בשפה מדעית, חפה, לכאורה, מעמדה – מציג למעשה תיזה מגדרית מקוממת, אשר פועלת להנצחת אידיאולוגיות מסורתיות.

שלושה טיעונים בזכות שילוב נשים במערך הלוחם

לסיום, אציין שלושה טיעונים מדוע יש לאפשר לנשים להשתלב במקצועות הלחימה. פירוט הטיעונים, לצד ניתוח מפורט של מעמד האישה בצה"ל היום, ראויים למאמר נפרד, ובתגובה הזאת אתייחס אליהם בקיצור.

■ **הנימוק הערכי-משפטי.** הצבא מחויב לערך של שוויון הזדמנויות הן כמוסד לאומי מרכזי והן כגוף אשר חלות עליו נורמות משפטיות וציבוריות. יתרה מכך, הצבא נמצא במקום סימבולי כמי שאחראי להגן על המדינה ועל ערכיה הדמוקרטיים, ולכן מחויבותו לערכים האלה מהותית וקריטית אף יותר מאשר מחויבותם של מוסדות לאומיים אחרים.

■ **הנימוק הערכי-לאומי.** צה"ל הוקם ופועל אף היום תחת הפרדיגמה של "צבא העם". השירות בצה"ל – גם לנשים – הוא חובה על-פי חוק. השירות בצה"ל עוצב, לאומית, ככרטיס הכניסה לחברה הישראלית. יתרה מכך, צה"ל מעוניין לשמר את מעמדו כמי שמקנה את כרטיס החבר לאזרחות הישראלית. לאור זאת לא ייתכן שתהיה הדרה

מבנית של נשים מזירות כאלה ואחרות, בכלל זה זירת הלחימה.¹⁰

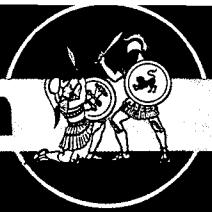
■ **הנימוק התועלתני-פונקציונלי.** צה"ל, כארגון שיש לו אינטרס לשמר יתרון יחסי על פני צבא האויב, אשר המערכות שעליהן הוא נשען הופכות למתוחכמות יותר ויותר, ואשר יכולתו להרחיב את שורותיו מקרב מערך המילואים נמצאת תחת איום גובר, אינו יכול להרשות לעצמו לוותר על 50% מהמועמדים לשרת בשורותיו – על הפוטנציאל השכלי והביצועי הטמון בהם.

שאלתו של פרופ' גת, האם נשים יבחרו, בהמוניהן, להשתלב בתפקידי לחימה הינה בלתי רלוונטית לענייננו. האפשרות לבחור צריכה לעמוד לרשותן.

הערות

1. תודתי לרס"ן צור קרן, פסיכולוג פד"ם, ולבעלי, ניסים, על העצה והסיוע בגיבושה ובניסוחה של התגובה.
2. ג'ון סטיוארט מיל (1826-1873) מתוך: Gould, S.J. (1977), *Ever Since Darwin*, Penguin Books, England
3. לדיון מרתק על תופעת האלימות כתופעה חברתית (להבדיל מביולוגית או קשורה ל"טבע האנושי") ראו: ארנט חנה (1969), מחשבות על אלימות, מתוך בטשא צ', ויסעור א', (עורכים), 1975, *דברי מחשבה וחזון על סדרי החברה והמדינה*, הוצאת מ' ניומן, ירושלים, כרך שלישי עמ' 1042-1068
4. מתוך Gould, שם
5. לעניין סוג כזה של התדיינות ראו: סימון דה בובואר (2001), *המין השני*, הוצאת בבל, תל-אביב, עמ' 41
6. ארנט חנה, שם
7. יום עיון על *גנטיקה ומגדר*: מהיכן ולאן (2001), תמלול יום העיון, החוג למדעי ההתנהגות, המכללה למינהל, ראשון-לציון
8. לעניין זה ראו את דבריה של ד"ר סילביה ביז'אוי ביום העיון גנטיקה ומגדר, שם
9. Mayer, E. (1978), "Evolution", *Scientific American*, Sep. Vol. 238(3), pp. 47-55
10. לעניין זה ראו את הדיון על מושג "האזרחות המלאה" והקשר שלו לחייל הלוחם בצבא ארה"ב אצל: Segal, M. D.: *The Argument For Female Combatants*; at Goldman, N.L. (Ed); (1982) *Female Soldiers - Combatants or Noncombatants?* Greenwood Press, Connecticut, U.S.A.; pp. 265-290

כיבוש לוד והשפעתו על צה"ל

משה דיין, אדם בעל מודעות רבה להיסטוריה ולמקומו בה, הצליח להנחיל את המיתוס, שכיבוש העיר לוד במלחמת העצמאות נבע מפריצת הגדוד המשוריין שעליו פיקד - גדוד 89 - לתוך העיר. מחקר קפדני יותר מלמד שהפריצה הזאת הייתה מסע מבולבל למדי של כוח תועה בדרכו. אומנם גם הפריצה הזאת השפיעה על נפילת העיר, אך הייתה רק גורם אחד מיני רבים שתרם להצלחה. הבעיה היא שבשל ההשפעה העצומה שעתידה הייתה להיות לדיין הצליח המיתוס שהוא יצר, ואשר היה שגוי בבסיסו, להשפיע למשך שנים רבות על התפתחות תורת הלחימה של צה"ל

סא"ל בועז

במקביל נמשך המחקר האקדמאי של ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל ושל צה"ל. ספרם של קדיש, סלע וגולן "כיבוש לוד, יולי 1948"⁷, העוסק בכיבוש לוד במהלך מבצע "דני" ובפרשת הטבח - שהיה או לא היה במסגד הגדול - מעורר שאלות היסטוריוגרפיות מעניינות. למשל, בנוב⁸ מדגיש שהכותבים מתעמתים עם "ההיסטוריונים החדשים", ובעיקר עם טענותיו של בני מוריס ביחס לגירוש הפלסטינים.⁹

המאמר הזה מנסה להציג פן היסטוריוגרפי אחר, המתחבר לוויכוח שהוזכר בפתח הדברים על המחקר ההיסטורי בצה"ל, וזאת על-ידי שימוש בכיבוש לוד כבמקרה מבחן (Case Study). המיקוד יהיה בקרב שניהל גדוד 89 בשעות אחרי הצהריים של ה-11 ביולי 1948 ורישומו בהיסטוריוגרפיה

ענף היסטוריה במטה הכללי", כפי שנכתב בעמוד השער, אך מצידו השני של הדף מופיעה ההודעה או האזהרה הבאה: "ספר ההרצאות תולדות

**בספרות הניצחון שיצאה
לאחר המלחמה מתוארת
הפשיטה על לוד כהתקפת
בזק נועזת שהכריעה את
הקרב. כפי שכותב תלמי:
"והמם את העיר הגדולה
בת 18 אלף במכת-אש
מהירה וחזקה"**

מלחמת הקוממיות הופיע לראשונה מטעם קצין חינוך ראשי כ'ראשי פרקים להסברה'... ואינו משמש סיכום היסטורי-צבאי מסכם.⁶

מעל גבי כתב-העת "מערכות", אך גם במקומות אחרים, מתנהל ויכוח ביחס למחקר ההיסטורי של צה"ל ושל מלחמותיו בכלל וביחס לתוצרים של מחלקת היסטוריה בפרט.¹ ניתן לציין מספר דוגמאות לספרים פרי עבודתה של מחלקת היסטוריה, למשל ספרו של מייזל על כיבוש הגולן ב-1967² שראה אור באחרונה. ספר נוסף, שצוין על-ידי ישראל בן-דור³ כעדות למחקר ההיסטורי בצה"ל, הוא "קורות מלחמת העצמאות" של לורך,⁴ שהופיע גם כספר של מחלקת היסטוריה (ענף היסטוריה בזמנו) בשם "קורות מלחמת הקוממיות".⁵ בהקשרו של הספר הזה יש לציין שזהו אומנם: "סיפור המערכה [ש] הוכן על-ידי

סמח"ט גבעתי

העיר הגדולה בת 18 אלף במכת-אש מהירה וחזקה".²³ הדימוי של הקרב מוצק עד כדי כך, שדיין מתואר כמפקד הכוח שכבש את לוד ורמלה גם באטלס שחולק למשרתי הקבע והגמלאים בשנת 2000.²⁴ כך גם באטלס נוסף בעריכתו של ואלך ובפרקים שנכתבו על-ידי לורך, שם מופיע שוב אותו תיאור של הקרב, אשר נותן את הבכורה בכיבוש לפשיטת גדוד 89.²⁵ בספר נוסף, שחולק לאותו קהל יעד של משרתי הקבע, ניטלת מדיין הבכורה על כיבוש לוד, אך גם שם מתוארת תרומת הגדוד כמכרעת לכיבוש העיר.²⁶ גם במורשת הקרב הצבאית שפורסמה בתוך יחידות הצבא יש לכיבוש לוד המאפיינים שתוארו קודם. אלוף ישראל טל, בהיותו מפקד גיסות השריון, קבע: "הפשיטה ללוד נעשתה חלק מהמיתוס של השריון של צה"ל"²⁷ והפכה את סיפור הקרב לחלק ממורשת הקרב של החיל".²⁸ בהקשר הזה צריך לציין שנמצא רק מאמר ביקורת אחד, שנכתב קרוב לפרסום מאמרו של דיין. כותב המאמר שואל, האם ניתן לראות בקרב מופת לא בהקשר הביצוע אלא ביחס לתכנון.²⁹

ראינו שהדברים שנכתבו על הקרב מקורם באופן מכריע בגרסת דיין. אולם כבר קודם לכן, בדו"ח שנכתב לאחר הקרב, נרשמו הדברים בראייה לעתיד שעניינה: "איך יופיעו בדפי ההיסטוריה". כדאי להרחיב מעט את היריעה ולהמחיש את המודעות העצמית וההיסטורית בעזרת הדו"ח³⁰ ולהביא את תיאור הקרב, כפי שנתפס על-ידי הגדוד ובעיקר על-ידי מפקדו.³¹ כותרת המסמך מעידה כיצד תפס דיין את תוצאות הקרב ואת תפקידו שלו: "פריצת הדרך לבן-שמן - פשיטה לתוך לוד ורמלה". על-פי הדו"ח, הבין דיין שתרומתו למערכה בלוד היא מכרעת. "הסיכום העובדתי" הוא: "א. פריצת הדרך לבן-שמן לאחר 8 חודשי מצור. ב. חיסול כל עמדות ומחסומים לאורך הכביש הראשי בלוד ורמלה, פרט למשטרת לוד. ג. גרימת בהלה ובריחה מבוהלת בשתי הערים, שגרמה לבלבול

פרסומים חשובים אחרים משתמשים אף הם בתיאורו של דיין. למשל: מחקרו של אורן על מבצע "דני",¹⁵ ספרם של לוטווק והורובין על הצבא הישראלי¹⁶ ומחקרו המפורט של ברזנר על השריון במלחמת העצמאות.¹⁷ דיין עצמו חוזר על אותם דברים באוטוביוגרפיה "אבני דרך",¹⁸ והתיאור המקורי מופיע בביוגרפיות הרבות שנכתבו עליו. כך, למשל, אצל טבת¹⁹ ואצל חשביה.²⁰ התיאור של הקרב ב"מערכות" משמש, כאמור, בסיס לתיאורים בספרות המאוחרת, והוא שונה מתיאורים של קרבות רבים אחרים שהופיעו ב"מערכות" לאחר מלחמת העצמאות, בכך שהוא מסופר רק על-ידי דיין עם תוספת קטנה בשוליים של ניתוח הקרב והלקחים. התיאורים של קרבות רבים אחרים מסופרים על-ידי מספר מפקדים או מתוארים כדו"ח או כתחקיר.²¹ בספרות הניצחון שיצאה לאחר המלחמה מתוארת הפשיטה על לוד כהתקפת בזק נועזת שהכריעה את הקרב.²² כפי שכותב תלמי: "המם את

הצבאית. בתחילה תינתן סקירה ביבליוגרפית והיסטוריוגרפית קצרה, שתצביע על כך שהקרב תואר בצבע אחד, בדרך כלל, וזאת על-ידי מפקד הגדוד, משה דיין. זהו שלב יצירת המיתוס וערפל ההיסטוריה הצבאית על-ידי דיין.¹⁰ אבחן את מקומו של דיין במרחב ההשפעה על הצבא ועל תורתו ולבסוף אנסה לבחון האם לקרב ולאופן הנחלתו בצה"ל הייתה השפעה על דפוסי הלחימה שפיתח דיין ושהתפתחו בצה"ל.

תיאור הקרב, כפי שהוא מופיע בספרות ובכתבי העת, מתבסס, כאמור, בעיקר על מקור מרכזי אחד: משה דיין. קדיש, סלע וגולן מסתמכים באופן חלקי על תיאורו של דיין, כפי שהופיע ב-1950 במאמר ב"מערכות".¹¹ המאמר, שהוא תיאור בגוף ראשון, הופיע בצורתו המקורית גם בקובץ "קרבות נבחרים" ממלחמת העצמאות, שיצא בהיות דיין רמטכ"ל ב-1955.¹² התיאור הזה, אם כי בקיצור, מופיע גם בספר "קורות מלחמת העצמאות" של לורך¹³ ובהוצאה של ענף היסטוריה.¹⁴

מלחמת העצמאות: משה דיין מתדרך חיילים לפני פעולה

תיאור הקרב על לוד מתבסס בעיקר על מקור אחד: משה דיין

הזאת. היא נמצאה כל הזמן ברקע ההכנות למלחמה, שכן הקרב בלוד הוא מהמרכזיים בניסיונו של דיין בהפעלת כוחות טקטיים עד אותה העת.

הביוגרפיה של דיין מצביעה על כך שניסיונו בפקוד טקטי בשדה מתמצה בעיקר באותם ארבעה חודשים שבהם היה מג"ד 89, שכן לאחר מכן הוא צמח במהירות בדרגות ובתפקידים. בחינת מאפייני הלחימה של גדוד 89 בדי"ר טריף,⁵⁰ בלוד ובכרתיה⁵¹ במהלך המבצעים "דני" ו"מוות לפולש" במסגרת קרבות "עשרת הימים" (9-18 ביולי 1948) וכן בחינת המקורות של סגנון הלחימה של הגדוד מגלות את טביעות אצבעותיו הברורות של דיין. הוא ניהל את הגדוד על-פי רוחו וללא תפיסה טקטית ברורה. דוגמא לכך ניתן לראות בפתיחת מבצע "דני". יוחנן פלץ,⁵² סגנו של דיין, שהכין את הגדוד למבצע בהעדרו של דיין,⁵³ תיכנן להפעיל את הגדוד במספר כוחות, במספר מסלולי תנועה ואש, תוך הסתייעות במדרגות. כשחזר דיין מארה"ב, הוא שינה את התוכנית וקיבץ את הגדוד לטור אחד. באחת התגבשה אצל דיין תפיסת ההפעלה של כוחות ממונעים ומשוריינים.⁵⁴ הייתה זו, על-פי המסופר, השפעת פגישתו של דיין עם קפטן (סרן) אברהם באום. באום היה יהודי מברונקס, ששירת בצבא ארה"ב בזמן מלחמת העולם השנייה ונדע בפשיטה שביצע עם טור משורייני בשלהי המלחמה – ניסיון נפל לשחרר שבויים שהוחזקו מאחורי הקוויים הגרמניים.⁵⁵ דיין עצמו הודה שאינו יודע איך להפעיל שריון⁵⁶ וכי למד את התורה מבאום. לפי טבת, סיפר אורי בראון שדיין כינס את מפקדי הגדוד שעות אחדות לפני הלחימה וסיכם את עיקרי התורה: "אתם יודעים שאינני יודע דבר על לוחמת שריון. אז שאלתי. ואתו מפקד אמריקאי אמר לי, כי שריון אין כללים קבועים, אבל יש עיקר גדול – זה לנסוע על אש וגלגלים...".⁵⁷ הדבר התיישב אצל דיין עם תפיסתו שהתבטאה באימוני הגדוד: טקטיקה יש

1981, סיפר: "למדתי מן הקרב בלוד" רמלה והתרשמתי בלוד, שאפשר להיכנס עם הג'יפים".⁴⁰ על-פי אורן, נשא עימו דיין את הלקח הזה ושאל ליישמו בתכנונים מבצעיים.⁴¹ התפיסה הזאת התפתחה לגישה שלסקוב וזורע מכנים בביקורתיות "גישת ההתמוטטות". על-פי הגישה הזאת, תפיסת מתחמים עורפיים של האויב על-ידי חדרה לעומק שטחו ימוטטו את המערך שלו.⁴²

הוויכוח בין דיין לסקוב ולזורע על אופן הפעלת השריון היה נוקב ומהותי ביותר בשלבי בנייתו של מערך השריון לפני מלחמת "קדש".⁴³ במהלך הוויכוח התורתית פירט דיין ב"מערכות"⁴⁴ ובמסמך פנימי שלא פורסם – "איך

אין ספק שהדו"ח של דיין נועד בראש ובראשונה להשפיע על ההיסטוריוגרפיה ואינו ניתוח מעמיק של הקרב

ילחם השריון".⁴⁵ – את תפיסתו כיצד יש להפעיל את הכוח בכלל ואת השריון בפרט ואת גישתו ביחס להתקפיות. ב"יומן מערכת סיני" מציג דיין פעם נוספת את התפיסה הזאת, המושפעת מחוויות לוד: "[לחימה] בנשימה אחת ליעדו הסופי, להילחם ולהתקדם ברציפות מעת הפריצה ועד השלמת משימתו".⁴⁶ חלק מהנאיביות ואולי גם מהרברנות בעקבות הניצחון בלוד מתבטא גם בדברים הבאים: "נוכל... לנצח את צבאם ולכבוש את סיני תוך שבועיים ימים. אם לא נקבל טנקים נוספים, נשתמש בבאזוקות המורכבות על ג'יפים וקומנדקרים".⁴⁷ ברזנר מציג גישה מורכבת וסיבות נוספות לגישתו של דיין ולאופי התוכניות להפעלת הטנקים ב"קדש".⁴⁸ רק אתרי מלחמת "קדש" הבין דיין שתפיסתו את הפעלת השריון לא הייתה נכונה.⁴⁹ לוד – כפי שצוין – אחראית במידה רבה לתפיסה

במערכת ההתגוננות בלוד ורמלה וגורם עיקרי לכניעתם". בחלק שלאחר מכן של הדו"ח מצויה המסקנה, שיכולה להיות הבסיס ל"אידיאולוגיה" שיצר הקרב ולתדמית שנוצרה לו: "הפריצה ללוד ורמלה נעשתה ללא כל הכנה מוקדמת של נשק מסייע, והיא בוצעה הודות למהירות הפעולה וכוח המחץ המהיר". אין ספק שהדו"ח נועד בראש ובראשונה להשפיע על ההיסטוריוגרפיה ואינו ניתוח מעמיק של הקרב, שכן, כפי שכותבים קדיש וסלע, מסע הגדוד היה מבולבל וחסר שליטה, ו"אך באקראי הביא להתמוטטותו של המערך הערבי המקומי במזרחה של לוד".³² על האקראיות המוחלטת של תנועת הכוחות ניתן ללמוד מכך שבשעה שהמשורייני המוביל, "הנמר הנוראי", פנה לתוך העיר, המשיך שאר הטור לכיוון רמלה ללא שליטת המג"ד.³³ זאת כתוצאה מחוסר יכולת לעצור את הרכב השני בכוח בשל תקלה במצמד שלו.³⁴ תנועת הגדוד יצרה לקרב דימויים של בליצקריג בזעיר אנפין³⁵ ושל פשיטת פרשים – כפי שכתב "מערכות" זמן קצר לאחר הקרב בניתוח של מבצע "דני": "כהמשך ישיר למסורת התקפות פרשים נועזות. הג'יפ העובר ככול – הוא הוא הפרש המסתער של ימינו הממונעים".³⁶ דיין מצייר עצמו כאיש חיל הפרשים, כאיש הקוואלריה,³⁷ ולוקח את הדימוי רחוק מספיק כדי להשוות את גדוד 89 ליחידות הקוואלריה של צבא ארה"ב שפגש בביקורו בווייטנאם ב-1966.³⁸ אולם סיפור הקרב על לוד אינו רק סיפור של גבורה, של אגו ושל דימוי עצמי ואינו מתמצה רק בוויכוח מי הכניע את העיר, אלא גם שימש כבסיס לתפיסות מבצעיות. קיימות עדויות שלקרב הייתה השפעה רבה על משה דיין ועל התפיסות המבצעיות שהציג בהמשך שירותו הצבאי. בראיון ב-1975 אמר דיין: "גדוד 89 המחיש בפשיטתו את המחץ של כוח שריון, הפורץ לו טריז צר לעומק בפעולה מהירה המונהגת מלפנים".³⁹ בראיון נוסף, שפורסם ב-

להתאים לכל מצב ומצב.⁵⁸

ראינו שמעמדו ואופיו של דיין הם שקבעו את אופי הגדוד ואת דפוסי הלחימה, אף שגם אחרים ניסו להשפיע על סגנון הלחימה. נראה שחוסר הניסיון הקרבי של צה"ל בכלל⁵⁹ ושל דיין בפרט בא לידי ביטוי בצורת הקרב ובהתנהלות הפיקוד והשליטה. דיין אומנם קבע נורמות של פיקוד

יצחק רבין:
"הפריצה גרמה ל] ערעור
הנכונות להתנגדות"

יגאל אלון:
"לפריצת הגדוד ללוד הייתה]
חשיבות גדולה של ערעור עצמי
[של הערבים המגינים]"

ופיקד על הקרב בלוד, שלא זו בלבד שדיין וגדודו תעו בדרכם בתוך לוד, אלא שמייד לאחר חזרת הגדוד לבן-שמן, הודיע דיין שהוא נוסע לספר לבן-גוריון שהוא כבש את לוד, וזאת בניגוד לפקודה של אלון שלא יעזוב. כך עקף דיין את מפקדיו ויצר את ראשיתה של האגדה על כיבוש לוד.⁷⁰ יחד עם זאת יש לציין שזמן קצר אחרי המלחמה אמר כהן דברים שונים ומרירים פחות על דיין בהקשר לפרשת כיבושה של לוד.⁷¹ דבריו של מולה כהן יכולים איפוא להעיד על

כך שדיין והסובבים אותו פעלו מתוך מודעות היסטורית, אם כי מולה אמר את הדברים האלה זמן רב לאחר האירועים, כאשר כבר לא נשארו רבים אשר יוכלו להכחיש אותם. הפרשה הזאת מוכיחה עד כמה צדק אלון (מיל) ישראל טל כשכתב: "המיתוס הוא נשקם של המפקדים במלחמת התהילה וההישרדות שלאחר המלחמה, ואיש אינו מתפרק מנשקו כל עוד קיים 'איום' על מקומו בהיסטוריה".⁷² כמו כן יש בפרשה הזאת כדי ללמד על מעמדו של דיין - מעמד שלא ניתן היה לערער עליו באותה העת, אלא רק לאחר שנים רבות, ובמיוחד לאחר מותו. חשיבותו של המעמד הזה היא רבה, שכן הוא השפיע על דפוסי החשיבה והלחימה בצבא.

השאלה מי כבש את לוד אינה חשובה. מקובלת התשובה של אלון,⁷³ שנפילת העיר היא שילוב של מספר גורמים: כיתור העיר, פריצת גדוד 89, חדירת פלוגות מחטיבת "יפתח", הרעשות אוויר, ארטילריה ומרגמות ונסיגתו של הלגיון הירדני.⁷⁴ שאלות שוליות יותר, כגון: מי אמר לגדוד להגיע לבן-שמן, מי נתן את הפקודה להיכנס ללוד או האם אמרו לדיין להיאחז בעיר,⁷⁵ הן בלתי רלוונטיות לדיון

שעבדו במחיצתו מעיד עד כמה הם העריכו אותו.⁶⁶ ניתן לסכם בדברי נאור, שדיין של שנות ה-50 גדל לממדי אגדה.⁶⁷

דמותו של דיין גרמה לרבים "ליישר קו" איתו בנושאים רבים וכך גם בסיפור הקרב בלוד. למרות הוויכוחים שהיו עם דיין על הקרב אמר יגאל אלון, מפקד מבצע "דני": "לפריצת הגדוד ללוד

מאחר שלקרב על לוד ולהתקפת גדוד 89 הייתה השפעה גדולה על דיין, ומאחר שלדיין הייתה השפעה מכרעת על צה"ל בראשית שנות ה-50, הרי ייתכן שלאירועי לוד היה חלק בבניין התורה של צה"ל

הייתה] חשיבות גדולה של ערעור עצמי [של הערבים המגינים]".⁶⁸ קצין המבצעים, יצחק רבין, ציין: "הפריצה גרמה ל] ערעור הנכונות להתנגדות".⁶⁹ בספרו, שיצא לאור באחרונה, טוען מולה כהן, שהיה מפקד חטיבת "יפתח"

מלפנים ושל דוגמא אישית,⁶⁰ אך ניסיונו, שנלמד בעיקר מעצמו,⁶¹ הביא אותו בהמשך לקבוע מסקנות תורתיות. יכול להיות שהסיפור, שהיה אפיזודה קטנה במהלך מלחמה ממושכת ועקובה מדם, היה הופך למעלל קרב ולמורשת נידחת במרתפים של קצין חינוך ראשי או נושא לעניינם של חוקרים בודדים, אלמלא היה מדובר בדמות המרכזית בקרב - משה דיין. לא תהיה זאת הפרזה גדולה לומר שדיין סימל בשנות ה-50 ו-60 בדמותו ההרואית והרומנטית את דמות הצבר - דימוי שהוא עצמו טיפח.⁶² עד מלחמת יום הכיפורים היה דיין "סמכות ביטחונית טבעית". בתור שכזה - ובשל נסיבות פוליטיות מסוימות - הוא מונה לשר הביטחון ימים אחדים לפני שפרצה מלחמת ששת הימים.⁶³ הערכה רבה ואף הערצה לדיין ניתן למצוא בספרים הרבים שנכתבו על אודותיו - ספרים שרבים מהם יצאו לאור עוד בחייו.⁶⁴ מעל לכול, בהקשר של המאמר הזה, היה דיין מאלופי צה"ל המשפיעים ביותר לאחר קום המדינה. כרמטכ"ל מ-1953 ועד 1957 הוא עיצב את צה"ל והנהיג אותה בפעולות התגמול ובמלחמת "קדש".⁶⁵ עיון בדבריהם של קצינים

יולי 1950. ראו גם: אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, **כיבוש לוד**, 1948, משרד הביטחון, 2000, עמ' 63, הערה מס' 20

12. **קברות תש"ח**, מערכות, 1955, עמ' 252-258

13. **לוד, שם**, עמ' 327-329

14. ענף היסטוריה במטה הכללי, **תולדות מלחמת הקוממיות**, מערכות, אוגוסט 1960, עמ' 256-258

15. אלחנן אורן, **בדרך אל העיר**, תל-אביב, מערכות, 1976

16. Edward Luttwak, Don Horowitz, **The Israeli Army**, London, 1974, p. 56

17. עמיעד ברנר, **ניצני השריון**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1995, עמ' 151-155

18. משה דיין, **אבני-דרך**, ירושלים, עידנים - מהדורת ידיעות אחרונות, 1976, עמ' 61-71

19. שבתי טבת, **משה דיין**, ירושלים, שוקן, 1971, פרק 12

20. אריה חשביה, **עין אחת למאוס**, תל-אביב, אחיאסף, 1969, עמ' 149-156

21. ראו לדוגמה את "הפשיטה על מפקדתו של חסן סלאמה", **מערכות כ"ב**, פברואר 1954, עמ' 32-6; "מקורות לטרון", **מערכות נ"ט**, ספטמבר 1949, עמ' 21-39; "מבצע יואב", **מערכות ס'**, דצמבר 1949, עמ' 26-52. בסיפור הקרב על כרתיה יש לתיאורי דיין מקום נרחב, אך לא בלעדיו. ראו: "ביום העשירי - קרבות כרתיה בשלהי עשרת הימים", **מערכות פ"ו**, 1954, עמ' 35-63

22. אפרים תלמי, **מה ומי - לכסיקון מלחמת העצמאות**, דבר, 1969, עמ' 85; מנחם תלמי, **כך לחם ישראל**, תל-אביב, זיורעאל, 1953, עמ' 196; "יצ' שווארץ, **מלחמת השחרור של עם ישראל**, ירושלים, ראובן מס, 1951, עמ' 183; זאב וילנאי, **המערכה לשחרור ישראל**, ירושלים, מסדה, 1950, עמ' 83

23. אפרים תלמי, **שם**, עמ' 205. השגיאה במקור.

24. יהודה ואלך, **לא על מגש של כסף - תולדות מדינת ישראל מראשית ההתיישבות עד עידן השלום**, ירושלים, כרטא, 2000, עמ' 78. ראו גם **מפת ישראל - אתרי מורשת קרב והנצחה לשנת היובל**, הוצאת העמותה לאירועי שנת החמישים למדינת ישראל. ראו גם באתר האינטרנט הרשמי של www.idf.il/hebrew/organization/Armored/armored7.stm

25. יהודה ואלך, (עורך), **אטלס כרטא לתולדות מדינת ישראל - שנים ראשונות תש"ח-תש"ך**, ירושלים, 1978, עמ' 69

26. חני זיו ויואב גלבר, **בני קשת**, משרד הביטחון, 1998, עמ' 175

27. שבתי טבת, **שם**, עמ' 289

28. יורם טהרלב, (עורך), **אגרוף הברזל**, 1966, עמ' 11-10. ראו מסמך נוסף של קצין חינוך ראשי - מ' שריד ואחרים (עורכים), **חטיבת הזקן במערכה**, הוצאת מטכ"ל - קצין חינוך ראשי, עמ' 20

29. אפרים ריבק, "על הפריצה ללוד ותכנונה",

שמעבר לתקופת דיין. אולם ניתן לטעון, כי מאחר שלקרב על לוד ולהתקפת גדוד 89 הייתה השפעה גדולה על דיין, ומאחר שלדיין הייתה השפעה מכרעת על צה"ל בראשית שנות ה-50, הרי ייתכן שלאירועי לוד היה חלק בבניין התורה של צה"ל. כדי לבדוק זאת יש לבצע מחקר מעמיק ומקיף על תורות הלחימה של צה"ל בראשית דרכו ולמקד את המחקר על ההשפעה שהייתה לאישים השונים על יצירתה של תורת הלחימה של צה"ל.

מקורות

1. לדוגמה: מרדכי בראון, "שישה ימים, שש תמיהות ושש עצות למחקר", מתוך **אניטה שפירא** (עורכת), **עצמאות - 50 השנים הראשונות**, ירושלים, מרכז זלמן שזר, 1998, עמ' 323

2. מתתיהו מיזל, **המערכה על הגולן - יוני 1967**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2001. דוגמה למחקר נקודתי נוסף ראו: צבי עופר, **ברק ביום הכיפורים**, תוה"ד/היסטוריה, 1995 (לא פורסם). פרסומים נוספים מופיעים בקטלוג הפרסומים של תוה"ד שיצא באחרונה.

3. ישראל בן-דור, "יוצא מהכלל המעיד על הכלל", **מערכות** 376, אפריל 2001, עמ' 52-53

4. נתנאל לורן, **קורות מלחמה העצמאות**, מסדה, 1958

5. ענף היסטוריה במטה הכללי, **תולדות מלחמת הקוממיות**, מערכות, אוגוסט 1960

6. ענף היסטוריה במטה הכללי, **תולדות מלחמת הקוממיות**, מערכות, אוגוסט 1960, דף השער

7. אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, **כיבוש לוד**, 1948, משרד הביטחון, 2000

8. מנחם בנטוב, "היה תבחז", **מערכות** 373, נובמבר 2000, עמ' 66-68

9. בני מוריס, "ההיסטוריוגרפיה החדשה: ישראל פוגשת את עברה", מתוך **תיקון טעות - יהודים וערבים בארץ-ישראל 1936-1956**, עם עובד, 2000, עמ' 23-41. וגם: בני מוריס, **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947-1949**, עם עובד, 1991

10. ישראל טל, **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**, תל-אביב, דביר, 1996, עמ' 119-123. זהו מיתוס מובן של סיפור "מקדש", שאינו מובחן בכל מקרה ומקרה בבהירות מאגדות וממשייות. ההגדרה לקוחה מתוך **מילון פונטנה למחשבה מודרנית**, עם עובד, 1994, עמ' 254. דוגמה למיתוסים צבאיים ראו: שמעון נווה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, 2001, עמ' 108-110 - שם נידונים מקורות המיתוס של הוורמכט ושל הבליצקריג.

11. משה דיין, "כיבוש לוד", **מערכות ס"ב-ס"ג**,

הנוכחי. אין כוונה להמעיט בערכו של דיין או לזלזל בלחימה של גדוד 89 בלוד, ואין ספק שהמשפט הבא, שנאמר על ידי קיקרו, מתאים גם לדיין: "בקרב אלה שטרם נולדו יתעוררו חילוקי דעות, כפי שהתעוררו בנינו. אחדים יהללו את הישגין עד לב השמיים, אחרים יתעלמו מהם".⁷⁶

שאלה חשובה הרבה יותר היא איזו מורשת הנחיל משה דיין לצה"ל בעקבות הקרב. לדעתי, ניתן להצביע על שלוש מורשות כאלה:

1. מתוך "ערפל הקרב" ו"ערפל ההיסטוריה" של כיבוש לוד צמחו העקרונות של הלם השריון⁷⁷ ושל פריצת שריון "בארגז אש"⁷⁸. זהו דפוס לחימה שטופח בצה"ל בשנים שלאחר מלחמת העצמאות ובא לידי ביטוי בקרבות שעתידים היו להתחולל לאחר אותה המלחמה.⁷⁹
2. סגנון התנהלותו של דיין מול עמיתיו ומול דרגים בכירים מצביע על הבעייתיות של הבקרה המבצעית בצה"ל. דיין, שהגיע לבן-שמן על דעת עצמו, לאחר שעזב את מרחב דיר-טריף ללא ידיעת חטיבה 8 ומפקדה, וגם דאג לספר על כך ככולם, יכול היה לכעוס על אחרים שעשו לו זאת, דוגמת אלוף פיקוד הדרום ב"קדש"⁸⁰, אך הוא זה שקבע את דפוס היחסים בין הרמות.
3. ההצלחה בלוד הייתה חלק מבסיס המנטליות שיצרה ועודדה דפוסים טקטיים שנבנים, כפי שמגדיר נווה, "שלא על-פי עיקרון, מלבד הצלחה".⁸¹

לסיכום, במאמר ראינו כיצד הוצג הקרב באור אחד ואחיד החל מספרות "אלבומי הניצחון", דרך "מערכות" ומורשת צה"ל, וכיצד נעשה שימוש מרכזי בתיאורו של דיין את הקרב ליצירת המיתוס. עוד ראינו שדיין יישם את לקחי הקרב בלוד - כפי שהוא הבין אותם - ואת צורת הלחימה של גדוד 89 בהמשך דרכו המשפיעה בצבא.

קשה יותר להוכיח שלקרב הייתה השפעה מכרעת על התפיסה ועל התורה הצבאית במעגל רחב יותר ובטווח הזמן

מערכות ס"ה, נובמבר 1950, עמ' 75-76
 30. על החשיבות המחקרית של הדו"חות לאחר הקרב ראו: מתתיהו מייזל, **המערכה על הגולן - יוני 1967**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2001, פרק המבוא
 31. **דו"ח מבצעים מס' 2 של גדוד 89: פריצת דרך לבן-שמן - פשיטה לתוך לוד ורמלה**. זאת אף שהדו"ח חתום על ידי שליש הגדוד.
 32. קדיש, סלע וגולן, **שם**, עמ' 54
 33. ראו לדוגמה: ירוחם כהן, **לאור היום ובמחשך**, תל-אביב, עמיקם, 1969, עמ' 155; מולה כהן, **כיבוש הערים הערביות והמעורבות במלחמת העצמאות**, תל-אביב, המרכז לתולדות כוח המגן - "ההגנה", 1989, עמ' 17
 34. זאת על-פי עדות אחד המ"פים. אלחנן אורן, **שם**, עמ' 302, הערה 22. חוסר התיאום היה גם עם הכוחות הנוספים במבצע. ראו לדוגמה את תיאורו הספרותי של טישלר מתוך יצחק טישלר, **אחרונים על הרס, עם עובד**, 1970, עמ' 115
 35. כפי שכתב כתב הפלסטיין פוסט. ראו: קדיש, סלע וגולן, **שם**, עמ' 115-117
 36. **מערכות נב"ג**, אוקטובר 1948, מתוך מי ומה בחוברת.
 37. משה דיין, **אבני-דרך**, עמ' 64
 38. משה דיין, **יומן וייטנאם**, תל-אביב, דביר, 1977, עמ' 85
 39. אלחנן אורן, **שם**, עמ' 233
 40. יעקב ארז, (עורך), **שיחות עם משה דיין**, רמת-גן, מסדה - מהדורת ספריית מעריב, 1981, עמ' 33
 41. אלחנן אורן, **שם**, עמ' 233
 42. חיים לסקוב, ומאיר זורע, "והיה כי תצא למלחמה", **מעריב**, 10 באוקטובר 1965, מצוטט אצל מרדכי נאור, **לסקוב**, ירושלים, 1989, עמ' 304
 43. עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1999, עמ' 303-333
 44. משה דיין, "על ההתקפיות במלחמת השחרור", **מערכות** קיח"ק, 1952
 45. ברזנר, **שם**, עמ' 322-325
 46. משה דיין, **יומן ומערכת סיני**, תל-אביב, עם הספר, 1965, עמ' 36
 47. **שם**, עמ' 32
 48. ברזנר, **שם**
 49. ברזנר, **שם**
 50. על לחימת הגדוד בדיר-טרף ראו, למשל: אלחנן אורן, **שם**, עמ' 91-99. ביקורת על פעולות דיין בקרב ראו: ירוחם כהן, **שם**, עמ' 150-151
 51. על קרב כרתיה ועל תוצאותיו, כולל תביעת מפקד גבעתי, שמעון אבירן, לטפל משמעתית בדיין, ראו: "ביום העשירי - קרבות כרתיה", **מערכות** פ"ו, 1954. ראו גם: שאול דגן ואליהו יקיר, **שמעון אבירן גבעתי - האישה שהיה לחטיבה**, ידיעתי, 1995, עמ' 248-249. כמו כן ראו שבתי טבת, **שם**, עמ' 301
 52. יוחנן פלץ שירת בצבא הבריטי, שימש כמ"פ בחטיבת קריית, היה סגנו של דיין ומפקד

קורס מפקדים. ראו: מרדכי נאור, **שם**, עמ' 130-131. ראו: יואב גלבר, **גרעין לצבא עברי סדין**, ירושלים, יד יצחק בן-צבי, 1986, עמ' 203, 244, 263, 516
 53. דיין טס לארה"ב בשליחות בן-גוריון כדי ללוות את גופתו של אלוף דוד מרכוס לקבורה.
 54. משה דיין, **אבני-דרך**, עמ' 63; עמיעד ברזנר, **ניצני השריון**, עמ' 154
 55. שבתי טבת, **משה דיין**, עמ' 278. את הסיפור המפורט ראו אצל ג' טולאנד, **100 ימים אחרונים**, תל-אביב, מערכות, 1968, עמ' 219-230. ראו גם: Charles Whiting, **48 Hours to Hammelburg**, New-York, Ballantine Books, 1970
 56. אורי בן-ארי, **נוע, נוע, סוף**, מערכות, 1996, עמ' 321
 57. שבתי טבת, **משה דיין**, עמ' 281; אלחנן אורן, **בדרך אל העיר**, עמ' 88
 58. משה דיין, **אבני-דרך**, עמ' 61. ראו גם ברזנר, **שם**, עמ' 142
 59. אומנם הייתה התעסקות במחשבה צבאית כבר בתקופת ההגנה (ראו: נחום בוגנר, **מחשבה צבאית ב"הגנה"**, מערכות, 1998, וכן את חוברות "מערכות", שהחלו לצאת לאור מ-1938), אולם ברזנר מצביע על כך שבתחום הלחימה המשוריית הייתה התעסקות מועטה. ראו ברזנר, **שם**, עמ' 23
 60. חוץ מזה, ייתכן שישנם יתרונות בלהיות צעיר, חסר ניסיון ובלתי מקובע, כפי שניתן ללמוד מהתהוותה של תורת המערכה הסובייטית. ראו בעניין זה: שמעון נווה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, 2001, עמ' 153
 61. ראו את דברי בן-גוריון לדיין באיגרת הפרידה מדיין הרמטכ"ל. מתוך: משה דיין, **אבני-דרך**, עמ' 375
 62. דיין למד בקורס מג"דים ושלושה חודשים באנגליה. ראו: משה דיין, **אבני-דרך**, עמ' 103-104
 63. אניטה שפירא, "השוואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי", מתוך אניטה שפירא (עורכת), **עצמאות - 50 השנים הראשונות**, ירושלים, מרכז זלמן שזר, 1998, עמ' 528. ראו גם עוז אלמוג, **הצבר - דיוקן**, תל-אביב, עם עובד, עמ' 26
 64. גד יעקובי, "המשבר הפוליטי בתקופת ההמתנה", מתוך אשר ססר (עורך), **שישה ימים - שלושים שנה, מבט חדש על מלחמת ששת הימים**, עם עובד, 1999, עמ' 172-178
 65. אריה חשביה, **שם**. פנחס יורמן (עורך), **משה דיין - דיוקן**, 1968; יהודה הראל, **הלוחם**, מוקד, עמ' 64-74; אבנר פלק, **משה דיין - האישה והאגדה**, כנה, 1985; אבי יאיר, מתוך אלי לנדאו (עורך), **המצביאים**, גבעתיים, אל-פלג; אהוד בן-עזר, **אומץ - סיפורו של משה דיין**, משרד הביטחון; Naphtali, Lau-Lavie, **Moshe Dayan - A Biography**, London, 1968, pp. 63-65. ספר שונה במקצת, אך המעיד על ייחודו של דיין. הוא ספר קריקטורות: יוסף ב"ס, **דיין בעין**

הקריקטורה, לוינ'אפשטיין. על דיין נכתבו לפחות עוד שתי ביוגרפיות באנגלית, וגליליה רוין-פדר כתבה עליו ספר לבני הנעורים בשני כרכים.
 65. יש הטוענים, כגולני, שדיין הוליך את צה"ל ואת מדינת ישראל למלחמה. ראו: Golani, Motti, Chief of Staff in Quest of a War: Moshe Dayan Leads Israel into War, **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 24, No. 1, march 2001, pp. 49-70
 66. דוגמא להערכה וליחס לדיין מצד קצינים שעבדו בקרבתו ראו: מאיר עמית, **ראש בראש**, תל-אביב, הד ארצי, 1999, עמ' 85-87. כמו כן ראו: עוזי נרקיס, **חייל של ירושלים**, משרד הביטחון, 1991
 67. מרדכי נאור, **לסקוב**, עמ' 294
 68. שבתי טבת, **משה דיין**, עמ' 288-290
 69. אלחנן אורן, **בדרך אל העיר**, עמ' 107. ראו גם: יצחק רבין, **פנקס שירות**, כרך א', תל-אביב, ספריית מעריב, 1979, עמ' 60
 70. מולה כהן, **לתת ולקבל - פרקי זיכרונות**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 140-141. ראו גם: **כיבוש הערים הערביות והמעורבות במלחמת העצמאות**, עמ' 17
 71. מולה כהן מתוך גלעד זרבבל (עורך), **ספר הפלמ"ח**, כרך ב', הקיבוץ המאוחד, תשט"ז, עמ' 571
 72. ישראל טל, **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**, תל-אביב, דביר, 1996, עמ' 121
 73. יגאל אלון, **מערכות הפלמ"ח - מגמות ומעש**, הקיבוץ המאוחד, 1965, עמ' 261
 74. אם עוסקים בהיסטוריוגרפיה, אז זאת, כמובן, אינה הגרסה הישראלית הרשמית. ראו לדוגמה: **בעיני האויב - שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממיות**, מערכות, 1954, עמ' 208. על המורל מעידות התשדורות. ראו: קדיש, סלע וגולן, **כיבוש לוד**, יולי 1948, עמ' 89 ואילך.
 75. כהן טוען שלא דיין הציע לפרוץ ללוד, והוא התנגד להנחיית אלון להישאר בעיר. ראו: ירוחם כהן, **לאור היום ובמחשך**, עמ' 154
 76. קיקרו מצוטט מתוך צבי יעבץ, **זילוט קיסר - תהפוכותיה של כרזמה**, דביר, 1992, עמ' 19
 77. עמנואל ולד, **קללת הכלים השבורים**, ירושלים, שוקן, 1987, עמ' 18
 78. אין זה המינוח המקצועי. ארגז אש הוא משהו אחר. ראו: אג"ם-תוה"ד, **המילון למונחי צה"ל**, 1998, עמ' 52
 79. לדוגמה: רמאללה - 1967, סואץ - 1973, שכס - 1996 ואולי גם אירועים שונים במהלך "גאות ושפל" החל מאוקטובר 2000.
 80. דן הורוביץ ומשה ליסק, **מצוקות באוטופיה: ישראל - חברה בעומסית**, עם עובד, 1990, עמ' 253
 81. שמעון נווה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, 2001, עמ' 122

מנהיגות יצירתית

הרבה ספרים נכתבו על-ידי קצינים ומפקדים מאז קום המדינה, אך ספרו של יותם גדות "הקרב על ההחלטה" מצטרף לרשימה מצומצמת של ספרים מצוינים שנכתבו על-ידי חיילים ומפקדים ברמה הטקטית

אל"ם (מיל) ד"ר שמואל גורדון

על תהליך הערכת המצב ועל תוצאותיו. הוא בוחן את הערכת המצב מול עקרון ההפתעה או התחבולה. הוא מספר כי במהלך תרגילים בפו"ם הגיעו כמעט כל

גנרל קארל פון-קלאוזביץ
הוגה הדעות הצבאי הפרוסי

טוּן גדות, עקרונות המלחמה המסורתיים אינם עקרונות מלחמה, אלא לכל היותר הם עקרונות "הקרב הגדול" בלבד, אותו קרב הכרעה אולטימטיבי מבית אולפנו של קלאוזביץ המוקדם

החניכים לפתרון דומה, שהשביע את רצונם של המדריכים. העובדה שהחניכים הגיעו לפתרון דומה של

היגות בלחימה. אחד המאפיינים את המפקד-המנהיג בלחימה הוא בדידותו בעת קבלת ההחלטה. יש שותפים לתכנון, יש שותפים לתהליך, ויש שותפים לביצוע, אולם ההחלטה היא של אדם יחיד. קבלת החלטה היא הבסיס והיא השיא של המנהיגות ושל הפיקוד בלחימה.

**תופעת האזרוח של
המקצועות הצבאיים, בעיקר
בעיתות רגיעה, גורמת לכך
שהמנהיגות הצבאית
מתרכזת כיום בעיקר בניהול
ובתרבות ארגונית ופחות
בפיקוד ובתרבות מבצעית,
שהם הלז - הליכה - של
הפעילות הצבאית**

יותם גדות קורא תיגר על מוסכמות, על מושגים, על נהלים ובעצם על התרבות המבצעית של צה"ל. גדות היה מג"ד בדרום לבנון ובאינת'פאדה הראשונה, והוא פורס בפנינו את התלבטויותיו, את לקחיו ואת ביקורתו. דוגמא בולטת ואופיינית היא ביקורתו

באחד משיאי הספר "הקרב על ההחלטה" מתאר יותם גדות: "לא הספקתי לדבר, והדלת נפתחה. האלוף נכנס ואומר: 'תד לפרטים'. מייד אחריו נכנס הרמטכ"ל: 'תאציל סמכויות, תן להם ליזום'. האלוף: 'משמעת'. הרמטכ"ל: 'תבנה אותם עצמאיים'. כשסיימו את דבריהם יצאו כאילו לא היו. נשארתי מבולבל". קושי עצום זה, המתלווה למנהיגות ולנטילת אחריות, הוא חוט השני של ספרו מעורר המחשבה של יותם גדות.

תופעת האזרוח של המקצועות הצבאיים, בעיקר בעיתות רגיעה, גורמת לכך שהמנהיגות הצבאית מתרכזת כיום בעיקר בניהול ובתרבות ארגונית ופחות בפיקוד ובתרבות מבצעית, שהם הלז - הליכה - של הפעילות הצבאית. גדות, כמי שהתמחה בפיקוד על יחידות מבצעיות, מחזיר אותנו לייעודו העיקרי של צה"ל ולנגזרת המרכזית של הייעוד הזה: פיקוד ומנ-

טייס ומפקד
בחיל האוויר, חוקר
בתחומי הביטחון הלאומי

המצב ושל המשימה נראתה בעיניהם
הכוחה לכך ששיטת הלימוד היא טובה.
על כך אומר גדות, כי כפי שהחניכים
הגיעו לפתרון אחיד, כך יגיע המפקד
היריב לאותו פתרון בנסותו
לפענח את כוונותינו.

לכן - לדברי גדות -
צריך לבחור
במתודולוגיה אחרת,
שתאפשר להגיע
לפתרונות שונים, שכל
אחד מהם ישים ואשר
מאפשרים להפתיע את
היריב. אולם מתוך דבריו
נשמעת באופן עקיף טענה
חריפה יותר, ולפיה כבר
בשלב הראשון של הערכת
המצב - השלב של הנחיות
המפקד - נקבעת ההחלטה על
דרך הפעולה הנבחרת (דפ"ן),
והמשך התהליך של הערכת
המצב רק נועד, למעשה, לאשש
את בחירת המפקד.

עקרונות המלחמה דומים
ב"קדושתם" לעשרת הדיברות. בכל
הצבאות לאורך כל ההיסטוריה
ישנה רשימה דומה של עקרונות עם
"סטיית תקן" מזערית. והנה קם
עליהם מערער, ובגדול. למעשה, טוען
גדות, עקרונות המלחמה המסורתיים

של קלאוזביץ המוקדם. הם נמנעים
באופן כמעט מוחלט מלעסוק בבניין
הכוח ובהפעלתו במלחמה
ממושטת.

הקרב על ההחלטה יותם גדות

הייעוד, שהוא שורשם של העקרונות
ושל תפקידי היסוד של צה"ל.

גדות אינו מתאפק ונכנס לדיון,
שנמשך כבר מאות שנים, על תפקיד
האינטואיציה בקבלת ההחלטות
הצבאית, או, במילים אחרות, על
ההבדלים בין מצביא גאון כמו נפוליאון
למפקד שיטתי כמו מולטקה. ביסודו
של הדיון הזה נמצאת השאלה האם
המלחמה היא אמנות או אומנות
טכנית. העניין המיוחד בהתלבטות
של גדות נובע מכך שאין היא
תיאורטית, אלא נשענת על ניסיונו
הממושך, יחסית, בפקוד טקטי.
מסקנתו בהקשר של צה"ל היא כי
יש לחזק - בהשוואה למצב
הקיים - את תפקיד
האינטואיציה בקבלת החלטות
ובהערכת מצב. לעומת זאת
הוא מאמץ את תיאוריית
ההפרכה של פופר, שלפיה -
בהקשר הזה - כל דפ"א היא
לגיטימית, עד אשר תופרך
התועלת שבה או ישימותה.
יש מתח, שגדות מודע לו
ומנסה לגשר עליו, בין
הפרכה מדעית לבין
אינטואיציה או "הבנה
על-שכלית" כדבריו.

גדות מתחבט עם עצמו בשאלת
המשמעת ומקומה בצבא מודרני. הוא
פותח בסיפור קצר, המלמד על הניגוד
שבין הצורך ביוזמה לבין הצורך
במשמעת. בכל תרחיש ובכל הערכת

וכן אין הם עוסקים במאמץ הלאומי
הכולל ובביטחון הלאומי. לכן אין פלא
שגדות מבטל את רובם המכריע ומציע
במקומם שלושה עקרונות בלבד. אולם
הוא עולה על עוד מוקש במערכת
הקונספטואלית וטוען כי אחדים
מהעקרונות הם, למעשה, ערכים. אכן
יש סמיכות מסוימת בין עקרונות לבין
ערכים. אחת מנקודות התורפה של
"רוח צה"ל" היא המחסור במשמעת
לערכים, דהיינו העדר הסבר מדוע
נבחרו דווקא הערכים האלה מבין רבים
אחרים. אחת הגישות החזקות מאוד
מבחינה לוגית היא חיפוש המשמעת של
הערכים בעקרונות המלחמה ולהשעין
את החזון, שהוא שורש הערכים, על

**בדרך כלל נוהגים קברניטי
צה"ל לומר כי המלחמה
היא על התודעה של היריב.
גדות, לעומת זאת, טוען כי
המאבק הוא על התודעה
של חייליו**

מצב צריך - לדעת גדות - למצוא איזון
ייחודי בין שניהם. ייתכן שצריך ליצור
הפרדה עקרונית בין מצבי רגיעה למצבי
לחימה, בין שגרה לבין מצבים לא

**אחת הגישות החזקות
מאוד מבחינה לוגית היא
חיפוש המשמעת של
הערכים בעקרונות
המלחמה ולהשעין את
החזון, שהוא שורש
הערכים, על הייעוד, שהוא
שורשם של העקרונות ושל
תפקידי היסוד של צה"ל**

אינם עקרונות מלחמה, אלא לכל היותר
הם עקרונות "הקרב הגדול" בלבד, אותו
קרב הכרעה אולטימטיבי מבית אולפנו

ומתי אסור? הזמן כמובן שיחק נגדי. הייתי חייב להכריע במקום. מכיוון שחשבתי כי השגיאה היותר חמורה היא שהחייל יירה במקום שלא נכון לירות, החלטתי על הסייג החמור

התמודדותו עם האינתיפאדה, שעיקרה סוגיות של אמונת הלוחם בנחיצות מעשיו ושל מוסר הלחימה: "לפני שערכתי לחיילים שיחת כניסה לתע"מ (תעסוקה מבצעית), עיינתי

נפוליאון בונפרטה

האם המלחמה היא אמנות או אומנות טכנית?

ביותר: 'אין ירי בכלל'. התיאורים של האינתיפאדה נשמעים כאילו נלקחו מהחודשים האחרונים, אך מקורם דווקא באינתיפאדה הראשונה, לפני 10 שנים ויותר. האם במשך השנים הארוכות האלה לא הופקו לקחים, האם לא ניתנו תשובות לסימני השאלה של יותם?

בחוברת ההוראות לפתיחה באש. חשבתי לעצמי כי זהו לבטח מסמך משפטי מוצלח. אם סטודנט למשפטים היה מגיש אותו כעבודה סמינריונית, הוא לבטח היה מקבל ציון טוב. אך איך יידע מפקד טנק, שאני שולח אותו בעוד שעה לסיור בקסבה של סלפית, מתי מותר לפתוח באש

צפויים. ברגיעה ובשגרה יש לנהלים המקצועיים ולפקודות הקבע בכורה על פני יוזמה ואלתור, מכיוון שהנהלים הם פרי ניסיון וחשיבה על מצבים מוכרים וידועים. לעומת זאת בלחימה, בערפל הקרב, מאבדים הנהלים והפקודות חלק ניכר מתוקפם, מכיוון שאין להם יתרון לגבי המצב הבלתי צפוי שבו נתקל המפקד בשטח. לכן היוזמה עדיפה בתנאים האלה. חשיבתו מערערת המוסכמות של גדות מובילה אותו בשלב מסוים להבנה עוד יותר עמוקה של הקשר בין מנהיגות, קבלת החלטות, שלשלת

מה שגדות אומר הוא שבקרב שלשלת הפיקוד המסורתית היא מסורבלת ואיטית, ולכן חייבים מפקדים "לחתוך" אותה ולהוריד פקודות ישירות לדרגים נמוכים מהם בכמה שלבים

הפיקוד, המשמעת והיוזמה: "את ההחלטה צריך לקבל המפקד, שבידיו המידע הרב ביותר. לכן מח"ט יכול להוריד פקודה ישירות למ"פ, שאינה עוברת דרך המג"ד. נגזרת מכך היא כמובן העובדה כי בקרבות מסוימים מ"מ או מ"פ מקבלים החלטות, ואינך יכול בזמן אמיתי לומר דבר חוץ מלאשר החלטות אלו".

מה שגדות אומר במשפט הזה הוא שבקרב שלשלת הפיקוד המסורתית היא מסורבלת ואיטית, ולכן חייבים מפקדים "לחתוך" אותה ולהוריד פקודות ישירות לדרגים נמוכים מהם בכמה שלבים. המפקד בכל דרג אמור לקבל החלטות תוך כדי הלחימה, שפורצות את כללי המשמעת הסדורה, עקב קצב הלחימה המהיר, ואין עליו להמתין עד שיאושרו החלטותיו הנובעות מיחזמה חיונית בשדה הקרב. אחד ה"דובדבנים" של הספר הוא

אולם ישנה גם פריצת דרך הגותית מעניינת בגישתו אל חייליו. בדרך כלל נוהגים קברניטי צה"ל לומר כי המלחמה היא על התודעה של היריב. גדות, לעומת זאת, טוען כי המאבק הוא על התודעה של חייליו. ניהול האמונה הוא אחד המרכיבים העיקריים בניהול התודעה. יש לדאוג לכך שהחיילים יאמינו שהמעשה שהם עושים הוא המעשה שצריך לעשות, אם כי לא בהכרח המעשה הנכון, ועליהם להאמין שהם יכולים לעשותו. בשיחותיו עם סרבני שירות בשטחים (כמה דומה למצב כיום) הוא טוען כי אם לא הם, אחרים ישרתו במקומם, ועל מידת המוסריות של אותם אחרים לא תהיה לסרבנים השפעה.

יש בספר גם כמה חולשות: הוא קופץ מעניין לעניין, מביא דוגמאות מעולמות תוכן ללא סדר הגיוני ותשתית ברורה, אך זהו טבעה של

חשיבה יצירתית. הספר ערוך היטב וכמעט ללא שגיאות דפוס, אך ייתכן שאפשר היה לארגן טוב יותר את

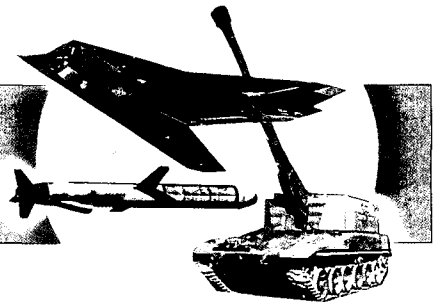
מומלץ
להכניס את הספר
לרשימת הקריאה והדיון
בכל בתי-הספר למפקדים
בצה"ל.

לקרוא את הספר
ולהתעמת עם הרעיונות
המקוריים שלו.
לבחון את ההשלכות
המעשיות של הספר

החומרים, שהם יוצאי דופן בחשיבה של מפקדים בצה"ל. טוב עשתה הוצאת מערכות שפירסמה את הספר הזה למרות העיכוב של קרוב ל-10

שנים. הרבה ספרים נכתבו על-ידי קצינים ומפקדים מאז קום המדינה, אך הספר הזה מצטרף לרשימה מצומצמת של ספרים מצוינים שנכתבו על-ידי חיילים ומפקדים ברמה הטקטית, ובראשם ספרה של בן-יהודה "מבעד לעבותות", ספרו של שמשי "סערה באוקטובר" וספרו של יאיר יורם (יה"י) "אתי מלבנון". מומלץ להכניס את הספר הזה לרשימת הקריאה והדיון בכל בתי-הספר למפקדים בצה"ל, ומומלץ לכל מפקד לקרוא את הספר הזה ולהתעמת עם הרעיונות המקוריים שלו. כמו כן מומלץ לאחראים על תורת הלחימה, על רוח צה"ל, על התרבות המבצעית ועל הכשרת המפקדים לבחון את ההשלכות המעשיות של הספר.

רוחות חדשות מנשבות בכנפי המזל"טים

בשנים האחרונות אנו עדים למגמות חדשות בפיתוח כלי הטיס הלא מאוישים. אחת הבולטות שבהן היא פיתוח מטוסים ללא טייס שהם מגביהי טוס, בעלי כושר שהייה ארוך ונושאי חימוש

אל"ם (מילי) יעקב צור

יותר מתוחכמות. היכולות הטכניות מרקיעות כל פעם לשיא חדש, ומעטפת הביצועים הולכת ומתרחבת. אם מדובר בזמן שהייה באוויר, בטווח הטיסה, במשקלו ובטיבו של המטעד ובמידת האוטונומיות של הכלי - בכל אלה ניכרים הישגים משמעותיים. זהו, כמובן, פרי לימוד של לקחי ההפעלה בשילוב עם תעוזה טכנולוגית-מבצעית והשקעות גדולות של משאבים.

בתחום המשימות הקלאסיות של מודיעין אנו עדים להתפתחות של שלוש משפחות חדשות נוסף על המזל"טים, הנמצאים כבר

בכל צבא מודרני ראוי שתוקדש מחשבה מעמיקה ויצירתית בנושא מתפתח זה של השתלבות כלי הטיס הלא מאוישים באופן אינטגרלי בלחימה היבשתית והאווירית גם יחד

חדשות בפיתוח כלי הטיס הלא מאוישים. הצלחת הפיתוח תביא להרחבתן ולגיוונן של המשימות שיוטלו עליהם. התצורות המתפתחות הן הרבה

במהלך שני העשורים האחרונים הצליחו המזל"טים - המטוסים הזעירים ללא טייס - לפלס לעצמם דרך חדשה ולהשתלב בסד"כ של מרבית הצבאות המתקדמים. במלחמת שלום הגליל (1982) הם הופעלו בהצלחה על-ידי צה"ל בשדה הקרב האווירי והיבשתי, ומאז החל השימוש בהם להתפשט. הם הוטמעו בשלוש הזרועות של הכוחות המזוינים של ארה"ב, בצבאות של מערב אירופה, ברוסיה ובצבאות נוספים. מזל"טים שונים השתתפו באופן פעיל במבצעים של בעלות הברית במלחמת המפרץ בעיראק ואחר כך בבוסניה ובקוסובו. באחרונה הם שולבו גם בלחימה באפגניסטן.

בעבר הופעלו מזל"טים בעיקר כאמצעי להשגת מודיעין חזותי ב"זמן אמיתי" ובמידה פחותה גם כסיוע לתק-שורת וללוחמה אלקטרונית. בשנים האחרונות אנו עדים למגמות

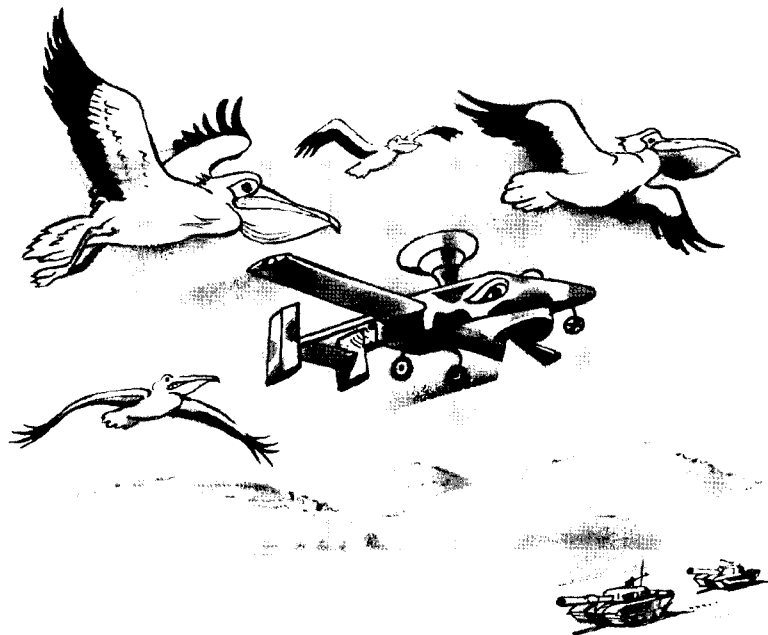
יועץ למו"פ ביטחוני ותעשייתי

"גלובל הוק"

כלי טיס בעל ממדים ניכרים המונע באמצעות מנועים סילוניים חזקים

אורגני בסד"כ ויופעלו עצמאית בלי צורך "לבקש טובות" מהדרג הגבוה. כדי להתאים למשימתם הם חייבים להיות

**כדי לשרת את הלוחמים
בשטח, כולל חיילי חי"ר
בדרגי הגדוד והפלוגה,
החלו לפתח מזל"טים
קטנים וקלים, שניתן לשאת
אותם עם הכוח על גבי כלי
הרק"ם או אפילו על הגב,
לשגר אותם מהיד, לשלוט
בהם ולקלוט מהם שידורים
באמצעי בקרה קטנים
ופשוטים**

עמידים לתנאי שדה הקרב ופשוטים להפעלה. לא נדרש מהם לטוס

פגיעת האויב) ולשאת מטעדים אופטיים ומכ"מים כבדים, השוקלים עשרות ואף מאות ק"ג.

אפשרות חדשנית ומעניינת להנעה היא זו הסולרית, כלומר כנפי המטוס וגופו משמשים לקליטת אנרגיית השמש במשך שעות האור, ואילו בשעות החשיכה ניזון המנוע החשמלי ממצברים. מטוס כזה יכול להישאר באוויר ולחוג באיזור שנקבע לו ברציפות במשך חודשים אחדים, ולפיכך לשמש מעין תחליף פשוט וזול ללוחמי הנעים במסלול נמוך. ראוי לציין שכלי טיס כזה, שפותח על-ידי נאס"א בתצורה של "כנף מעופפת" ושמו "הליוס" (Helios), השיג באחרונה שיא בגובה הטיסה: 97 אלף רגל.

גם מזל"טים טקטיים ממשיכים להשתכלל. המזל"טים האלה נועדו לשרת ישירות את דרגי הלחימה הנמוכים, למשל החטיבה. הם יהיו חלק

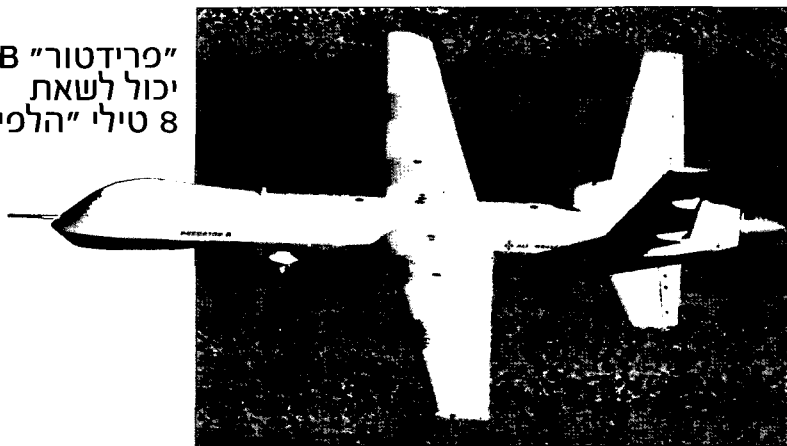
בסד"כ ומשרתים בעיקר את הרמה האופרטיבית.

מל"טים שאמורים לשרת את הרמה הגבוהה, אפילו זו האסטרטגית, מאופיינים ביכולתם להגיע לגובה רב מאוד ולשהות שם זמן ממושך. אלה הם כלי טיס בעלי ממדים ניכרים (לא עוד "זעירים"), המונעים באמצעות מנועים

**מזל"טים טקטיים יהיו חלק
אורגני בסד"כ ויופעלו
עצמאית בלי צורך "לבקש
טובות" מהדרג הגבוה**

סילוניים חזקים. דוגמא לכך היא המל"ט "גלובל הוק" (Global Hawk). מל"טים כאלה מסוגלים לטוס בגובה שעולה על 50 אלף רגל (שם הם חסינים מפני

**B "פרידטור"
יכול לשאת
8 טילי "הלפייר"**

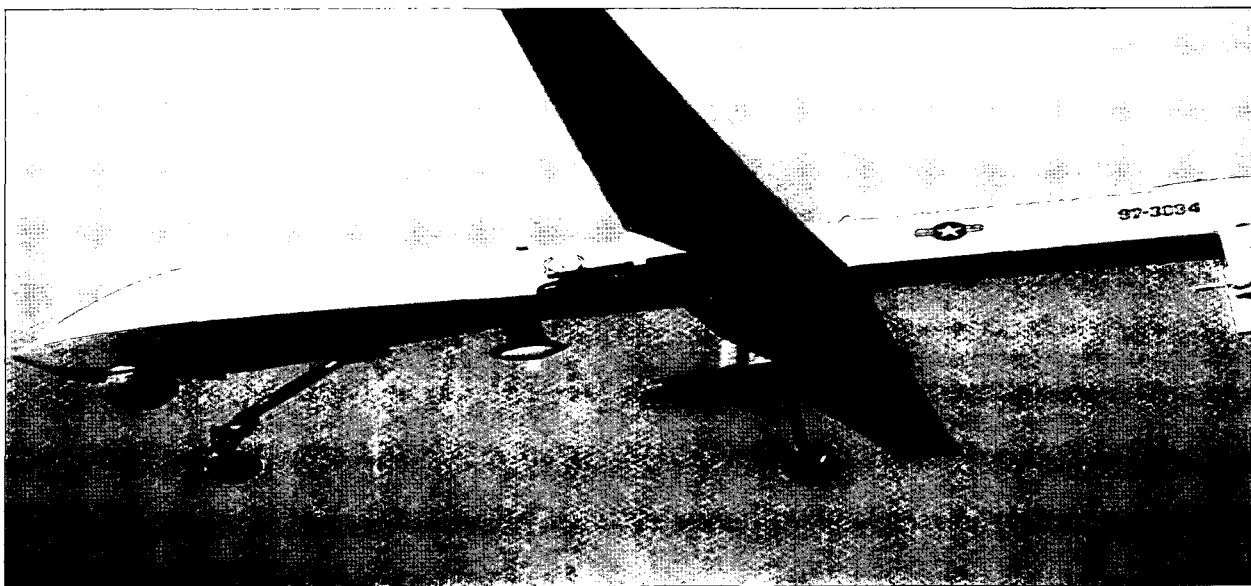

תוקפניים, כלומר כלים שהוקנתה להם יכולת לשגר חימוש מדויק. זה זמן רב נערכים בארה"ב ניסויים של ירי טילים אוויר-רקרקע מכלי טיס לא מאוישים. הניסויים, שנעשו במסגרת הדגמת יכולת טכנולוגית, היו בעיקר בשיגור

במשך כשעה לטווח של מספר קילומטרים. אחיו הזעיר עוד יותר הוא מיקרו-מזל"ט, שכל גודלו ככף יד אדם (20-15 ס"מ), ומשקלו מאות גרמים בלבד. הוא מסוגל לפעול כחצי שעה בטיסה בגובה נמוך (עשרות מטרים)

למרחקים גדולים או לשהות זמן רב באוויר. צבא ארה"ב הגדיר בתחילה את המזל"ט הטקטי שלו (TUAV) לטווח של 50 ק"מ עם מטעד במשקל של 45 ק"ג. באחרונה, במחשבה שנייה, יש כוונה להופכו לפלטפורמה רבת-תכליתית, שתישא מגוון רחב יותר של מטעדים, למשל חישנים כימיים וביולוגיים חדשים, מכ"ם מסוג SAR (למצבים שבהם אין ראות טובה), אמצעי צילום היפר-ספקטראליים, שבשים, גלאי מוקשים ועוד. כל זאת, כמובן, נוסף על ציוד הצילום המקובל. הטווח הוגדל ל-200 ק"מ, ומשקל המטעד - ל-90 ק"ג. כדי לשרת את הלוחמים בשטח, כולל חיילי חי"ר בדרגי הגדוד והפלוגה, החלו לפתח מזל"טים קטנים וקלים, שניתן לשאת אותם עם הכוח על גבי כלי הרק"ם או אפילו על הגב, לשגר

"פרידטור" A נושא 2 טילי "הלפייר"

מגמה בולטת חדשה היא הפיכת המל"טים מכלים פסיביים לכלים תוקפניים, כלומר כלים שהוקנתה להם יכולת לשגר חימוש מדויק

טילים נ"ט מסוג "הלפייר", והם בוצעו על-ידי חיל האוויר ועל-ידי הצבא. הלחימה באפגניסטן הייתה עבור האמריקנים הזדמנות טובה לבחון את התפיסה הזאת הלכה למעשה (באמצעות מל"טים מדגם "פרידטור"), והלקחים הם חיוביים. לדעתם, הוכחה

ולשדר נתונים מחישנים אופטיים ותרמיים (לא מקוררים). סבורים שכלי כזה ישרת היטב צוותים של כוחות מיוחדים במשימות סבוכות, כולל בתוך שטח עירוני. מגמה בולטת חדשה היא הפיכת המל"טים מכלים פסיביים לכלים

אותם מהיד, לשלוט בהם ולקלוט מהם שידורים באמצעי בקרה קטנים ופשוטים. מיני-מזל"ט כזה עשוי להיות כה זול, עד שייחשב לציוד חד-פעמי מתכלה. מדובר בכלים שמשקלם, עם המטעד הזעיר, הוא עד שני ק"ג. הכלי מונע באמצעות סוללות חשמליות וטס

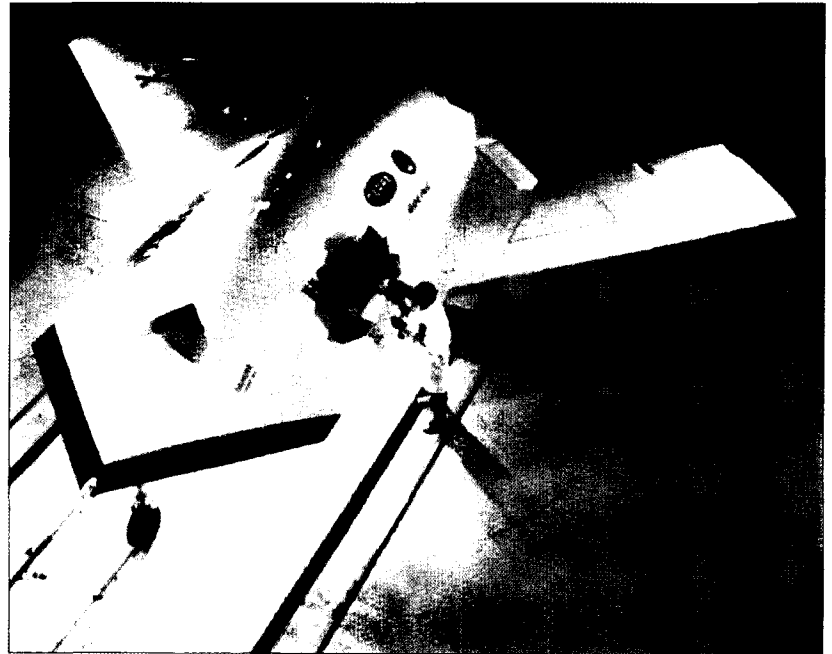
(הסוכנות למו"פ מתקדם). הפרויקט הזה כבר הגיע לשלב של ניסויי טיסה. טייסת מבצעית ראשונה צפויה לקום ב-2008.

מאמץ אחר שמסתמן באחרונה הוא פיתוח מסוקים לא מאוישים, אשר נושאים ומשגרים חימוש מדויק. מסוק כזה אמור להיות אחד המרכיבים בתוכנית הגדולה של מערך הלחימה העתידי של צבא ארה"ב (FCS). מסוק ללא טייס (מסל"ט), שפותח ביוזמת DARPA, נקרא "המינג' בירד" (Hummingbird) והוא מתוכנן לשהייה ארוכה מאוד באוויר ולטווחי טיסה גדולים. מסוק מהדגם הזה כבר מצוי בשלב של ניסויים. תוכנית אחרת הנוגעת לתחום הזה נקראת Organic Air Vehicle (OAV) - "כלי הטיס האורגני". כמו כן שוקלים בצבא להסב מסוקי קרב מסוג "קובר"ה", האמורים לצאת בקרוב מהשירות, למסוקי תקיפה לא מאוישים.

ישנן יוזמות נוספות בתחום הזה הן בארה"ב והן באירופה, אך תקצר היריעה במדור הזה מלפרט את כולן. בכל צבא מודרני ראוי שתוקדש מחשבה מעמיקה ויצירתית בנושא מתפתח זה של השתלבות כלי הטיס הלא מאוישים באופן אינטגרלי בלחימה היבשתית והאווירית גם יחד.

מקורות:

Unmanned Systems
Jane's Defence Weekly
Aviation Week and Space Technology
Air & Cosmos
Armed Forces Journal

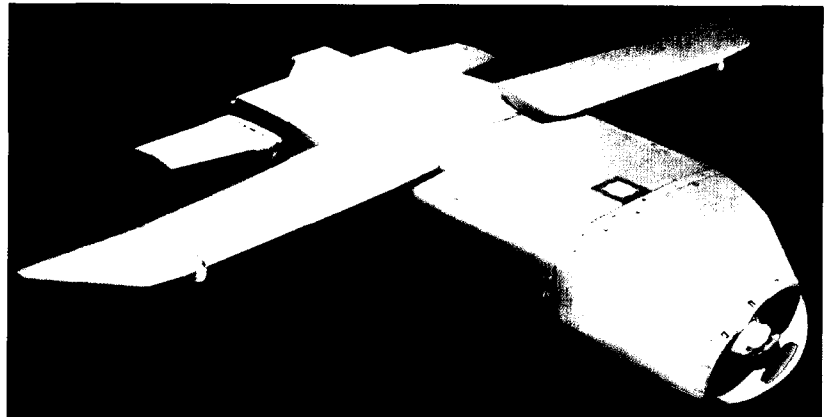

מטוס קרב ללא טייס של חברת "בואינג"

בעתיד של נשק אנרגיה כגון מיקרוגל רב-עוצמה או לייזר מצב מוצק. מתקבל הרושם כי בארה"ב נלהבים מהרעיון של מל"טים תוקפים ומתכוונים להשקיע בכך בשנים הבאות ממון רב בפיתוח ובהצטיידות.

היעילות של שיגור חימוש מונח מדויק ממל"טים. בחיל האוויר האמריקני בודקים גם אמצעי תקיפה יותר חכמים מטילי "הלפיר". בין השאר בודקים את החימוש החדש שפותח בחברת "לוקהיד-מרטין" LOCAAS

Locaas

חימוש חכם לשיגור ממל"ט

כל זאת בלי קשר ונוסף על הפרויקט הגדול של "מטוס קרב ללא טייס" (מקל"ט, UCAV) המתנהל בחברת "בואינג" בהובלה של DARPA

(מערכת תקיפה אוטונומית, זולה ומדויקת לטווח של כ-100 ק"מ). בודקים גם טילי "סטיונגר" בגירסת אוויר-אוויר, ומדברים על התקנה

Black Hawk Down
עכשיו גם בעברית!

צילום באודו

התפרסקות במונדו הישן

ספר חדש מבית "מערכות"

02432

ISSN 0464-2147